

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**MODERN DÖNEMDE İSLAM DÜNYASI'NDA
YÖNETİM TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE
İSLAM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

ERHAN ERKUŞ

İSTANBUL,2019

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**MODERN DÖNEMDE İSLAM DÜNYASI'NDA
YÖNETİM TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE
İSLAM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERHAN ERKUŞ

Danışman: DOÇ. DR. BURHAN KÖROĞLU

İSTANBUL, 2019

TEŐEKKÜR

Üniversite yıllarında tanıdığım ve tanıdığım zamanlardan itibaren akademik hayatıma yön vermemde büyük pay sahibi olan, bilgi, birikim ve tecrübeleriyle bana en iyi şekilde rehberlik eden, ülkemizdeki Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Üstatlarından Sayın Hocam Doç. Dr. Burak KÜNTAY'a ve bu çalışmayı ortaya çıkarmamda en büyük pay sahibi olan, sabırla ile bana ve çalışmaya emek veren ülkemizin en saygın İslam Felsefesi Hocalarından Doç. Dr. Burhan KÖROĞLU'na şükranlarımı arz ederim.

Akademik hayatıma devam etme hususunda, maddi ve manevi desteklerini gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında esirgemeyen babam İbrahim ERKUŞ'a, annem Cemile ERKUŞ'a, ağabeyim Av. Gökhan ERKUŞ'a ve değerli iş kadını İmren Nilay TÜFEKÇİ Hanımefendiye teşekkürlerimi sunarım.

Kasım, 2019

Erhan ERKUŞ

ÖZET

MODERN DÖNEMDE İSLAM DÜNYASINDA YÖNETİM TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE İSLAM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

ERHAN ERKUŞ

Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı

Danışman: DOÇ. DR. BURHAN KÖROĞLU

Kasım, 2019, 78 Sayfa

Demokrasi, insanlık için en uygun ve en ideal yönetim biçimi olarak değerlendirilse de din ve siyaset ilişkisi söz konusu olduğunda konu daha farklı bir hal almaktadır. Dini değerlerin belli bir perspektiften yorumlanması durumunda, bu değerlerle demokrasi değerleri arasında görülebilen uyumsuzluk, Müslüman ülkelerin devlet yönetimi anlayışlarını da farklı şekilde yönlendirmektedir. İslam ile demokrasi arasında da bu şekilde sorunlu sayılabilecek bir ilişki söz konusudur. Tezin içerisinde, araştırmalar ekseninde ortaya konmaya çalışılan görüş, İslam ile demokrasi arasında özellikle devlet yönetimi söz konusu olduğunda, daha ilk bakışta fark edilebilecek bir uyumsuzluk gözlemlendiği yönündedir. Bu görüşün, İslam-demokrasi uyumunu destekleyen görüşlere karşı savunulması açısından ise konuya dair önemli araştırmaları bulunan isimlerin değerlendirmelerine, birer dayanak olarak yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, kavramsal ve pratik olarak demokrasinin içerdiği nitelikler ele alınmaktadır. İkinci bölümde, İslam dünyasında siyasi yönetim anlayışının boyutları, çeşitli tarihsel dönemler dahilinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise İslam ve demokrasi ilişkisine dair farklı kesimlerin görüşleri, temel dayanakları dahilinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Demokrasi, Devlet, Siyaset, Yönetim

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN ISLAM AND DEMOCRACY IN THE FRAMEWORK OF MANAGEMENT DISCUSSIONS IN THE ISLAMIC WORLD IN MODERN PERIOD

ERHAN ERKUŞ

Global Politics and International Relationships Master Program

Supervisor: ASST. PROF. DR. BURHAN KÖROĞLU

November 2019, 78 Pages

Although democracy is considered as the most convenient and ideal form of government for humanity, the subject becomes more complex when it comes to the relation between religion and politics. When handled by a certain perspective, the inconsistency seen between religious values and democracy may also mislead the Muslim countries' way of understanding the state governance. So, a sort of problematical relation between Islam and democracy comes into question. In the thesis, the opinion that is tried to be put forward according to the researches is that Islam's incompatibility with democracy can be seen evidently in the political field. In terms of defending this argument against the opinions which support the Islam-democracy concord (or harmony), some important assessments of the researchers related to the subject are given a place as basis in this study. In the first part of the study, the characteristics of democracy are handled conceptually and practically. In the second part, the extents of political governance in the Islamic World are evaluated within various historical periods. In the last part of the study, opinions belong to different groups about the relation between Islam and democracy are evaluated within their fundamental ground.

Keywords: Islam, Democracy, Government, Politics, State

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	1
2. LİTERATÜR TARAMASI	4
2.1 BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ	4
2.1.1 Demokrasi Kavramı.....	4
2.1.2. Tarihsel Süreçte Demokrasinin Gelişimi	7
2.1.3. Demokrasinin Temel İlkeleri	9
2.1.4 Dünya Genelinde Sosyal Anlamda Değişen Demokrasi Algısı.....	12
2.1.5 Demokraside Avrupa ve Amerikan Modelleri	15
2.2 İSLAM VE DEVLET YÖNETİMİ	19
2.2.1 İslam Siyasi Geleneği.....	19
2.2.2 İslam Siyasi Geleneğinin Dayandığı Esaslar	20
2.2.3 İslam Siyasi Geleneğinin Tarihsel Süreci.....	24
2.2.3.1 İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi İslam siyasi geleneği.....	24
2.2.3.2 Dört Halife Döneminde İslam siyasi geleneği.....	26
2.2.3.3 Dört Halife Dönemi sonrası İslam siyasi geleneği	28
2.2.3.4 Anadolu topraklarında İslam siyasi geleneği	30
2.2.3.5 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İslam siyasi geleneği	31
3. İSLAM VE DEMOKRATİK YÖNETİM ANLAYIŞI	35
3.1 İSLAM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ	35
3.1.1 İslam-Demokrasi Benzerlikleri	36
3.1.2 İslam-Demokrasi Farklılıkları.....	38
3.2 İSLAM'DA HİLAFET KURUMU VE DEMOKRASİ TARTIŞMALARINDAKİ YERİ	40
3.3 İSLAM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	44
3.3.1 Karşıt Yaklaşımlar.....	44
3.3.2 Destekleyici Yaklaşımlar	53
3.4 İSLAM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİNDE DİNİ KURUMLARIN VE DİNİ GRUPLARIN ETKİSİ	57
3.5 DEMOKRATİK YÖNETİM TECRÜBELERİNİN İSLAM ÜLKELERİNDEKİ YANSIMALARI	62
3.5.1 İran	63
3.5.2 Malezya	64
3.5.3 Türkiye.....	65
3.5.4. Pakistan	68
3.5.5. Endonezya	69
4. SONUÇ	71
KAYNAKÇA	78

1. GİRİŞ

Bu tezin konusu, İslam ile demokrasi kavramlarının birbirleri ile olan uyum ya da uyumsuzluklarının incelenmesi ile ilintilidir. İki kavramın ve iki yönetim sisteminin kendi argümanları ile birlikte birbirleri ile aynı adan kullanılıp kullanılmayacakları ve birbirlerine bir alternatif olup olmadıkları konuları bu çalışma içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda, bu araştırmada, İslam ve demokrasinin ülkeler ile toplum üzerindeki etkilerinin ne noktada olduğu da araştırılmaktadır. Söz konusu araştırma, tezin ulaşmak istediği hedefe de dayanak teşkil etmektedir.

Tezin amacı, İslam ve demokrasi arasındaki ilişki, etkileşim, uyum ve bu kurumlarla ilgili kavramların varlığını araştırmak, nihai olarak da İslam ülkelerinde demokrasinin bir yönetim biçimi olarak uygulanmasının ya da demokrasinin hâkim olduğu bir ülkenin İslami unsurları siyasi hayata uyarlamasının boyutlarını araştırmaktır. Genel olarak İslam'ın öğretileri ve İslam ülkelerindeki genel görünüm ile birlikte Müslüman düşünürlerin, akademisyenlerin ve siyasetçilerin görüşleri çerçevesinde, İslam ülkelerinde demokrasinin yerinin ne olduğu ve ne olması gerektiği konusuna dair tespitlerde bulunulacaktır. Tezin esas amacı, İslam'ın demokrasi ile birlikte uygulanamayacağına dair görüşlerin ve bu görüşlerin pratikteki yansımalarının değerlendirilmesidir.

Demokrasi, dinamik bir kavram olarak kendisini göstermektedir. Buna göre demokrasi, içerisindeki unsurlarla birlikte aktif bir şekilde hareket etmekte ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişiklik arz etmektedir. Fakat bu noktada sosyal anlamda toplum içerisindeki algı son derece belirleyici olmaktadır. Eğer toplum, demokrasinin sadece belirli noktalarında (oy vermek, sosyal yardım almak vb.) kendisini gösterirse bu durum, demokrasinin toplum tarafından doğru şekilde algılanmadığını gösterecektir. Fakat toplum, demokratik sürecin içerisinde, hesap sorma becerisinin son derece önemli olduğunu fark ettiği zaman, mutlak olarak demokrasiyi doğru şekilde algılamış olacak ve demokratik yönetim süreci de başarıyla ilerleyecektir (Güçyetmez, 2017, s. 483).

İslam hem bir din, kültürel yapı hem de bir yönetim anlayışı olmak yönü ile kendi içerisindeki değerler bütünü içinde ele alınmaktadır. Özellikle de İslami devlet yönetim anlayışı köklü bir geçmişe ve geleneğe sahip olması vesilesi ile kendisine has bir yönetim anlayışını benimsemekte ve Müslüman kesimler için devlet yönetimi açısından tetikleyici ve yönlendirici güç olmaktadır. Fakat İslam'ın, bir devletin yönetimi konusunda demokrasi ile olan uyumu ya da uyumsuzluğu konusu, son 20 yıllık süre zarfında dünya üzerinde belki de en fazla tartışılan hususlardandır. Özellikle de İslami öğretilerin temelinde ele alındığında, İslam'ın demokrasi ile olan etkileşiminde ve iletişimde çeşitli sorunların olduğu anlaşılmaktadır.

İslam yönetim anlayışının modernizasyonu sürecinde, İslami akademik kesime mensup araştırmacıların ve özellikle de siyasetçilerin önemli bir bölümü, hilafet kurumunun, modern, anlaşılabilir ve ılımlı bir yönetim anlayışının oluşturulabilmesi adına önemli bir faktör olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu noktada, hilafetin, demokratik bir yönetim anlayışının, İslami yönetim anlayışına entegre edilmesi sürecindeki olası katkıları da ön plana çıkarılmıştır. Süreç içerisinde tartışmanın asıl amacı, mutlak olarak hilafet eksenli, demokratik, modern siyasal uygulamalara paralel bir yönetim anlayışının, Müslüman çoğunluğun bulunduğu ülkelerde uygulanmasının sağlanmasıdır. Bu noktada ideal bir yönetim modeli arayışının, hilafet tartışmaları ekseninde varlığını sürdürmek isteyen kesimler, bütünleştirici teorik yaklaşımları benimsemişlerdir (Koyuncu, 2015, s. 632).

Sadece demokrasiye odaklı olarak devlet yönetimini sürdüren Müslüman devlet sayısı son derece azdır. Karma yönetim biçimlerinin hâkim olduğu Müslüman devletler açısından süreç, siyasal olarak son derece karmaşıktır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde, sıklıkla gözlemlenen siyasi istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Bu istikrarsızlıklar, Müslüman kimliğinin zarar görmesine de dolaylı olarak sebebiyet vermektedir. Suudi Arabistan gibi tamamıyla şeriat sistemine bağlı olarak şekillendirilen yönetim biçimleri açısından ise durum çok daha zordur. Bu ülkelerin demokratik yönetim anlayışları söz konusu olmasa bile İslam'ın öngördüğü devlet yönetimi anlayışını benimsemeleri konusunda ciddi sorunlarının olduğu görülmektedir ve siyasi yönetim konusundaki baskıcı tutumları, İslam'ın ve

Müslüman kimliğinin dünyaya tanıtımı konusunda geri döndürülmesi zor imgeler yaratmaktadır (Esposito ve Voll, 2012, s. 16).

Araştırmanın temel olarak üzerine odaklandığı sorular ve bu araştırmayı yapmaya temel motivasyon olan merak konuları; İslam ile demokrasi arasında iddia edildiği gibi benzer noktalar var mıdır? İslam ile demokrasi arasında iddia edildiği gibi keskin farklılıklar var mıdır? İslam ile demokrasi başlı başına birer yönetim anlayışı olarak uygulanabilirler mi? İslam, bir siyasi yönetim anlayışı olarak gereken bilgi donanımına sahip midir? Demokrasi, gerçekten İslam Yönetimi'ni engellemeye yönelik kaidelere sahip midir? Araştırmamızı bu temel soruları cevaplamak üzerine kurgulayıp, sonuç kısmında amacımız kaynaklardan edindiğimiz argümanlarla İslam-demokrasi ilişkisi konusunda açık bir görüş ortaya koyulmasıdır.

Araştırmanın temel argümanını aşağıdaki yaklaşım ile özetlemek mümkündür: İslam, kendisine uygun bir yönetim anlayışına sahipken, demokrasinin bu sürecin içerisine entegre edilmesi ve İslami devlet yönetimi anlayışının içerisinde demokrasinin kendisine yer bulması; bu vesile ile de ne İslam'ın demokrasiye ne de demokrasinin İslam'a etki etmesi sureti ile birlikte bir devlet yapısının oluşturulması mümkün değildir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1 BİR YÖNETİM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ

2.1.1 Demokrasi Kavramı

Platon'un Devlet Kitabı'nı yazmasından bu güne kadar, siyasal sistem tartışmaları, dini, tarihsel ve siyasi değerlendirmelerle paralel olarak günümüze kadar derinleşerek devam etmiştir. Fakat söz konusu dönemden itibaren ortaya çıkan yönetim biçimleri, ideolojik yaklaşımlar, siyasette egemenlik tartışmaları vb. konular siyasal anlamda sağlıklı ve kabul edilebilir bir sistemin inşası konusunda ciddi zorluklar yaratmış ve ideal bir sistem oluşturulamamıştır.

Devlet, genel olarak iktidarın kaynağı ve siyasal toplumun çatısı olarak düşünülmüştür. Aslında, tarihsel açıdan devlet, siyasal birleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlayan bir simge, bir sembol olmuştur. Felsefi açıdan temel noktalar bağlamında devletin doğasının dört ana biçimde tasarlandığı söylenebilir. Bunların ilki, devletin doğal bir organizma olarak görüldüğü anlayıştır. Platon'un devlet anlayışına tekabül eden bu yaklaşımda devlet, insan organizmasıyla eşdeğerdir. İkinci anlayış, devletin belli hizmetleri vermek amacıyla kurulmuş olduğu bir kurumlar dizgesi olduğunu ileri sürer. Bu anlayışta devletin varlık nedeni yurttaşlarının mutluluğudur ve yaklaşımın temsilcisi Aristoteles'tir. Üçüncü yaklaşım Hobbes, Locke ve Rousseau'nun temsil ettiği toplumsal sözleşmecî devlet anlayışı ise insanların ilkel toplumsal yapılanma dönemindeki doğa durumunun istenmeyen koşullarından kurtulmak amacıyla bir gereksinim olarak devlete ihtiyaç duyması ile devleti açıklar. Doğal özgürlük durumunun kontrolsüzlüğünün yarattığı iyi-kötü algılamasının belirsizliğini ortadan kaldırmak üzere insanlar, bir toplum sözleşmesi ile ortak bir istençle kendilerini temsil edecek bir gücü yani hakemi belirlemişlerdir. Dördüncü yaklaşım ise Hegel tarafından geliştirilen, günümüz ulus-devletini de büyük ölçüde etkileyen modern devlet anlayışıdır. Bu yaklaşımda devlet, kendi bünyesinde belli yetiler, yetenekler ve amaçlar taşıyan, kendisinde özgür istenci bulunan bir kavramdır (Durdu, 2009: 38).

Demokrasi, tarih içerisinde ortaya çıkan yönetim biçimleri arasında günümüzde en popüler olanıdır. Antik Yunan'da şehir devletinin (polis) yönetimi için söz konusu olan arayış çerçevesi içerisinde, bir model olarak sunulan demokrasi, halkın egemenliği ve oy verme hakkı ile devlet yönetimini belirleme gücü üzerine inşa edilmiştir. Her ne kadar ortaya çıktığı ilk günden bu yana, sürekli olarak eleştirilere maruz kalsa da sıklıkla ideal olmayan ve eksiklikleri bulunan bir yönetim biçimi olarak değerlendirilse de demokrasi, mevcut süreçte dünya genelinde, en fazla itibar gören yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir (Dahl, 2019, s. 39).

Tarih boyunca ortaya çıkan farklı demokrasi uygulamalarının, insanlık tarihinde ilk kez dile getirildiği dönemden bu yana bu rejimin insanlığın ihtiyaçlarına uygun olup olmadığı, pratikteki uygulamalarına rağmen etraflıca tartışılmaktadır. Demokrasinin insanlık için en uygun siyasal rejim olduğu düşünüldüğü kadar, bu rejimin insanlık adına karmaşanın tetikleyicisi olarak görülmesi gerektiğine dair yaklaşımlar da mevcuttur. Ancak tek adam rejimlerinin başarısızlıkları ve toplumlara verdikleri zararlar göz önüne alındığı takdirde demokrasinin ve halkın egemenliğinin baz alındığı rejimler hem hukuka hem de insan haklarına daha uygun olarak gözükmektedir (İşçi, 2012, s. 19). Demokrasinin görünüş itibari ile halka geniş yetkiler tanıdığı, ancak zaman geçtikçe işlevi ve başarısı tartışma konusu olan ve bugüne gelindiğinde de demokrasi ile olan bağını büyük ölçüde koparan meclis hükümeti sistemi, genel olarak seçme hakkının halka tanındığı ve bu seçimler aracılığı ile de bir ülkenin demokratik yönetim sisteminin belirlendiği rejimi tarif etmektedir; bu sürecin yürütülmesi adına belirlenen merkez parlamentodur (Gözler, 2004, s. 87).

Demokrasi, bir dizi özel devlet kurumundan daha fazlasıdır. Demokrasinin değerlerinin hemen hepsi dünyadaki farklı kültürler ve toplumlar arasında farklı biçimler ile değerlendirilebilen, iyi anlaşılmalı bir değerler, tutumlar ve pratikler grubuna dayanır. Aşağıda bazı temel demokratik özellikler gösterilmektedir (Özbudun, 2017, s. 75):

- i. Demokrasi, tüm yetişkin vatandaşlar tarafından güç ve toplumsal sorumlulukların doğrudan ya da dolaylı olarak serbestçe seçilmiş temsilcileri aracılığıyla yerine getirildiği bir hükümettir.

- ii. Demokrasi, çoğunluk kuralı ilkesine dayanır; bu, kararların çoğunluk tarafından alındığı ve herkes tarafından kabul edilmesi gerektiği, ancak azınlık bakış açılarına saygı duyulduğu ve korunduğu anlamına gelmektedir.
- iii. Demokrasiler tüm güçlü merkezi hükümetlere karşı koyarlar ve hükümeti bölgesel ve yerel düzeylere göre dağıtırlar; böylece tüm hükümet seviyelerinin mümkün olduğu kadar halka karşı erişilebilir ve duyarlı olması gerektiğini anlamaktadırlar.
- iv. Demokrasiler, temel işlevlerinden birinin konuşma ve din özgürlüğü gibi temel insan haklarını korumak olduğunun; bununla birlikte yasa uyarınca eşit koruma hakkı ve toplumun politik, ekonomik ve kültürel yaşamında tamamen örgütlenme ve katılma fırsatı sunma zorunluluğu olduğunun bilincindedir.
- v. Demokrasiler, oy kullanma çağındaki tüm vatandaşlara açık düzenli ve adil seçim şansı sunmaktadırlar.
- vi. Demokrasideki vatandaşlar sadece haklara sahip değil aynı zamanda haklarını ve özgürlüklerini koruyan politik sistemlere katılma sorumluluğuna da sahiptir.
- vii. Demokratik toplumlar hoşgörü, iş birliği ve uzlaşma değerlerine bağlı kalmaktadır.

Siyasal bir yönetim biçimi olarak demokrasi, insan haklarının korunup geliştirilmesine yönelik ayrıntılardan oluşmaktadır. Seçim ve halk iradesi demokratik siyasetin dayandığı esas temeli ifade etmektedir. Seçim kültürü, halkın çoğunluğunun seçime dâhil olması, katılımın ve seçilmişlik anlayışının yüksek olması gibi kriterler, demokrasi sistemini sivil toplum açısından övgüye değer kılmaktadır. Halkı yönetimde temsil edecek olanlar, adaylıklarını koyma ve halk huzuruna çıkma durumundadır.

Demokrasi ile birlikte sistem olarak toplumun önemli bir kesimine, ciddi ölçekli bir seçme ve yönetme hakkı sunulmaktadır. Toplum, demokrasinin kendisine sunmuş olduğu seçme, değerlendirme ve dolaylı olarak yönetme hakkıyla siyasal sisteme hâkim olma şansını elde etmektedir. Demokratik yönetim biçimi, topluma bu hakları ve fırsatları sunmuş olsa da demokrasinin pratikteki uygulanmasında, gereken niteliklerin tam olarak yerine getirilip getirilmediği bir tartışma konusudur. Buna göre

demokrasi, teorik anlamda en ideal, ancak pratik anlamda tartışmalı bir yönetim biçimi olarak görülmektedir (Bassiouni vd., 1998, s. 24).

Demokrasinin birtakım özellikleri, bu yönetim biçimini son derece çekici kılmaktadır. Özellikle de seçme hakkı ve buna istinaden insani olarak elde edilen hakların tamamı, demokrasinin insan yaşamı açısından en yararlı yönetim biçimi olduğu algısına sebebiyet vermektedir. Fakat uygulamada, mevcut süreçte dahi yaşanan sorunlarla birlikte demokrasideki uygulanabilirlik ve yeterlilik sorgulanabilecek düzeydedir. Aslında demokrasi, kati bir şekilde yönetim erkini, dolaylı temsil ile topluma vermesi nedeni ile son derece güçlü ve etkili bir yönetim biçimi olarak değerlendirilebilecek düzeyde geliştirilmiştir (Ranciere, 2017, s. 13).

2.1.2. Tarihsel Süreçte Demokrasinin Gelişimi

Demokrasi kavramına, Antik Yunan'da ve özellikle de beşinci yüzyılda Atina Şehir Devleti'nde rastlanmaktadır. Demokrasi sözünün etimolojik kökeni "demos" (halk) ve "kratos" (egemenlik) kelimelerine dayanır. Kısaca Demokrasi, halkın egemenliği demektir. Yunanca "*dimokratia*" (*δημος*, yani *dimos*, halk zümresi, *ahali ve κρατος*, yani *kratos*, iktidar) sözcüğünden türemiştir. Türkçeye, Fransızca "*démocratie*" sözcüğünden geçmiştir. Ancak başlangıçta Yunanlılar, yoksulların ya da kitlelerin yönetimini ifade etmek için bu kavramı kullanmıştır. Demokrasinin babası olarak nitelendirilen Periclean Atina, daha sonraki siyasi teorisyenlere, devlet adamlarına ve sıradan insanlara ilham kaynağı olmuştur. Atina demokrasisinin birçok yönü, modern gözlemlere yabancı ve garip gelmemektedir. M.Ö. altıncı ve beşinci yüzyıllar boyunca Atina'daki merkezi siyasi kurum, genellikle 5.000 ila 6.000 üyeden oluşan, kadınlar, köleler ve yabancılar hariç tüm yetişkin vatandaşlara açık olan bir meclistir. Basit oy çoğunluğu ile bu meclis, herhangi bir yasal sınırlama olmaksızın neredeyse her iç meseleye karar verebilir. Belki de en dikkat çekici olanı, Atina Meclisi'nin liderlerinin seçilmemesi, ancak Atinalıların herhangi bir vatandaşın kamu görevini yapabilmesi ile ilgili karar verme aşamasında seçimlerin bir yönetme olarak tercih edilmesi idi (Kundakçı, 2018, s. 242-243).

Antik Yunan'dan bugüne kadar gelmiş en ünlü siyaset felsefesi düşünür ve teorisyenlerinden kabul edilen Aristoteles, birçok farklı yönetim biçimi ile birlikte monarşi üzerinde çok fazla düşünmüş ve onu derinlemesine inceleyerek insanlık için nasıl uygulanabilir hale gelebileceği konusunda yoğun bir mesai harcamıştır. Buna göre Aristoteles, demokrasinin içerisinde birden fazla bireyin, bu vesile ile birden fazla karmaşık düşüncenin varlığı nedeni ile demokrasiyi asla kabul edilebilir bulmamıştır. Bunun aksine Aristoteles, tek bir liderin, daha doğrusu tek bir yetenekli, bilgili ve toplumsal anlamda herkesin çıkarını düşünen liderin etkisi altında gerçekleştirilebilecek sistemi, monarşiyi işaret etmiştir. Aristoteles 'e göre güçlü ve zeki bir lider ülkenin ayakta kalmasını sağlayabilirdi. Fakat Aristoteles, insanoğlunun doğası gereği tek olarak gücü elinde bulundurduğu zaman kişisel çıkarlarını her şeyin önüne koyabileceği düşüncesi ile monarşik yönetim biçiminin, uygulanması söz konusu olduğunda son derece ütopyik kalacağına kanaat getirmiştir (Heywood, 2006, s. 35).

Antik Yunan'da belki de demokrasi konusunda son derece farklı düşünceler söz konusu olsa da demokrasinin ideal bir yönetim anlayışı olduğu konusunda ciddi ölçekte endişeler ve karmaşık görüşler ortaya çıkmış ve monarşi ile karşılaştırılan demokrasi, en az monarşi kadar riskli bulunmuştur. Demokrasi bugün ideal bir yönetim biçimi olarak değerlendiriliyor olsa da ilk kez görüş olarak ortaya konduğu Antik Yunan'da herhangi bir şekilde ideal ve akla yatkın bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmemiştir (Crick, 2012, s. 14).

Bir siyasal rejim olarak monarşi, demokrasi karşısında, belki de dünya tarihinde en uzun süre ve sürekli olarak hayatta kalabilen nadir sistemlerdendir. 13. yüzyılda fiili olarak Avrupa genelinde uygulanan bu sistem, hanedan rejimlerinden farklı olarak gücü elinde doğru şekilde tutan bireylerin yönettiği bir sistem olarak Birinci Dünya Savaşı'na dek varlığını sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı, büyük ölçüde kolonyalist sistemin ortadan kaldırılarak demokrasiye daha yakın rejimlerin kurulmasına imkân tanımıştır; böylelikle monarşilerin de uzun yıllar süren etkin yönetim süreçleri sona ermiştir. Monarşi için asıl kırılma noktası Fransız İhtilali'dir. Tüm Avrupa'da fikirsel anlamda derinden sarsıntılar gerçekleştiren Fransız İhtilali, Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın genelinde monarşinin sorgulanmasına ve gerekirse yeniden inşasına giden

bir yolu açmıştır; ancak genel görünüm itibari ile monarşi büyük kan kaybetmiştir (Güler, 2007, s. 133).

Avrupa'da ulus-devlet anlayışının inşası ile birlikte, aynı zamanda demokrasiye dair bir kültür de oluşmuştur. Bunun yanında yine Avrupa gibi dünyanın gelişmiş ülkelerinin bulunduğu coğrafyalarda, halkın siyasi kültürü demokrasi ve parlamenter bir rejim üzerine inşa edilmektedir. Bu, uzun yüzyıllardan beri inşası devam eden bir durumun da göstergesidir. Zira toplumlar için demokrasi kültürü, algısı ve bunun gerçekleşmesi adına halkın egemenliğine dayanan bir sistemin oturması bir deneme-yanılma ve tecrübe sürecine işaret etmektedir (Dahrendorf, 2015, s. 9).

2.1.3. Demokrasinin Temel İlkeleri

Demokrasiye dair temel ilkeler, coğrafi bölgeler ve ülkeler arasında herhangi bir değişiklik göstermemekte ve demokrasiyi uygulamak adına mücadele veren tüm taraflar için temel ilkeler, demokrasinin geçerliliği açısından önem arz etmektedir. Demokrasi, temsili bir sistemle işliyor olsa da sistemin, temel ilkelere dayalı olarak bireyin egemenliğine alan açacak şekilde gelişmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle de demokrasinin temel ilkeleri, bireyin özelinde ilerlemek ve ona göre şekillenmek durumundadır.

Demokrasinin temeli olarak ön planda olan ve demokrasinin vazgeçilmezi olan ilkeler aşağıda sıralanmaktadır (Tilly, 2011, s. 26; Kardaş, 2010, s. 42):

- i. Vatandaş katılımı: Vatandaşların toplumlarında veya ülkelerinde olanların bir parçası olduğu anlamını taşımaktadır. Vatandaşlar kendilerini etkileyen konulardaki karar alma sürecinin bir parçasıdır. İletişim iki yönlü bir danışma sürecidir, bir başka deyişle herhangi bir karara varılmadan önce yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya işleyen bir etkileşim söz konusudur.
- ii. Eşitlik: Yasalar önünde eşitlik, birinin ırkına, cinsiyetine, etnisitesine, dinine, bunların tümüne veya herhangi birisine bakılmaksızın bireysel kapasitelerin gerçekleştirilmesindeki fırsat eşitliğidir.

- iii. Politik hoşgörü: Yönetici kitlelerin azınlığın çıkarlarına karşı dikkatli ve saygılı oldukları anlamına gelmektedir. İnsanlar arasında ırk, din ve kültür yoluyla farklılıklar olsa da toplum bu farklılıkların üzerine inşa edilmektedir ve farklı bakış açılarının tartışılması, toplum içerisinde onlara yer açılması önem arz etmektedir.
- iv. İnsan hakları: Diktatörlüklerin aksine, demokrasiler vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini istismardan korumak için çaba gösterir. Bu haklar, yaşam hakkı, mülkiyete sahip olma hakkı, ifade özgürlüğü, birleşme özgürlüğü ve toplanma özgürlüğünü içermektedir.
- v. Hesap verebilirlik: Seçilen liderlerin veya kamu görevlilerinin makamlarında buldukları süre zarfında eylemleri, kararları veya kararsızlıkları ile ilgili ortak olarak vatandaşlara cevap vermelerinin zorunluluğunu ifade etmektedir. İstenilen standartlarda performans gösterdiği tespit edilenler, görevlerinde kaldıkları süre boyunca siyasi anlamda takdir alırken, bir şekilde eksik olduğu tespit edilenler görevlerinden uzaklaştırılmaktadır.
- vi. Şeffaflık: Şeffaf olmak, liderlerin kamuoyu için yaptıklarının yine kamuoyu tarafından incelemesi konusundaki açıklıkları anlamına gelmektedir. Vatandaşların halka açık toplantılara katılmasına izin verilebilir ve kamu kurumlarında ne olduğu, hangi kararların neden aldığı konusunda bilgi almaları serbesttir. Şeffaflık hesap verebilirliğe doğru bir adımdır.
- vii. Düzenli, özgür ve adil seçimler: Düzenli seçimler, vatandaşların kötü bir liderlik sürecinden uzaklaşmasını, yetersiz görmüş oldukları liderleri serbest ve adil seçimlerle görevden alma fırsatını elde etmelerini sağlar. Özgür ve adil seçimler, vatandaşlara, genellikle istenmeyen liderlerin siyasi yapının içerisinde bulunmasını değil, sürecin dışına çıkarılarak yeni bir lider seçme şansı verir. Seçimler, tüm vatandaşların ortak çıkarları için liderlerini seçmelerinin ve kendilerini en iyi temsil edeceğini düşündükleri adaya oy vererek güç kullanmalarının ana yoludur.
- viii. Hukukun üstünlüğü: Hiç kimsenin yasaların üstünde olmadığını ve tüm vatandaşların yasalara uymasını, ihlal ettikleri takdirde sorumlu tutulmalarını, gerekli yasal sürecin, eşit, adil ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Hukukun üstünlüğü, hukuku, düzeni ve vatandaşların haklarından sağlıklı şekilde yararlanmalarını sağlar.

Sıralanan bu ilkeler, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olup yönetim erkindeki temel gücü topluma vermektedirler. Aynı zamanda bu temel ilkeler, toplum ile devlet yönetimi arasında bir denge kurulması adına da son derece önemli işlev görmektedir. Çünkü toplum, kendisine verilmiş olan yönetim gücünü herhangi bir şekilde diğer taraflara devretmek istememekte, devlet yönetimlerinin de buna saygı duymasını beklemektedir.

Öte yandan, demokrasi için önemli olduğu ve demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesine imkân verdiği düşünülebilecek kurallar şu şekildedir (Sartori, 2014, s. 18-24):

- i. Ekonomik özgürlük: Ekonomik engelli vatandaşlar, yaşamın temel gereksinimlerini karşılayacak ekonomik imkanları olmadığı için her tür suiistimale karşı karşıya kalmaktadırlar. Sonuç olarak, bu kesimler, seçimler sırasında genellikle küçük armağanlarla oyu satın alınmak istenen insanlardan oluşmaktadır. Bu tür süreçlerin sonucu, siyasi faaliyetleri yozlaşmış ve ahlaki olarak iflas etmiş liderlere iktidar sağlamak açısından, çoğunlukla olumsuz örnekler olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik bağımsızlık, vatandaşların güçlü bir şekilde ayakta kalacakları ve böylece liderlerini eylemlerini veya eylemsizliklerini hesaba katarak göreve getirebilecekleri bir temel oluşturur. Demokrasilerde, ekonomik çoğulculuk, siyasi ve sosyal çoğulculukla, yani siyasi liderleri seçme/seçilme özgürlüğü ve sosyal/kültürel derneklere üye olma özgürlüğü ile el ele gitmesi gerekir.
- ii. Güç istismarı kontrolü: Yetkileri kontrol edilmeyen ve denge denetimi olmayan herhangi bir hükümetin bu güçleri kötüye kullanması muhtemeldir. En yaygın suiistimal şekli, devlet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen yolsuzluktur. İktidarın kötüye kullanılmasının kontrolü çeşitli yollarla sağlanabilir. Bunlar arasında en önemlisi yargı bağımsızlığıdır. Diğer bir yol ise hükümet yetkililerinin kararlaştırılmış standartlar ve etik ile ilgili performansını denetleyen hükümet ombudsmanı gibi kurumların oluşturulmasıdır.
- iii. Haklar bildirisi: Vatandaşları, yetkilerin kötüye kullanımından korumak amacıyla hükümet yetkileri üzerinde kontroller uygulamaktadır. Bu nedenle,

haklar, bu korumanın belirli bir ülkenin anayasasında muhafaza edilmesini sağlayarak vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlamaktadır.

- iv. Seçim sonuçlarını kabul etme kültürü: Serbest ve dürüst seçimler yapıldıktan ve bir kazanan açıkça ortaya çıktığından sonraki süreçte, seçimlerin kaybedenleri direniş göstermeden makamlar boşaltmalı ve iktidar araçları, kazananlara teslim edilmelidir. Bununla birlikte, iktidara geldiklerinde, bazılarının kendilerine oy vermemesine rağmen liderlerin tüm vatandaşların yararına hükmetmesi önemlidir.
- v. Çok partili sistem: Çok partili bir sistem iktidara itiraz eden ikiden fazla siyasi partinin bulunduğu bir sistemdir. Bir demokraside birden fazla partinin olmasının nedenleri, siyasi makam için en iyi adayın seçimi için havuzu genişletmek, bir muhalefetin varlığından dolayı mevcut hükümete alternatif görüşler sunmak ve muhalefetin siyasi makamlar üzerinde bir kontrol görevi görmesini sağlamaktır. Tek parti sistemleri, vatandaşlar için alternatiflerin eksikliğine ve güçlerin yoğunlaşmasına yol açmakta ve genellikle diktatörlüklere yol açmaktadır.
- vi. Devlet kurumlarının tarafsızlığı: Polis ve ordu gibi devlet kurumları tarafsız olmalı ya da parti fanatiği olmamalıdır.

Demokrasinin temel niteliği, sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulması ve buna istinaden de bu yapının, mümkün olduğunca uzun bir süre varlığını korumak sureti ile demokrasiye olan inancın korunmasıdır. Bu nedenle de demokrasinin toplumsal yaşam temelinde güçlü tutulması gerekmektedir. Yukarıda sıralanan unsurlara bakıldığında, demokrasinin güçlü olması adına tam anlamıyla halkın iradesine bağlı sistemin güçlendirilmesine yönelik bir algının yerleştiği görülmektedir.

2.1.4 Dünya Geneline Sosyol Anlamda Değişen Demokrasi Algısı

Demokrasinin algılanma ve uygulanma şekli, dünya genelinde, ülkeler arasında belirli farklılıklar yaratmaktadır. Buna göre ülkeler ve toplumlar, demokrasiyi algılama ile başlayan süreçlerinde, demokrasinin bütünüyle veya kısmi olarak uygulanması ile ilgili olarak farklı görüşleri benimsemektedirler. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılık gösteren bu durum, demokrasinin, sahip olduğu nitelikler ile

birlikte dünyanın genelinde hep aynı şekilde değerlendirilmediğini göstermektedir. Bu noktada, devlet yönetimlerinin çıkarlarının, demokrasinin uygulanma şekli açısından belirleyici olduğu düşünülebilir.

Çağdaş Macar filozoflarından Heller, ilk önce Marksist bir filozof olarak tanındıktan sonra kariyerinin ilerleyen yıllarında liberal ve sosyal demokrat yaklaşımı benimsedi. Politik ve sosyal düşüncelerinin dışında Etik, Varoluşçuluk ve Hegelcilik konularına da yoğunlaşan Heller, demokrasi konusunda, bu yönetim biçiminin algılanmasında önceliği topluma vermektedir ve toplumun belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Toplumun ekonomik ve sosyal koşulları, demokrasinin algılanması ve değerlendirilmesi açısından belirleyici olmakta, buna istinaden de toplumun demokrasiye karşı bakış açısı, devlet yönetiminin de bu konuda bir karar vermesi ve yorum yapması açısından yönlendirici olmaktadır (Akboğa ve Şahin, 2018, s. 8).

Print, Ornstrom ve Nielsen ise demokrasinin nereye evrileceği sorunsalı konusunda toplumun belirleyiciliğini öne çıkaran yaklaşımı benimsemişlerdir. Araştırmacıların düşüncesi, demokrasi algısının eğitim aracılığı ile oluşturulabileceği yönündedir ve bu algının, mutlak olarak demokrasinin yerleşmesi konusunda önemli bir desteğinin olabileceğidir. Aksi takdirde demokrasi, belirli zümrelerin çıkarlarına göre şekillendirilebilecek ve toplumsal anlamda demokrasi algısında yaşanan sorunlar, demokrasinin, belirli çıkarlar dahilinde kullanılmasına sebebiyet verebilecektir (Sarı ve Sadık, 2011, s. 68-69).

Held, demokrasinin varlığında ve algılanmasında, iletişim süreçlerinin büyük bir önemi ve doğrudan etkisi olduğunu dile getirmektedir. Buna göre demokrasi, mutlak olarak toplum içerisindeki iletişim kanallarının etkin bir şekilde kullanılmasıyla daha iyi algılanabilecek ve bu sayede de demokrasinin asıl ulaşmak istediği hedefe yönelmesi söz konusu olacaktır. Demokrasi, onu doğru şekilde tarif edebilecek olan tarafların varlığı neticesinde daha etkin bir şekilde işleyebilmektedir. Bu durum, demokrasinin algılanması konusunda toplumun yönünü de belirlemektedir (Sarıaltın, Ataizi ve Server, 2017, s. 3).

Öte yandan demokrasi, dinamik bir kavram olarak kendisini göstermektedir. Buna göre demokrasi, içerisindeki unsurlarla birlikte aktif bir şekilde hareket etmekte ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişiklik arz etmektedir. Fakat bu noktada sosyal anlamda toplum içerisindeki algı son derece belirleyici olmaktadır. Eğer ki toplum, demokrasinin sadece belirli noktalarında (oy vermek, sosyal yardım almak vb.) kendisini gösterirse bu durum, demokrasinin toplum tarafından doğru şekilde algılanmadığını gösterecektir. Fakat toplum, demokratik sürecin içerisinde, hesap sorma becerisinin son derece önemli olduğunu fark ettiği vakitte, mutlak olarak demokrasiyi doğru şekilde algılamış olacak ve demokratik yönetim süreci de başarıyla ilerleyecektir (Güçyetmez, 2017, s. 483).

Kimi ülke ve toplumlar açısından ise doğrudan demokrasinin büyük bir önemi vardır. Buna göre toplumlar, demokrasinin varlığını hissetmek adına ciddi bir arayış içerisindeyler. Bu arayış, siyasi anlamda, dolaylı olarak yönetme gücünün, büyük ölçüde bireyin ve toplumun eline verilmesidir. Bu şekilde birey, demokrasinin son derece değerli ve önemli bir ögesi haline gelmektedir. Demokrasi, algı olarak toplum nezdinde, bireyi güçlü kılan unsur olarak yerleştiği zaman toplumun medeni anlamda kendisini daha ön planda görmesi ve göstermesi adına etkin ve tetikleyici bir unsur olmaktadır (Özkan, 2012, s. 40-41).

Birch, demokrasinin algılanması konusunda ortaya çıkan karmaşaya da değinmektedir. Buna göre demokrasi, sadece bir yönetim şekli olarak algılanmamalıdır. Bunun ötesinde demokrasi, sosyal anlamda, toplumun birbirini anlaması ve algılaması açısından da bir iletişim sistemidir. Toplumun kurmuş olduğu ilişkiler ve iletişim biçimi, büyük ölçüde toplumun yönünü belirlemekte ve bu yön, siyasi anlamda da toplumun karar mekanizmaları ve algıları üzerinde etkili olmaktadır. Buna göre demokrasi, toplumun birlikte hareket etmesi adına, bilinçlendirme kabiliyeti ve kapasitesi bulunan bir yönetim biçimi ve sosyal yaşam sistemi olarak değerlendirilebilir (Bal, 2014, s. 214).

Demokrasi toplum nazarında, seçimlerle ve toplumun seçimlerdeki etkililiği ile ölçülebilen bir durum olsa da seçimler, demokrasi açısından da toplumun kendisini göstermesi adına son derece önemli olmaktadır. Fakat daha da önemlisi, toplumun

algısında, demokrasinin sunmuş olduğu seçim yapma fırsatı, toplumun bütünleşmesi adına bir fırsat yaratmakta ve toplumun karşısında kısıtlı yönetici zümresinin güçlü olmasına izin vermemektedir. Fakat bu algının yerleşmesi adına, toplumun demokrasinin anlamını tam olarak kavramış olması ve demokrasinin kullanımı açısından kendisine ciddi ölçekli olarak güveni gerekmektedir. Aksi takdirde demokrasi bir rutin olmakta ve bu rutin içerisinde toplum, herhangi bir şekilde kendisine uygun yönetim ve yaşam biçimini inşa edememektedir (Becker ve Raveloson, 2008, 6-7).

2.1.5 Demokraside Avrupa ve Amerikan Modelleri

Demokrasinin Dünya genelindeki ortaya çıkışında ve gelişiminde Avrupa ve ABD'deki uygulamaların gözle görülür bir etkisi bulunmaktadır. İki bölgedeki araştırmacılar, bilim insanları, toplumsal hareketlerin liderleri vb. isimler, demokrasinin gerçek anlamının ortaya çıkarılması, siyasi anlamda uygulanması adına son derece büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu mücadele, zaman içerisinde, her iki bölgede de demokrasinin yerleşik bir algı haline gelmesi ve kendilerinden sonraki nesillerin de sürecin içerisinde yer alarak verdikleri mücadele ile demokrasiyi yaşatmaları adına büyük bir önem arz etmiştir.

Avrupa'da, Antik Yunan geleneği, demokrasi modelinin temelini oluşturmaktadır. Buna göre Greklerin, antik çağlarda geliştirmiş olduğu demokrasi sistemi ile birlikte, ilerleyen zaman dilimi içerisinde Avrupa'nın geneli de Yunan modeli bir demokrasiye geçiş yapmıştır ve Avrupa toplumları Yunanlı düşünürlerin yaklaşımlarına odaklı bir demokrasi anlayışının doğru olduğuna inanmışlardır. Yurttaşlık açısından Grek site devletleri, Avrupa'nın bugünkü demokrasi yaklaşımlarını da şekillendirmiştir. Antik Yunan demokrasisi açısından yurttaşlık bilinci son derece önemlidir, bu şekilde de yurttaşların sahip olduğu güç hem demokrasinin hem de polis güçlü olması adına paralel bir etki yaratmaktadır (Akkoç, 2014, s. 34).

Avrupa'da demokrasi, sürekli olarak toplumun iyiliği ve kalkınmasıyla ilintili olarak ele alınmıştır. Buna göre Avrupa tarihinde demokrasinin, sürekli olarak topluma yararları üzerine odaklanılmış ve topluma sağladığı faydalar neticesinde demokrasinin

nitelikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan demokrasi, Avrupa'nın tarihinde, mutlak olarak toplumu bir adım öteye taşıması ve toplumun sosyopolitik anlamda gelişimine imkân sağlaması özelinde değerlendirilmiştir. Modernleşmeyi de içerisine alan bu süreç toplumun medeni bir yaşamı benimsemesi adına önemsenmiştir (Ökten, 2007, s. 98).

Avrupa'daki demokrasi kültürünün ve algısının ilk yerleşmeye başladığı dönemleri Rönesans ve Reform periyodu ile açıklamak mümkündür. Aydınlanma sürecinde, demokrasi açısından önemli olan aklın kullanımı ve modernitenin ön plana çıktığı görülmektedir. Modern Batı yaratılırken, medeniyetin önemsemiş olduğu tüm unsurlar dikkate değer bulunmuştur. Fakat asıl dikkate alınan dini kurumlardan ziyade Avrupa'da yaşayan toplum olmuştur. Fransız Devrimi, bu sürecin belki de en önemli olayı olarak algılanabilecektir. Bu devrim ile birlikte Avrupa, demokrasinin ve halkın karar verme gücünün, Antik Yunan'dan bu yana belki de en etkili örneğini görmüştür ve bu etki, zaman içerisinde Avrupa'nın dışındaki bölgeleri de doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir (Fikret ve Çelik, 2016, s. 54).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Avrupa'nın demokrasi modelinde ön plana çıkan unsurları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Çepel, 2017, s. 33-38):

- i. İnsan odaklı bir yaklaşım söz konusu olmaktadır ve insanın demokrasideki belirleyiciliği ön plana çıkmaktadır.
- ii. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında, toplumsal anlamda önemli olan unsurların demokrasinin temelini oluşturduğu görülmektedir.
- iii. Dini dogmaların dışında, akla yatkın bir yönetim yapısının oluşturulması ve monarşinin varlığı ortadan kaldırılmasa bile etkisinin azaltılması kararı alınmıştır.
- iv. Avrupa içerisindeki nitelikli demokrasi uygulamalarının diğer demokrasi uygulamalarına temel oluşturduğu görülmüştür.
- v. Kıtadaki tüm demokratik yönetim yapılarının savaşlar ve çatışmalar sonucunda oluşturulduğu görülmüştür; bu nedenle de kıtanın demokrasi algısında toplumsal barışa yönelik bir yapılanmanın oluşturulması söz konusudur.

- vi. Anayasal bir demokrasi düzeninin oluşturulması adına monarşi ve toplum arasında bir uzlaşının inşa edilmesine çalışılmıştır.
- vii. Sivil toplum uygulamalarının 17. yüzyılda başlayan ilk örnekleri ile birlikte sivil topluma odaklı bir demokrasi anlayışının yerleştirildiği görülmektedir.

Avrupa'daki demokrasi anlayışının temelini inildiğinde, mümkün olduğunca nitelikli ve uzun yıllar boyunca devam edebilecek bir yapının oluşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle de monarşi, dini kurumlar ve toplum arasında bir uzlaşının oluşturulmasına dayanan yönetim anlayışındaki değişiklik, günümüze değin uzanan demokrasi algısının yerleşik hale gelmesine yardımcı olmuştur.

Avrupa'nın dışına çıkıldığında, demokrasinin uzun yıllardan bu yana varlığını sürdürdüğü bir başka yer de ABD'dir. 1776'da ülkenin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, demokrasiyi nitelikli olarak inceleyen, irdeleyen ve kullanmış olan bir devlet olarak kabul edilmişlerdir. İçerisinde birçok farklı tür sivil toplum kuruluşlarının ve lobilerin mevcudiyeti nedeni ile Amerikan demokrasisinin çeşitlilik içerdiği konusunda bir fikir birliği mevcuttur. Bu durum, ABD demokrasisinin Avrupa'ya göre daha farklı bir yapısının olduğunu düşündürmektedir (İnat ve Ataman, 2008, s. 413).

19. yüzyıl ABD demokrasisinin belki de en ciddi ivme kazandığı dönemdir. 1860'lı yıllardan itibaren ABD'de iç savaş döneminin etkilerinin azaltılması ve ülkedeki bütünlük adına, demokratik anlayışın yaygınlaşmasına çalışılmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisinin fazlasıyla hissedildiği bu süre zarfında, çalışan işçi kesimlerin dışında kalan toplum, ABD'deki hükümet sisteminin içerisine dahil olmak adına daha fazla fırsat elde etmiştir. Bu fırsatlar, ABD demokrasisinde toplumun öneminin artması ve bu şekilde de demokrasiye Amerikan halkının toplu olarak katılımı açısından önem arz etmiştir. Bu dönemde ABD demokrasisindeki temel sorun, kölelik sisteminin tam olarak kaldırılmamış olması nedeni ile Afro-Amerikan toplumunun ve kadınların seçim hakkının bulunmaması olmuştur (Boix, 2006, s. 12).

ABD demokrasisi, her ne kadar Avrupa'nın demokrasi tecrübesi öncesinde oluşturulmuş olsa da başarılı bir örnek olmaktan ziyade tartışmalı bir örnek haline gelmiştir. Özellikle de Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin sahip olduğu demokrasi

algısının dünyanın gelişmemiş ülkelerinde uygulanmasına dair girişimleri ve bunların ortaya çıkardığı siyasi çatışma tablosu, Amerikan demokrasisinin içerik ve uygulama açısından bir ikileme düşmesine sebebiyet vermiştir. ABD’de başarılı bir şekilde uygulanan yerel demokrasi (güçlü yerel yönetim anlayışı), ülke dışında, ABD’nin etkili olduğu bölgelerde demokrasinin beklenen etkiyi yaratmamasına sebebiyet vermiştir (Toman ve Akman, 2014, s. 293). Amerikan demokrasisi, ABD’nin dünyanın siyasi, ekonomik ve askeri anlamda süper gücü olması sebebi ile daha çekici hale getirilmeye çalışılsa da ABD’nin baskın bir güç olma konusundaki eğiliminin artmasıyla birlikte demokratik bakış açısından uzaklaşıldığı, baskıcı bir yönetim anlayışının empoze edilmeye çalışıldığı izlenimi vermektedir (Öztürk, 2012, s. 103-104).

Genel olarak değerlendirildiğinde, ABD’nin demokrasi modelinde ön plana çıkan unsurları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Touraine, 2019, s. 178; Lindbom, 2017, s. 65):

- i. Kurumların ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin ekseninde şekillenen bir demokrasi anlayışı söz konusudur.
- ii. Eyalet sistemi üzerine kurulu bir yapı söz konusu olsa da ülke genelinde birbirine eşit bir demokrasi yapısının inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir.
- iii. Bireysel olarak vatandaşların, kurumlar karşısında üstünlüğü ve haklarının korunmasına yönelik bir demokrasi anlayışının benimsendiği görülmektedir.
- iv. Demokrasinin toplumun tüm fertleri için bilgilendirmeye dayalı olarak önemine değinilmeye çalışılmıştır.
- v. Sosyal hakların bireye etkili bir şekilde sunulması neticesinde, bireyin mümkün olduğunca demokrasinin tüm unsurlarını aktif ve etkili bir şekilde kullanması adına gereken fırsatlar yaratılmıştır.

ABD’deki demokrasi algısına bakıldığında, ön plana çıkan konunun, bireyin devlet yönetimi karşısında, belirli sınırlar dahilinde güçlü kılınması olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kuvvetler ayrılığı ilkesinin güçlü bir şekilde ortaya çıkması neticesinde, demokrasinin gücünün korunması adına gereken tüm şartların oluşması mümkün olmuştur.

2.2 İSLAM VE DEVLET YÖNETİMİ

2.2.1 İslam Siyasi Geleneği

İslam'ın doğuşu ve yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni sosyolojik yapı, M.S. 7. yüzyıl sonrasında, dini temellere dayalı bir siyasi yönetim anlayışını da zorunlu hale getirmiştir. Buna istinaden İslam, zaman içerisinde, sadece dini açıdan değil, aynı zamanda siyasi açıdan da etkileri olan bir ilahi din haline gelmiştir. İslam'ın lideri Hz. Muhammed'in (S.A.V.) M.S. 632 yılında vefatı sonucunda, hilafet kurumunun kurulmasıyla birlikte İslam için bir siyasileşme sürecinin başladığını söylemek mümkündür (Aktaş, 2019, s. 33).

İlk ortaya çıkışı ve yayılma döneminde, Hz. Muhammed (S.A.V.) başta olmak üzere İslamiyet'in önde gelen isimlerinin söylemlerinde, bir devlet yönetiminden ziyade, bir ümmetin yönetimine dair söylemlerin ön plana çıktığını fark edilmektedir. Bu söylemler, Müslümanların bir arada olmaları ve birbirlerini koruyup kollamaları adına bir devlet olmaktan ziyade bir toplum, bir topluluk, bir zümre vb. bir oluşum olarak hareket etmelerini öngörmüştür. Nihai olarak da Hz. Muhammed'in (S.A.V.) vefatına kadar olan dönemde İslam Toplumu için bir devletleşme sürecinden bahsedilmesi mümkün değildir. Bu dönemde, bir ümmet olma gereksinimlerinin üzerine kurulu bir yönetim anlayışın ön plana çıktığı görülmektedir (Sunar ve Kavak, 2018, s. 74).

İslam'daki siyasi yönetim anlayışının yerleşmesi süreci, Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki yönetim yapısının, kendi içerisinde bazı farklı düşünceleri barındırması ve bir İslam Devleti olmanın gereksinimlerinin ön plana çıkarılmasıyla oluşturulduğu görülmektedir. Dört Halife Dönemi başta olmak üzere, Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki yıllarda, daha fazla siyasi meselelerin üzerine odaklanmış bir İslam bütünlüğü ve yavaş yavaş artık bir İslam Devleti yapısının oluşturulduğunu söylemek mümkündür (Bağdatlı, 2018, s. 89). Bu oluşum, İslam'ın ilerleyen yıllarında, siyasi yönetim anlayışının yerleşik hale gelmesi adına da bir temel teşkil etmiştir.

İslam'ın siyasetle ve devlet yönetimi ile olan ilişkisinde, mutlak olarak tartışmaya açık birçok konu vardır. Son yüzyılda süre gelen, İslami unsurların modern siyasi sisteme uyarlanabilirliği ya da uyarlanması konusundaki sorunlara dair tartışma, İslam'ın siyaset ile arasındaki mesafenin, en azından devlet yönetimi bazında açıldığını göstermektedir. İslam'ın ortaya çıkışı ile birlikte gelişen süreçte, dini yapının sadece toplumsal bütünleşme odaklı ön plana çıkarıldığı bir aşamadan, bir devlet yönetimine geçişin olması, aslında tam olarak İslam ile siyasi bir yönetim anlayışının yerleşik hale geldiğini göstermemektedir. Bu konuya dair, iki kavramın arasında halen uyumsuzluklar söz konusudur (Çavuş, 2017, s. 14).

İslam ile devlet yönetimi dahilindeki siyasi sistem, dini çevreler açısından da temkinli bir şekilde değerlendirilen bir konudur. Marsuki, İslam'ın, herhangi bir şekilde demokrasi, liberalizm, sosyalizm vb. ideoloji ve yönetim anlayışlarına bağımlı olmadan, kendisine özgü bir şekilde, kendisine has, modern bir yönetim anlayışı geliştirebilecek bir altyapıya sahip olduğunu belirtmektedir (Efe, 2018, s. 167). İslam'ın bu kendi başına yetebilme ve kendi siyasi yol haritası ile devlet yönetimi standartlarını belirleme becerisi, aslında İslam'ın alışlagelmiş olan devlet yönetimi mekanizmalarıyla bir bütünlüğünün olmadığını da bir göstergesidir. Aynı zamanda Gibb'in yaklaşımları temelinde değerlendirildiğinde, önemli İslam düşünürlerine göre din ve devlet işlerini, keskin çizgiler ile olmasa da birbirinden ayırmaktadır. Bu, İslami değerlerin tamamıyla siyasi sistemin dışına çıktığı anlamını taşımamaktadır (Lapidus, 2011, s. 143-144).

2.2.2 İslam Siyasi Geleneğinin Dayandığı Esaslar

İslam, devlet yönetimi anlayışını güçlü şekilde ön plana çıkaran ve bunlara istinaden de yönetici sıfatına haiz kimselerin, yine güçlü esaslar dâhilinde bir devlet yönetimi gerçekleştirmelerini zorunlu kılan siyasi anlayışa sahiptir. Bu vesile ile İslam'da, devlet yönetimi anlayışının hassasiyetle değerlendirildiği, aynı zamanda devleti yönetecek olan kişinin de hassasiyetle seçilmesi gerektiği inancı yerleşik durumdadır. Devir her ne şekilde yaşanıyor olursa olsun, İslam'ın, Kur'an-ı Kerîm aracılığıyla ortaya koymuş olduğu devlet yönetimi ve devlet yöneticisi esasları varlığını hissettirmektedir (el-Benna, 2016, s. 7).

İslam'da, devlet yönetiminin temel esaslarını aşağıdaki hususlarla açıklamak mümkündür (Adem, 2016, s. 74-75):

- i. Tevhid: “Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun Resulüdür” anlamına gelen “La İlahe İllallah, Muhammedîn Resulullah” cümlesine kalp ile inanıp bunu dil ile ifade etmektir. Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerin tevhid mücadeleleri anlatılmıştır. Nitekim bir ayette, “Senden önce gönderdiğimiz her Peygamber’e: “Benden başka tanrı yoktur, bana kulluk edin” diye vahiy etmişizdir.” (Enbiya, 25) buyurulmaktadır. Bütün peygamberler tarafından değişik toplum şartlarında ve farklı zaman dilimleri içinde yürütülen tevhid mücadelesi yaşadıkları toplumu tevhid toplumu yapma mücadelesidir.
- ii. Emanet: İslam’da emanet, her halükârda titizlikle korunması gereken maddî veya manevî değerler manzumesidir. Emanetler, ehline verilir ve o da onları canı pahasına korur. Devletin hizmet makamları da emanettir, dolayısıyla asla ihanet edilemez. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) Mekke’yi fethedince, çeşitli kabilelerde bulunan vazifeleri yeniden düzenleyerek Kâbe’nin anahtarlarını Abdüddâr oğullarından almıştır. Amcası Abbas, bu hizmetin kendisine verilmesini talep edince “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisa, 58) ayeti gelmiştir.
- iii. Adalet: Adalet, bir hukuk devletinin temelidir ve bu itibarla Allah, insanların adalete uygun davranmasını isteyerek: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” (Nahl, 90) ayeti ile toplumsal meselelerde adaleti temel esas olarak belirlemiştir. Toplumda güvene dayalı sosyal hayatın temini, haksızlıkların ortadan kaldırıldığı bir sistem olan adalet anlayışı ile gerçekleşecektir.
- iv. Liyakat: İslam’da hangi vasıflara sahip kimselerin yönetici yapılacağı “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisa, 58) ayetiyle ortaya konulmuştur. Toplumun yönetme bir emanet olarak görülmüş ve bunun liyakat sahiplerine verilmesi istenmiştir. Devlet başkanlığı makamı, aklıyla, ilmi ve dürüstlüğüyle kendisini ispat etmiş kimselerin meydana getirdiği kurulun seçtiği kişiye emanet olunur.

- v. Şura: Kur'an'da müminlerin hemen her işinin müşavere ile olduğu çok açık olarak belirtilmektedir. Hz. Muhammed (S.A.V.) de “Onların işleri aralarında müşavere edilir.” (Şura, 38) ayeti doğrultusunda meşveret prensibini pratiğe geçirmiştir. Örnek olarak Hz. Muhammed (S.A.V.) Mute Savaşında orduyu sefere gönderirken üç komutan tayin etmiş, şayet üçü de şehit olursa aralarından birini komutan seçmeleri için sahabenin istişare etmelerini istemiştir.
- vi. Meşruiyet: İslam'da yönetim anlayışında meşruiyet, “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Sonra kendinizden olan emir sahiplerine itaat edin.” (Nisa, 59) ilahi emrine dayanır. O nedenle Teşri' icra ve hükümleri tatbikte keyfilik olmaz. Adil bir yönetim, herhangi bir fert ve zümre diğer fertlere yahut zümreye imtiyazlı davranamaz, bütün fertler eşittir. Aksi takdirde yönetim meşruiyetini kaybetmiş olur.

Sıralanan unsurlara bakıldığında, İslam'ın, bir devlet anlayışı açısından ortaya koymuş olduğu görüntünün, katı bir şekilde, dinin temelinde var olan değerlere bağlı olduğunu ve bununla birlikte de devlet yönetimi açısından güçlü bir sadakat yapısının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu sadakat yapısı, bir İslam devleti mensubunun, herhangi bir mevki farkı gözetilmeksizin sistemin işleyişine mutlak olarak olumlu katkı yapmasını ve siyasal otoritenin zarar görmemesine çabalamasını öngörmektedir.

İslam'da siyasal yönetim geleneğinin genel esaslarını açıkladıktan sonra bu yönetimin ana özelliklerini sıralayabiliriz (Adem, 2016, s. 75-78):

- i. Hürriyet: Kur'an ve Sünnette, insanların eşitliği ve Hz. Âdem'in neslinden geldiği ifade edilmiştir. (Hucurat, 13) Buna göre hürriyet, insan şeref ve haysiyetinin ayrılmaz bir unsurudur.
- ii. İlim ve İrfan: İslamiyet, ilim tahsilini ibadet sayarak insanlığı ilme sevk eden yegâne dindir. O itibarla İslam, “ilim dini” olarak tesmiye edilmiştir. Zira Kur'an'ın ilk inen ayetleri “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Kalemle yazmayı öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir” diye başlar. (Alak, 1-5) Medeniyetlerin en

önemli etken dayanağı bilgidir. İslam-ilm terkibiyle oluşan kültür, Müslümanlara tevhid eksenli bir dünya görüşü kazandırmıştır.

- iii. Özgünlük: Yapılan fetihlerle İslam devletinin sınırları hızla genişlemiş, Arapların dışında da pek çok millet İslam'ı benimsemiştir. M.S. 632'de Hicaz topraklarında doğan ve kısa sürede gelişen İslam, karşılaştığı Yunan, İran, Hint, Bizans gibi medeniyetlerin bilim ve düşünce mirasını almış, onları kendi tevhid potasında eriterek özgün bir medeniyet ortaya çıkarmıştır.
- iv. İnsana Verilen Değer: İslam'a göre insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi, yaratılmışlar içinde en üstünü, en güzel suret ve sirette yaratılmış olan varlıktır. (İsra, 70; Tin, 4) O itibarla Kur'an ve sünnette yer alan ilkeler, insanın bu değerlerini koruması dolayısıyla her iki dünya mutluluğuna kavuşması içindir. (Bakara, 201)
- v. Hizmetin İbadet Sayılması: Müslümanlar insanların faydasına işler yaparken din, dil ve ırk ayrımı gözetmemişlerdir. "Halka hizmeti Hakk'a hizmet" olarak telakki etmişler ve her zaman Allah'tan ötürü yaratılanı sevmeyi kendilerine düstur edinmişlerdir. Hz. Muhammed (S.A.V.) , "İnsan vefat edince, üç ameli müstesna, onun amel defteri kapanır: Sadaka-i cariye, faydalı ilim, salih bir evlat." buyurarak bu hususa dikkat çekmiştir. (el-Edebü'l-Müfred, 28)
- vi. Adalet Temelli Düzen: Kur'an'a göre insan, kendi aleyhine de olsa adaletten ayrılmamalıdır. (Nisa,135) Müslüman devlet adamları adaleti emreden Kur'an'ı kendilerine rehber edinmişler ve yönetimleri altındaki farklı dinlere mensup insanlara karşı bile adil olmuşlardır.
- vii. Mahallilik – Örfilik: İslam bir taraftan evrensel mesajlar taşıırken öbür taraftan mahalli özellik ve farklılıkları göz ardı etmez. İslam hukukunda, mahalli meselelerde yerel unsurlar da nazarı dikkate alınmıştır. Bu sebeple örf ve adetler, edille-i şer'iyeden (fikhın dört ana delilin) sonra fer'i delillerden biri olarak kabul edilmiştir.
- viii. Evrensellik: İslam, bütün insanlığa gönderilmiş bir din olarak bildirilmiştir. O itibarla İslam uygulamaları ile de evrenseldir. Ticari hayatta düzgün tartı, mağdur kim olursa olsun ayrıma tabi tutulmaksızın yardıma layık görülmesi, kafir bile olsa mazlumun ahından kaçınılması, eşitlik, hürriyet, kararlara iştirak, azınlık-çoğunluk ve bütün bunları ihtiva eden insan hakları prensipleri

üzerine olan kuralların sınıf, ırk, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün insanlığa hitap etmesi İslam hukukunu evrensel kılan bazı uygulamalardır.

- ix. Barış Odaklılık: Tevhit mücadelesi veren peygamberlerin hayatları incelendiğinde hepsinin, kendilerine yapılan her türlü şiddet ve hiddete karşı sulh ile karşılık verdikleri görülür. İslamiyet'in hızla yayılması, haiz olduğu, hakkaniyet ve sulhtan başka bir şeye dayalı değildir. İslam, barışı bir lütuf değil, insan haysiyetinin korunmasının zorunlu aracı olarak görmüştür.

İslam'ın, devlet yönetimi açısından özelliklerine bakıldığında, yoğunluğun insana hizmet üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. İnsan karşı sergilenecek olan adalet, bütünleştiricilik, barış odaklılık ve Allah karşısında hür iradeye sahip olma unsurları, İslam devlet yönetiminin, insanların yaşamları adına sağlayabileceği en önemli fırsatlardan olmaktadır.

2.2.3 İslam Siyasi Geleneğinin Tarihsel Süreci

2.2.3.1 İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi İslam siyasi geleneği

İlahi dinler arasında sonuncusu olan İslam, bu son ilahi dinin lideri ve peygamberi Hz. Muhammed'in (S.A.V.) mesajları aracılığıyla yayılmıştır. Fakat diğer ilahi dinlerden farklı olarak Hz. Muhammed (S.A.V.), sadece bir dinin yayılması ile sorumlu olarak görevlendirilmemiş, aynı zamanda tüm insanlığa, sosyal anlamda da bir yol gösterici olarak görevlendirilmiştir. Bu görev, Hz. Muhammed (S.A.V.) için gerçek anlamda bir liderlik, hatta bir siyasi liderlik anlamını da taşımıştır (Akbulut, 2006, s. 3).

Siyasi anlamda değerlendirildiğinde, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) liderliği, temel olarak her ne kadar zorlu siyasal ve sosyal koşullar olsa da barışçıl bir yönetim anlayışı üzerine kuruludur. Çevresinde, kendisine inananların haklarını ve canlarını korumak adına son derece önemli sorumluluklar üstlenen Hz. Muhammed (S.A.V.), yeri geldiğinde Bedir, Uhud, Hendek, Mute ve Huneyn savaşlarına katılmış olsa da Kureyşlilere karşı Hudeybiye Seferi sırasında takındığı barışçıl ve sorun çözme odaklı tavırdan asla vazgeçmemiştir. Yine Hudeybiye'de görüldüğü üzere, Hz. Muhammed (S.A.V.), barışın hâkim olduğu ve tarafların kendilerini doğru şekilde ifade

edebildikleri siyasi süreçlerin son derece olumlu sonuçlanabileceğine dair bir irade ortaya koymuştur (Kapar, 2016, s. 173).

Hz. Muhammed (S.A.V.), açık bir otoritesi ve ümmeti karşısında sahip olduğu bir saygınlığı bulunmakla birlikte sosyopolitik süreçlerin yönetimi açısından İslam'ın değerlerini daima ön plana çıkarmıştır. Özellikle de Kur'an-ı Kerim'in temel dayanak olarak kabul edildiği, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) yönetim anlayışında, toplumun birleştirici bir zihniyet ile yönetilmesi yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Müslümanların çoğunluk olduğu, inanmayan ya da başka dine mensup kesimlerin azınlıkta bulunduğu toplumda, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) temel düşüncesi, birlikte yaşamaya odaklı bir yönetim anlayışı olmuştur (Vardi, 2015, s. 340).

Yaşadığı dönemin şartlarına bakıldığında, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) içerisinde bulunduğu toplumun gereksinimleri ve coğrafyanın getirileri, İslam Peygamberi'nin bir siyasi liderlik fonksiyonu üstlenmesini de zorunlu hale getirmiştir. Bu noktada, Hz. Muhammed'in (S.A.V.), kendi iradesi dışında, dünyevi dünyevi gereksinimler neticesinde bir siyasi liderlik sorumluluğunu üstlendiği anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle İslam Peygamberi, her ne kadar tıpkı kendisinden önceki peygamberler gibi bir dinin insanlığa müjdelenmesi için seçilmiş olsa da içerisinde bulunmuş olduğu ortam, O'nun, diğer peygamberlerden daha fazla görevle muhatap olmasını zorunlu hale getirmiştir (Onat, 2011, s. 101).

Öte yandan, Hz. Muhammed (S.A.V.), sadece bir dinin peygamberi olarak sorumluluklar üstlenmemiştir. Bir devlet zihniyeti ile işleyen Müslüman toplumu, O'nun zamanında siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda birçok değişimi yaşamak durumunda kalmıştır. Bu değişim ile birlikte Hz. Muhammed'in (S.A.V.) süreçlerin içerisindeki kontrol alanı genişlemiş ve O'nun yönetimi, Müslüman toplumu için son derece büyük bir önem taşımıştır. Aynı zamanda hem bir dinin peygamberi hem bir devletin lideri hem de Müslüman ordularının komutanı haline gelen Hz. Muhammed (S.A.V.), birçok farklı açıdan bir devlet yöneticisi olarak görevini yerine getirmiştir (Yaldız, 2014, s. 46).

Hem maddi hem de manevi olarak güçlü bir otoriteye sahip olmasına karşın, Hz. Muhammed (S.A.V.), liderliği sürecinde, İslam'ın tüm hoşgörü ve teşvik odaklı unsurlarını kullanmış ve bu vesile ile de çevresinde, O'nunla birlikte hareket eden ve O'nu seven herkesi teşvik ederek, manevi olarak güçlendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Döneminde, İslam yönetiminin, baskın, zorlayıcı ve eldeki otoriteyi belirli bir zümreyi, belirli bir amaç için yönetmekten uzak, İslam'a herkesi davet eden bir tarz ile tasarlandığını söylemek mümkündür (Şimşek, 2018, s. 76). Bu noktada, İslam'ın, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) döneminde, tam olarak bir devlet formunda olmaması nedeni ile İslam Peygamber'inin bir siyasi lider sıfatı ile değerlendirilmesi güçtür. Fakat Hz. Muhammed'in (S.A.V.) süreçleri yönetme konusundaki becerisi ve hoşgörüsünün, kendi dönemindeki Müslüman toplumu idare etmek ve hatta İslam Devleti'nin o dönem çevresindeki kesimleri belirli bir siyasi mesafede tutmak adına, ziyadesi ile yeterli olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.3.2 Dört Halife Döneminde İslam siyasi geleneği

Hız. Muhammed (S.A.V.) liderliğinde güçlü ve temel İslami değerlere bağlı olarak varlığını sürdüren ilk Müslüman topluluğu, nüfusun artışı ve İslam Peygamber'inin vefatı neticesinde, bir devlet sistematiği dâhilinde hareket etmek durumunda kalmıştır. Bir lidere olan ihtiyaç, hukuki anlamda gereken yapılanma, gündelik yaşamın bürokratik olarak yönetimi vb. konular, bir siyasi yönetim mekanizmasına olan ihtiyacı ortaya koymuştur. Söz konusu ihtiyaçlar dahilinde, bir devlet olarak değerlendirilen İslam toplumunun yönetimi konusunda halifelik sisteminin ve onun yönetim anlayışının inşasına başlanmıştır (Özkan, 2017, s. 31).

Hız. Ebu Bekir ile başlayan Dört Halife Dönemi, İslam tarihindeki siyasi yönetim anlayışının daha iyi anlaşılması açısından son derece önemlidir. İslam Peygamber'inin vefatından sonraki süre zarfında, liderliği üstlenecek kişinin siyasi bir kimlik sahibi olması gerektiği konusundaki düşünceler, halife seçimi konusunda tartışmalara neden olmuştur. Fakat Hız. Ebu Bekir'in Birinci Halife olarak seçilmesi sürecinde, Hız. Muhammed'in (S.A.V.) çevresinden olma ve ilk Müslümanlardan olma temeline dayanan halifelik niteliklerinin İslam devletinin lideri olma konusunda yeterli olduğu değerlendirilmiştir (Çelik, 2000, s. 31-32). Giderek bir siyasi yönetim ihtiyacı ortaya

çıkan İslam toplumu için bu sistemin yönetimi açısından lider seçimi konusunda dini unsurlar, siyasi unsurlara göre daha belirleyici olmuştur.

Halifeliğin Hz. Ebu Bekir ile başlayan süreci, aslında, gelecekte nasıl bir yönetim anlayışı benimseneceği konusunda da genel olarak bir fikir vermiştir. Hz. Ebu Bekir, halife seçildiğinde yapmış olduğu konuşmada iki kritik noktanın üzerinde durarak kendisinin ve hilafet döneminin siyasi yönetim anlayışını da şekillendirmiştir. İlk olarak Hz. Ebu Bekir, bir yönetici ve bir lider olarak kendisini İslam toplumunun üyelerinden farklı görmediğini dile getirmiş ve bunun aynı şekilde kalması adına gayret edeceğinden bahsetmiştir. Öte yandan Hz. Ebu Bekir, İslam toplumunun üyelerinden, kendisinin bir yanlış yapması durumunda, kendisini uyarmalarını ve yönlendirmelerini istemiştir (Barca, 2015, s. 42). Hz. Ebu Bekir'in söylemleri önemli birer beyan olarak değerlendirilmek sureti ile İslam Devleti'nin ortaya çıkan yeni görüntüsünde, devlet yönetiminin, bugünkü şekli ile toplum-devlet ilişkisi arasında bir uçurum yaratmamaya gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Ebu Bekir'in söylemlerinden hareketle, İslam devleti olarak değerlendirilebilecek olan bu siyasi formun, halktan kopuk olmayan, nüfusu her ne kadar artsa da kabile kültüründen ayrılmayan bir yapısının bulunduğunu anlamak mümkündür. Aslında, İslamiyet'in ilk siyasi oluşum döneminde, bir devlet yönetimi anlayışının belirlenmesi konusunda ciddi ölçekli sorunların varlığından bahsetmek mümkündür. Bu sorunların temelinde, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) vefatı sonrasında, İslam toplumunun liderliğini kimin üstleneceği konusunda yaşanan tartışmalar yer almaktadır. Buna göre Ebu Süfyan başta olmak üzere, birçok farklı kesimin, aşiretin vb. oluşumun tepkileri, kendilerinden olan bir kişinin lider olarak belirlenmesi yönünde olmuştur (Mutlu, 2009, s. 16-17). Bu cahiliye devri bakiyesi nesebe dayalı üstünlük düşüncesi, beraberinde, istikrarlı ve kendisine özgü bir yapısı bulunan bir devlet yönetiminin temelini atılmasından ziyade, bir iç çatışmanın oluşmasını tetiklemiştir.

Dört Halife Dönemi'nde, İslami anlamda bir devlet yapısının oluşturulması konusunda ciddi sorunlarla ve muhalif durumlarla karşılaşmıştır. Hz. Ömer döneminde yaşanan çatışmaların neticesinde Hz. Ömer'in bir suikastla şehit edilmesi, ardından üçüncü halife olarak seçilen Hz. Osman'ın da bazı Müslümanların sert tepkileri ile

karşılaşması sonucunda kalıcı ve kabul edilebilir bir siyasi yapı ve liderlik mekanizması oluşturulamamıştır. Bu merkezi yönetim ve liderlik mekanizmasından yoksun olan yaklaşım, İslam'ın bir siyasi yönetim ile birlikte kendisini şekillendirmesi ve gerçek anlamda bir devlet olması adına belki de en önemli engel olarak değerlendirilebilecektir (Azimli, 2007, s. 39-40).

Konuya dair, Dört Halife Döneminde yaşanan bir başka sorun Hz. Ali döneminde ortaya çıkmıştır. Aslında, Hz. Ali'nin hilafet dönemi, İslam Tarihi açısından belki de en sancılı dönemdir. Hz. Osman'ın bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi sonrasında, İslam toplumu içerisinde oluşan ayrılıkçı düşünceler ve gruplar, sosyal ve siyasi anlamda bir birlik kurulmasına izin vermemiştir. Bu dönemin en önemli unsuru, İslam toplumunun ilk kez bir devlet olarak değerlendirilmek sureti ile Hz. Ali'ye karşı ayaklanan kesimlerin, bu konuyu bir siyasi mesele olarak ele almaları ve her kesimin, siyasi yönetimin kendilerine verilmesi konusundaki baskın görüşü, din odaklı tartışmalardan uzaklaşmış olduğunu, bunun ötesinde, dinin siyasetle olan mesaisinin yoğunlaştığını göstermektedir (Geçit, 2016, s. 35-37).

2.2.3.3 Dört Halife Dönemi sonrası İslam siyasi geleneği

Dört Halife Dönemi, İslam tarihinde, bir devlet olmak adına atılan ilk adımlardan biri olmaktadır. Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki süreçte görev alan dört halifenin ardından, Müslümanların bir siyasi yapı içerisinde yaşamak adına faaliyetleri büyük önem arz etmiş ve bu vesile ile de devletleşme yolunda ciddi icraatlar yapılmıştır. Teşkilatlı bir İslam Devleti kurulması adına en nitelikli adım Emevi Devleti'nin kuruluşudur. 661 yılında kurulan ve tartışmalı olduğu kadar çatışmalara da dayanan, Müslümanlar arasındaki siyasi çekişmelerin bir sonucu olan Emevi Devleti, İslam Devleti'nin siyasi bir yapı kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Devletin kurucusu olan Muaviye b. Ebu Süfyan, Dördüncü Halife Hz. Ali ile yaşamış olduğu çatışma sonrasında, kendisini takip edenler ile bir devlet yapılanması oluşturmuş ve bu yapılanma içerisinde, İslami öğeler ile siyasi gereksinimleri bir araya getirmeye çalışmıştır (Aycan, 1999, s. 147-150).

Emevi Devleti'nin siyasi açıdan yönetim anlayışına bakıldığında, aşağıdaki unsurlar dikkati çekmektedir (Iş, 2017, s. 181-188):

- i. İslami değerleri kendi algılamaları dâhilinde değerlendirmiş ve buna göre bir siyasi yönetim anlayışı benimsemişlerdir.
- ii. Monarşik bir yapı kurlmaları nedeni ile belirli bir zümrenin kararlarına, baskılarına ve yönlendirmelerine dayalı bir siyasal yapı kurulmuştur.
- iii. Önce Emevi ailesine, daha sonrasında da Araplara odaklı bir yönetim yapısı kurulması vesilesi ile kavmiyetçilikle suçlanan bir siyasal teşkilatlanma söz konusudur.
- iv. İslami değerlerin yoğun, ancak yanlış şekilde kullanıldığına dair iddialar gölgesinde şekillendirilen bir Müslümanlık inancına dayalı olarak bürokratik sistem oluşturulmuştur.

Emevilerin siyasi yönetim anlayışları, bir İslam Devleti'nin kurulması adına son derece önemli olsa da siyasi yönetim açısından belirli bir zümreye odaklı gerçekleştirilen faaliyetler ve İslam düşüncesinin temelinde, Emevilerin yaklaşımlarına göre bir siyasi anlayışın yerleşik hale getirilmesi, ortaya tartışmalı bir yönetim anlayışını çıkarmıştır. Özellikle de kavmiyetçilik temelinde, Emevi ailesinden ve Araplardan olanların siyasi görüşlerinin ön plana çıkarıldığına dair eleştiriler, Emevilerin hakimiyeti altındaki İslami yönetim anlayışının tartışmalı hale gelmesine sebebiyet vermiştir (Aksu, 2006, s. 64).

Emevilerin hemen ardından kurulan Abbasi Devleti, İslam Devleti'nin farklı bir boyuta taşınması adına önemli bir örneği teşkil etmektedir. Emevilerin kurulu olan, Araplaşmış ve dini kutsaldan uzaklaşmış olduğu eleştirilerine maruz kalan sistemi, Abbasilerin isyanını beraberinde getirmiş ve bu şekilde de Abbasi Devleti'nin, Emevilerden farklı bir siyasal formatta kurulması fikri hâkim olmuştur. Abbasilerin en önemli siyasi yaklaşımı, siyasi olarak kurdukları düzenin, İslamin şer'î hükümlerine uygun olarak hareket etmesi ve bu vesile ile de Emevilerde unutulduğunu düşündükleri kutsallığın siyasal sisteme geri kazandırılmasıdır (Turan, 2018, s. 224).

Abbasiler, İslam Devleti'nin asıl sahibi olma konusunda, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) soyundan gelmenin ve O'nun öğretileri ve söylemlerine yakın olmanın önemi üzerinde durmuştur. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) ailesinin torunları olmaları vesilesi ile iktidarın eğer monarşik bir sistemle sürecekse kendilerinin bu sürecin içerisinde en birincil kesim olduğunu savunmuşlardır. Fakat asıl iddiaları, devletin yönetimi konusunda, Kur'an-ı Kerim'in öğretileri ile Hz. Muhammed'in (S.A.V.) söylemlerinin öncül olarak kabul edilmesi yönünde olmuştur (Guzmán, 2014, s. 297). Abbasilerin bu söylemlerine bakıldığında, dini ve siyasi anlamdaki yaklaşımları sentezlediklerini ve buna istinaden de İslam devletinin, aslında Hz. Muhammed'in (S.A.V.) ve Kur'an'ın belirlediği çizgide ilerlemesini şiddetle istediklerini söylemek mümkündür.

Fakat Abbasiler açısından devlet yönetiminde sorun yaratan temel konu, devletin yönetim anlayışının her ne kadar İslam'ın temel esaslarına dayanıyor olsa da devleti oluşturan yapının, İslam'ın temelinde olan ümmet anlayışına ters bir şekilde oluşturulmasıdır. Abbasîlerin kabile, aşiret vb. sosyal oluşumların temelinde dayandırmış olduğu devlet yönetimi anlayışı, zaman içerisinde işlevselliğini yitirmeye başlamış ve özellikle de dışlandıklarını düşünen, Hz. Ali taraftarı olan Şiiler, çeşitli isyanlar düzenlemişlerdir. Bu isyanların sürekliliği ve etkililiği göz önünde bulundurulduğunda, Abbasîlerin siyasi yaklaşımlarının beklenen etkiyi yaratmadığını görmek mümkündür (Hakyemez, 2007, s. 338-339).

2.2.3.4 Anadolu topraklarında İslam siyasi geleneği

İslam'ın Arap Yarımadası'nda olduğu kadar Anadolu topraklarında da önemli bir tarihi geçmişi bulunmakta ve bu geçmiş dahilinde, İslam'ın siyasi yaşamla iç içe geçmiş olduğu bir süreçten bahsetmek mümkündür. İslam, Anadolu topraklarında uzun yıllar boyunca, birçok farklı devlet yapılanmasının dahilinde varlığını sürdürmüş ve Emeviler ile Abbasîlerin yaratmış olduğu, Arap tekelindeki İslami devlet yönetimi anlayışı, Türk devletleri aracılığıyla Türklerin kontrolüne geçiş yapmıştır.

Danişmentliler (1080-1178), Saltuklular (1072-1202), Mengücekler (1080-1228), Artuklular (1102-1409), Çaka Devleti (1071-1093) ve Dilmaçoğulları (1085-1192), Anadolu'da kurulan İlk Türk İslam devletleri olarak tarihe geçmişlerdir. Bu devletler,

Türk-İslam unsurlarını bir arada değerlendirmekle birlikte Türklük kimliğini ön plana çıkaran bir yaklaşıma sahiptir. İslami öğeler, bu devletler için geri planda kalmış, sadece Müslüman olma kimliği dahilinde hareket etmiş ve siyasi, hukuki ve sosyal anlamdaki uygulamalarda Türk kimliğine ve Türk devlet geleneğine ait unsurlar daha fazla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur (Bahadır, 2011, s. 124).

Bu noktada dikkati çeken husus, Müslüman kimliği taşımalarına karşın, söz konusu devletlerin, fetih gerçekleştirecek olsalar bile bunu gaza ve cihat adına yapmadıkları, sınırlarını korumak adına gerçekleştirdikleridir. Bu devletlerin siyasi yönetim anlayışlarında, adalet anlayışının katı bir şekilde benimsendiği, buna istinaden de finansal devrim ile birlikte güçlü bir orduya sahip olmak ve hukuki anlamda güçlü bir yapının kurgulanması önem arz etmiştir (Arslantaş, 2018, s. 24-25).

İlerleyen yıllarda Anadolu'da ortaya çıkan Selçuklu Devletleri, Anadolu'da Türk İslam Devleti olarak önemli bir konuma gelmişlerdir. Büyük Selçuklular (1040-1157), Kirman Selçukluları (1048-1187) ve Anadolu Selçukluları (1075-1308), İslam Dünyası'nın Anadolu'da siyasi olarak yerleşik hale gelmesi konusunda önemli bir konuma sahiptirler. Kendilerinden önceki süre zarfında, daha çok, Türk kimliği özelinde oluşturulan siyasi yönetim anlayışının ötesine geçerek İslami öğeleri de yönetim anlayışlarının içerisine dahil etmişlerdir. Bunların içerisinde, hükümdarların adına hutbe okutulması, hukuki yapının şer'i hususlara göre belirlenmesi ve hükümdarların İslami anlamda da liderlik konumlarının olduğuna dayalı olarak belirlenen yönetim anlayışı Anadolu'daki Türk İslam devletlerinin gücünün dini anlamda arttırılmasının önünü açmıştır (Ata, 2016, s. 431).

2.2.3.5 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İslam siyasi geleneği

Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'da hüküm sürmüş olan Türk devletleri arasında, İslam'ın etkisi altında siyasi olarak en uzun süre varlığını sürdüren devlet olmuştur. Özellikle de I. Selim'in (Yavuz Sultan Selim) Mekke'yi fethetmesi sonucunda halifelik unvanının Osmanlı Padişahı'na geçmesi ve Kutsal Emanetler'in Payitaht İstanbul'a getirilmesi neticesinde, İslam'ın Türk Devletleri kimliği ile olan bütünleşmesi de Osmanlı ile tamamlanmıştır. I. Selim'in bu başarısı öncesinde de

devlet yönetiminde İslam'ın hükümleri geçerli olan Osmanlı'da, halifelik unvanının elde edilmesi ile birlikte bütün bir İslam Ümmeti'ni dini açıdan temsil etme misyonunun benimsenmesine yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yürütülen tartışmaların temelinde, özellikle de 19. yüzyıl itibari ile azınlıkların haklarının iyileştirilmesi ve Osmanlı kimliğinin batılılaşmasına yönelik adımlar atılması konuları, laik bir devlet yapısına geçiş yapıldığı konusunda çeşitli söylemlerin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu, uygulamalar farklı anlamlar ortaya çıkarıyor gibi gözükse de aslında herhangi bir laiklik uygulaması içerisinde olmamıştır. Çünkü Osmanlı devlet yönetimi anlayışı, hukuki yapısı ve sosyal alanda alınan kararların çok büyük bir bölümü İslam dininin öğretilerinden beslenmektedir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletler Reform sonrasındaki süreçte kendilerine resmi bir din atfetmeme konusunda çaba gösterirlerken, resmi dininin İslam olduğu konusunda ısrarcı söylemlerde bulunmuştur (Demir, 2013: 276-277). Resmi dinin İslam olduğuna dair görüş ve söylem, Osmanlı padişahlarının otorite konusunda bakış açısında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi anlayışında değişimlere de sebebiyet vermiştir. Bu noktada, İslami unsurların baskın birer niteliklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

İslami bir devlet yönetimi anlayışının Osmanlı'daki varlığına dair tartışmalar açısından 19. yüzyıl bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecektir. Buna göre söz konusu yüzyılın özellikle ikinci yarısında, azınlıklara tanınan hakların genişletilmesi ve hukuki anlamdaki batıcılık odaklı yenilikler (tanzimat ve ıslahat fermanları), Osmanlı İmparatorluğu'nun İslami kimliğinin dönüşümündeki önemli hususlardır. Yine de söz konusu tarihlere dek Osmanlı, şeriat hukukuna dayalı bir yönetim anlayışı benimsemek sureti ile aslında İslam Devletleri arasında İslam'ın öğretilerine en bağlı ve onu en yoğun bir şekilde sistemine adapte etmiş olan devlet olarak değerlendirilmiştir (Yetişgin ve Özdamar, 2016: 168-169). Görüntü itibari ile Osmanlı, uzun yüzyıllar boyunca şeriatın ortaya koymuş olduğu siyasi ve hukuki yapıyı güçlü bir şekilde kabullenmiş ve bu şekilde de kendisine, gerçek anlamda bir İslam Devleti kimliği kazandırmıştır. Fakat Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayr-ı Müslimlerin, Müslümanlar ile aynı hukuka tabi olması, eşit sayılması, aradaki ayrımın

ortadan kalkması, birçok İslam bilgini tarafından şer-i hukukun lağvedilmesi olarak nitelendirilmiş ve Osmanlı'nın Hilafetinin hükümsüz olduğu, İslam Devleti sıfatını kaybettiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun belki de en güçlü dönemini yaşaması, hilafetin devletin siyasi ve hukuki yönetimi açısından Osmanlı hanedanının fikri dünyasını şekillendirmesi, Osmanlı Padişahı'nın, bir başka deyişle halifenin otoritesini de güçlendirmiştir. Söz konusu dönemde Batı'nın Katolik, Protestan, Ortodoks, Kalvinist vb. dini oluşumlar üzerinden bir bölünmeye gittiği dönemde İslam dünyası halifenin etrafında toplanmayı tercih etmiş ve Osmanlı hilafet otoritesinin pekişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla da Osmanlı devlet yönetimi anlayışı içerisinde İslami unsurların daha güçlü bir şekilde yerleşik hale geldiği gözlemlenmiştir (Turan, 2017: 293-294). Başka bir şekilde ifade etmek istersek, hilafetin bütünleştirici gücü, Osmanlı siyasi mekanizmasının bu gücü ve İslami unsurların devlet yönetimindeki baskınlığını kabullenmeleri neticesinde devletin siyasi anlamda rakiplerine ve düşmanlarına kolaylıkla meydan okumasının da yolunu açmış gibi gözükmektedir.

İslam düsturunun yoğun bir şekilde gözlemlenmiş olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahın sahip olduğu rolün, İslam'ın bir devlet yöneticisine sağladığı sorumlulukların farklı bir şekilde algılandığı ve uygulandığı da gözlemlenmiştir. Özellikle Osmanlı'nın yükselişte olduğu dönemlerde, II. Mehmet'in (Fatih Sultan Mehmet) İstanbul'u fethetmesi sonrasında egemenliği bir tek kendi kimliğinde ve sorgulanamaz şekilde topladığı görülmüştür. Bu durum, kendisinden sonraki padişahlarda da gözlemlenmiştir. Öte yandan I. Selim, halifeliği Osmanlı'nın siyasi kimliğine ekledikten sonra, kendisi ve kendisinden sonraki padişahların yetki ve otoritelerinin tartışılmaz bir noktaya ulaştıkları gözlemlenmiştir. Fakat bu örnekleri, o dönemin Batılı mutlakiyetçi liderleri ile bir tutmak da mümkün değildir. Otoritelerinin gücü her ne olursa olsun, Osmanlı padişahları örfi hukuk ve şariat kurallarıyla kendilerini kısıtlamışlardır (Nacak, 2015: 154-155). Buna istinaden Osmanlı Padişahlarının kesin olarak kendilerini tek egemen siyasi yönetici olma ve bu şekilde hareket etme konusunda önlerinde ciddi engellerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

İslami kuralların, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi mekanizması içerisinde önemli bir yeri olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle de şeriat hükümlerinin uygulanması konusunda Osmanlı Padişahlarının katı bir tutumlarının bulunduğu ve bu konuda yetkili kimselere danıştıkları da bilinmektedir. Fakat Osmanlı padişahları, kendi, dünyevi otoriteleri açısından İslam Hukukuna ilaveten, Osmanlı devlet geleneğinde kendilerinden önce uygulanan kuralların yanı sıra güncel gelişmeler doğrultusunda yeni düzenlemeler geliştirme yoluna gitmişlerdir (Beriş, 2015: 353). Bu noktada Osmanlı siyasi yapısı içerisinde dünyevi ve dini uygulamalar ile beklentiler arasında bir uyumluluk arayışının bulunduğunu söylemek mümkündür.

3. İSLAM VE DEMOKRATİK YÖNETİM ANLAYIŞI

3.1 İSLAM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

İslam ile demokrasi arasındaki etkileşime dair tartışmalar, çok uzun yüzyıllardan beri süre gelmesine karşın, 2000’li yıllar itibari ile Batılı düşünürlerin ve araştırmacıların değerlendirmeleri neticesinde, sürecin daha da karmaşık ve daha da tartışmalı bir hale geldiğini görmek mümkündür. Öyle ki 19. yüzyıl sonrasındaki Batılı düşünürlerin ve araştırmacıların çoğu, Kur’an-ı Kerim öğretilerine dayalı olan ya da olmayan birçok görüş neticesinde demokrasinin içerisinde bulunduğu bir İslami yönetim anlayışının tasarımına çalışmaktadırlar. Bu çaba, İslam öğretilerine güçlü bir şekilde bağlı olan kesimler tarafından sert bir şekilde reddedilmektedir.

Süreç içerisinde temel tartışma noktası, demokrasinin İslam Medeniyeti içerisinde uygulanabilir olup olmadığıdır. Bir başka deyişle İslam, zaten hali hazırda kendisine uygun bir yönetim anlayışına sahipken, demokrasinin bu sürecin içerisine entegre edilip edilemeyeceği konusu sıklıkla ele alınmaktadır. Öte yandan, konunun içerisinde, İslam’ın mı demokrasiden etkilenebileceği ya da demokrasinin mi İslam tarafından şekillendirilebileceği hususunda çeşitli tartışmaların bulunduğunu görmek mümkündür.

Her ne olursa olsun, İslam ve demokrasi açısından kritik değer taşıyan husus, İslam’ın ne denli, kendisinin öğretilerinin dışında bir siyasi yönetim mekanizmasının öğretilerine yer vermeye eğiliminin bulunduğuudur. Bu noktada, İslam’ın demokrasi konusunda yatkınlığının bulunmadığına yönelik çok sayıda görüş olmakla birlikte bu görüşlere bu bölümde yer verilecektir. Öte yandan, İslam ile demokrasi arasındaki etkileşimi daha iyi algılayabilmek adına, iki kavramın arasındaki benzerlik ve farklılıkların neler olduğunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu benzerlik ve farklılıklar, İslam ile demokrasi arasındaki uyumun veya uyumsuzluğun ne şekilde ortaya çıktığının anlaşılması adına da yönlendirici ve bilgilendirici olacaktır.

3.1.1 İslam-Demokrasi Benzerlikleri

İslam ile demokrasi, doğal olarak birbirinden oldukça farklı anlamlar taşıyan iki kavramdır. Buna göre İslam, bir dini ve ruhani kültürel değerler bütünü iken demokrasi dünyevi unsurlarla şekillendirilen ve insanlarla devlet yönetimleri arasındaki etkileşim ve iletişim sürecini ifade etmektedir. Bu nedenle de bu noktada benzerliklerinden bahsedilen kavramların İslami yönetim anlayışı ile demokrasi olduğunu söylemek gerekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İslam'ın devlet yönetimi anlayışı ile demokrasi arasındaki benzerliği ortaya koyan unsurları aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür (Khatab, 2010, s. 211; Sarıgül 2016, s. 114-117):

- i. İki taraf açısından da bireyin refahı ve huzurunun sağlanması adına bir düzenin varlığına işaret edilmektedir.
- ii. Hem İslam hem de demokrasinin temel argümanı hak, hukuk ve eşitliğin tüm bireyler açısından sağlanmasıdır.
- iii. İki yönetim görüşünde de tarafların arasındaki farkların azaltılarak yönetim mekanizması karşısındaki değerlerinin eşit hale getirilmesi, bu sayede de birbirine bağlı bir toplumsal yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.
- iv. İki yönetim görüşünün de temel algısı, hoşgörü ekseninde, her alanda, bireylerin görüş alışverişinde bulunabilecekleri bir yönetim anlayışının benimsenmesidir.
- v. Hem İslamiyet'in yönetim görüşünde hem de demokratik yönetim anlayışında, toplumların, kendileri için uygun olanı, bir fikir birliği dahilinde, belirli kurallara uygun olarak seçmeleri önem kazanmaktadır.
- vi. İki yönetim anlayışı da büyük ölçüde, önceden belirlenmiş kurallar bütününe, herkes tarafından saygı gösterilerek uygulanmasına dayanmaktadır.

Görüntü itibari ile hem İslamiyet hem de demokrasi, toplumsal anlamda refahı ve düzeni gözeten bir anlayışına sahiptirler. Özellikle de İslam açısından değerlendirildiğinde, bir dini inanış olmasına karşın, kendisinden sonraki süre zarfında

ivme kazanmış olan bir kavram olarak demokrasinin kendisine uyumluluk gösterdiğini anlamak mümkündür.

Konuyu ilahi perspektifin dışına çıkararak değerlendiren araştırmacıların yaklaşımlarına bakıldığında, sürecin içerisinde, İslam'ın devlet yönetme mantığının aslında demokrasi ile kısmen benzerlikler gösterdiği dile getirilmektedir. İranlı düşünür Yavari, açısından İslam'da hakimiyetin herhangi bir şart gözetilmeksizin Allah'a ait olması kaçınılmaz ve kati olmakla birlikte bu, Allah'ın bir devlet yöneteceği anlamını taşımamaktadır. Bu nedenle de İslami unsurları kendisine ilke edinmiş bir devlet yönetimi açısından, dünyevi yaşam dahilinde, bireylerin kararlarına ve yönlendirmelerine dayalı bir yönetim anlayışı benimsenebilecek, bu da demokrasi ile benzerlikler içerebilecektir. Bu noktadaki kritik husus, kurulacak devletin siyasi anlayışının İslami unsurlarla ve Allah'ın birliği ile çelişki içerisinde olmamasıdır (d'Iribarne, 2017, s. 87).

İslami devlet yönetimi anlayışı içerisinde, pratikteki bazı hususlar da kavramların arasındaki benzerliklerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (S.A.V.) "bey 'at" adı verilen ve her kadın ve erkeğin, yöneticilerle karşılıklı görev ve sorumluluklarını kabul ettiklerine dair bir sözleşme uygulamasını hayata geçirmesi, demokrasinin en önemli unsurlarından birisi olan halkın yönetime katılması ve yöneticilerini kendi hür iradeleriyle seçmesi konusunda başvurulabilecek, İslami olduğu kadar demokratik bir yöntem olarak kabul edilebilir (Ateş, 2017, s. 219). Hz. Muhammed'in (S.A.V.) bu uygulaması, her ne kadar demokrasi ile tam anlamıyla uyumlu bir pratik olarak değerlendirilmese de demokratik bir yönetim anlayışının içerisinde yer alması kuvvetle muhtemel bir davranış olması neticesinde, toplumsal olarak İslam medeniyetine mensup devletlerin uygulayabilecekleri ve kabul gösterecekleri bir karar olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, demokrasinin İslami yönetim anlayışından esinlenmesi adına da bu uygulamanın mantıklı olduğunu düşünmek mümkündür.

3.1.2 İslam-Demokrasi Farklılıkları

İslam yönetim anlayışı ile demokrasi arasında çeşitli benzerliklerin bulunabileceği düşünülse de sürecin içerisinde belki de en fazla irdelenen konu, İslam ile demokrasi arasındaki farklılıkların son derece fazla olmasıdır. Buna istinaden de literatürde, sıklıkla İslami yönetim anlayışı ile demokratik yönetim anlayışları arasındaki farklılıklara odaklanan bir algılamanın söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İslam'ın devlet yönetimi anlayışı ile demokrasi arasındaki farkı ortaya koyan unsurları aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür (Khatab, 2010, s. 213-214; Sarıgül 2016, s. 118-120):

- i. İslam yönetim anlayışının her noktasında hakimiyet tek olarak Allah'a aittir, demokrasi ise yönetimdeki tekliği sadece bireye ya da topluma atfetmektedir.
- ii. İslam yönetim anlayışında devleti yöneten birey ile devletin yönetim kurumları kesin olarak yönetim erkini ellerinde bulundurma hakkına sahipken, demokrasideki yönetim hakimiyeti çeşitli kurumlar arasında paylaştırılmaktadır.
- iii. İslam yönetimi, belirli bir zümrenin seçimi ile birlikte devlet yönetiminin sürdürülebilir olması gerektiği savına dayanmaktadır; demokrasi ise herhangi bir zümrenin mutlak hakimiyetini kabul etmeyen bir yönetim anlayışına sahiptir.
- iv. İslam'ın devlet yönetimine bakış açısında kesin ve değiştirilmesi imkânsız, ümmetçilik benimsenirken, demokrasi açısından daha esnek ve daha fazla çoğulcu bir yönetim anlayışının kabul gördüğü fark edilmektedir.
- v. İslam, devlet yönetimine kutsallık atfetmektedir ve bu durum, devlet yönetiminin ilahi bir kimliği olduğunu göstermektedir “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Sonra kendinizden olan emir sahiplerine itaat edin.” (Nisa, 59). Demokrasi açısından ise durum daha laik bir çerçevede ele alınmakta ve daha fazla analitik düzlemde bir değerlendirme söz konusudur.

Sıralanan unsurlara bakıldığında, İslami yönetim anlayışı ile demokratik yönetim anlayışı arasındaki farklılıkların aslında son derece katı olduğunu görmek mümkündür. İslam, devlet yönetimini Allah'tan gelen bir nitelik ile değerlendirerek ona son derece ilahi bir kimlik atfederken, bu vesile ile onun yönetiminden sorumlu kimselerin de belirli bir farklılık, ayrıcalık ve üstünlüklerinin olduğunu izlenimini de yaratmaktadır. Her ne kadar Hz. Muhammed'in (S.A.V.) söylem ve yaklaşımları buna kati olarak izin vermese de kendisinden sonraki süreçte ortaya çıkan tablo bu tür bir anlayışın benimsenmesine sebebiyet vermektedir.

Demokratik yönetim biçiminin algılamaları açısından değerlendirildiğinde ise daha fazla halk tabanına inen bir yönetim anlayışından bahsetmek doğru olacaktır. Bu durum, halkın da katılımı ile karmaşık bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına, iktidar mücadelelerinin de yoğunlaşacağı bir sistemin oluşmasına sebebiyet verebilecektir. İslami ve demokratik yönetim anlayışlarının birbirleri ile çatıştıkları temel hususlardan biri de budur: Hakimiyetin kimde olacağı ve bunun ne gibi sonuçlarının olacağı.

İslami ve demokratik yönetim anlayışları arasındaki farklılıkların neticesinde, tarafların birbirlerine karşı söylemlerinde, özellikle İslami yönetim savunucularında, yeni bir formül geliştirme eğiliminin ön plana çıktığı görülmektedir. İslami devlet yönetimi konusunda önemli çalışmaları bulunan Yusuf El-Karadavi, demokrasinin Batı tarafından "icat edilmiş" bir yönetim anlayışı olduğunu dile getirmiştir. Oysa Yusuf El-Karadavi'ye göre İslam çok daha fazla yerleşik ve sistem olarak oturmuş bir mantıkla hareket etmekte ve bu sayede de toplumsal anlamda uygulanabilirliği daha üst düzeyde olmaktadır (Gün, 2017, s. 174).

Görüntü itibari ile İslami yönetim anlayışı ile demokrasinin yönetim anlayışları, birbirlerinin büyük ölçüde zıttı olan sistemleri ifade etmektedir. Her ne kadar aralarında bağ kurulmasına sebebiyet verebilecek türden bazı uyumlu noktalar söz konusu olsa da bu noktaların dışında kalan hususlar, İslamiyet'in daha katı çizgiler ile çizmiş olduğu devlet yönetimi anlayışının tam anlamıyla kabul görmesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu vesile ile de demokrasi sürecin içerisinde ancak bir parça olabileceği gibi asla sürecin bir alternatifi olarak algılanamayacaktır.

3.2 İSLAM'DA HİLAFET KURUMU VE DEMOKRASİ TARTIŞMALARINDAKİ YERİ

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki süreçte ortaya çıkan hilafet kurumu, İslam toplumunun herhangi bir bölünmeye uğramaması ve toplumsal değerlerin bir arada kalmasına çalışılması adına son derece önemli bir yapılanmadır. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde, hilafet kurumunun, İslam dahilindeki herhangi bir demokratik yapılanmaya olan olumlu ya da olumsuz etkisi, uzun yıllar boyunca tartışılmıştır. İslam dinine mensup taraflar açısından hilafetin siyaset dışı bir şekilde konumlandırılmasıyla birlikte konu daha karmaşık bir hale gelmiştir. Yine de genel görünümde hilafet, dini unsurları içerisinde bulunduran bir siyasi kurum olarak tartışılmaktadır.

İslam yönetim anlayışının modernizasyonu sürecinde, İslami akademik kesime mensup araştırmacıların ve özellikle de siyasetçilerin önemli bir bölümü, hilafet kurumunun, modern, anlaşılabilir ve ılımlı bir yönetim anlayışının oluşturulabilmesi adına önemli bir faktör olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu noktada, hilafetin, demokratik bir yönetim anlayışının, İslami yönetim anlayışına entegre edilmesi sürecindeki olası katkıları da ön plana çıkarılmıştır. Süreç içerisinde tartışmanın asıl amacı, mutlak olarak hilafet eksenli, demokratik, modern siyasal uygulamalara paralel bir yönetim anlayışının, Müslüman çoğunluğun bulunduğu ülkelerde uygulanmasının sağlanmasıdır. Bu noktada ideal bir yönetim modeli arayışının, hilafet tartışmaları ekseninde varlığını sürdürmek isteyen kesimler, bütünleştirici teorik yaklaşımları benimsemişlerdir (Koyuncu, 2015, s. 632).

Temel olarak bakıldığında, Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki dört halife de çeşitli seçimler yolu ile söz konusu göreve getirilmişlerdir. Bu durum, aslında hilafet makamının, İslam'ın devlet yönetimi anlayışı içerisinde, demokratik bir yönetim anlayışına uygunluğu konusunda ciddi bir meşru kanıt olmaktadır. Özellikle de Hz. Ebu Bekir sonrasındaki seçimlerin tıpkı demokratik seçimlerde olduğu gibi toplumsal unsurların iradesine göre yapılmış olması, İslam'ın, halifelik özelinde, demokrasi ile bağdaştığına dair bir göstergedir. Her ne kadar demokrasi herkesin, eşit bir şekilde seçim süreçlerine dahil olmasını sağlamış olsa da ve Dört Halife Devri'ndeki halifelik

seçimlerinde sadece belirli kesimlerin oyları kabul gorse de aslında ortaya çıkan tablo, demokrasi ile belirli oranda bir uyumun yaşandığını göstermektedir (Mete, 2012, s. 423).

Konuya dair araştırmaları dahilinde, halifeliğin, İslami devlet yönetimi anlayışı içerisinde nasıl bir noktada konuşlandırılabileceğini değerlendirmeye alışan Thompson, tarihsel açıdan halifeliğin, İslami yönetim anlayışlarının demokrasiye geçişleri ya da demokrasiyi kendi yönetim alanlarına entegre etmeleri açısından önemli bir araç olarak görmektedir. O'nun açısından halife, seçildiği süre zarfında, İslam, yönetim mantığı olarak doğrudan doğruya, demokrasinin yaklaşımlarını benimseyecek, bu şekilde, kendisini ifade etme konusunda eksiklikleri olduğu düşünülen İslami yönetim anlayışı, daha ılımlı bir ekseninde yaşamını sürdürebilecektir (El Kâtip, 2016, s. 348). Thompson'ın yaklaşımlarında dikkati çeken ve eleştirel gözle değerlendirilmesi gereken husus, İslam'ın kendisini olumlu olarak göstermeye ihtiyaı olduğu yönünde bir görüşün bulunmasıdır. Fakat bu görüş, İslam'ın kendisi dışındaki kesimlerin bir yakıştırmasıdır ve demokrasi tartışmalarıyla birlikte bu yakıştırmanın olumlu bir eksene dönüştürülmesi konusunda herhangi bir zorunluluk yoktur. Bir başka deyişle halifelik, İslam'ın kimliğinin olumlu bir şekilde konuşlandırılması adına bir araç olarak kullanılmak durumunda değildir.

Öte yandan halifelik konusunda Mohammed El-Malik yine demokrasi eksenli bir yaklaşım geliştirmiştir. El-Malik için halifelik, kendi içerisindeki seçim mekanizması neticesinde, aslında tam anlamıyla bir demokrasi rneği olmaktadır. Her ne kadar ilk halife seçimlerinde sadece belirli zümrelerin oyları ile süreç kesinleştirilmiş olsa da bu durum, İslam'ın tam olarak demokratik bir algısının hali hazırda bulunduğunu dile getirmektedir. Bu durumu bir geçiş aşaması olarak gören El-Malik, İslami yönetim anlayışının, zaman içerisinde diğer demokratik uygulamaları da benimseyebileceklerini ve bu konuda son derece başarılı olabileceklerini dile getirmiştir. Halifeliğin modern dönemde de varlığını sürdürmesi, İslam devlet yönetimi anlayışının, modern çağın gereksinimlerine uyumluluk göstermesi adına son derece önemli ve faydalı bir geçiş unsuru olduğu kadar dengeli bir unsur olarak da görülebilecektir (Yıldırım, 2016, s. 113).

El-Malik'in yaklaşımları özelinde değerlendirildiğinde, halifenin ya da hilafet makamının, demokratik ılımlı yönetim anlayışı ile birlikte İslami yönetim anlayışının içerisine demokratik unsurların entegre edilebileceği düşünülmektedir. El-Malik, Dört Halife Devri'nden hareket ile yapmış olduğu bu değerlendirmelerinde, mümkün olduğunca uzun soluklu olarak aynı yönetim anlayışının devam ettirilebileceğini belirtmektedir. Fakat söz konusu devrin geçmiş olması ve artık yönetim anlayışlarının İslami yönetim odaklı olmaktan ziyade ülkelerin çıkarlarına odaklı olarak düzenlenmesi neticesinde ne demokratik unsurların ne de halifelik odaklı yönetim anlayışlarının kabul görmesi mümkün olmayabilir.

Konuyu karşıt görüş ile değerlendiren tarafların ortak olarak dile getirdikleri ve hilafetin, İslam devlet yönetimi yaklaşımlarında, demokrasi ile bir bağ kurulmasına yardımcı olamayacağı konusundaki görüşlerin temelini ise aşağıdaki hususlar oluşturmaktadır (Keskin, 1997, s. 74):

- i. Halife, Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasında, İslam toplumun devamlılığı açısından belirlenen bir liderlik mekanizmasıdır ve manevi bir şahsiyet taşımakla birlikte yine Allah'ın hükmünü uygulamakla yükümlüdür.
- ii. Halifelik, İslam kurallarından tam bağımsız ya da tamamıyla İslam toplumunun beklentilerine göre şekillendirilebilen bir yönetim mekanizması değildir.
- iii. Halife olarak seçilen kişi sadece devlet yöneticisi olarak görev sürdürmemekte, aynı zamanda, dini anlamda, toplumsal ruhani anlamda liderliğini ve sorumluluğunu almak sureti ile İslam değerlerini yaşatmakla da sorumludur.
- iv. Halifelik, İslami değerlerin dışında değil, İslami değerlerin ön planda olduğu, toplumun zorunlulukları söz konusu olmadığı ya da toplumun gereksinimlerine göre zorunda kalınmadıkça içerisine başka unsurların dahil edilemeyeceği bir yönetim anlayışıdır.
- v. Halife, İslami değerlerin devlet yönetiminde ne şekilde etkin uygulanabileceği konusunda yetkin bir kişi olmak durumundadır ve buna istinaden de devletin yönetimi açısından İslami değerleri ön planda tutma konusunda tavizsiz bir anlayışa sahip olmak durumundadır.

Sıralanan unsurlara bakıldığında, toplumsal sorumluluklar açısından halife, son derece kritik bir görev üstlenmektedir. Halifenin önceliği, İslami unsurların, yönetimi altındaki toplum dahilinde yaşamını sürdürebilmesidir. Bu nedenle de halife, devlet yönetimi içerisinde görev aldığı anda, öncelikli olarak yönetimi altındaki toplumun, mutlak olarak çıkarlarına odaklanmakla birlikte bu çıkarlarının İslami değerler ile çatışmaması konusunda da sorumluluk almaktır. Bu noktada gözlemlenebilecek olan, değerlendirmelerin en kritik noktası, halife için herhangi bir şekilde İslami değerlerin dışındaki unsurların, demokrasi başta olmak üzere, uygulanmasının söz konusu olmaması, Allah'ın hükmünün varlığının sürdürülmesidir. Bir başka deyişle halife, devlet ve toplum yönetmek adına, sadece ve sadece Allah'ın koyduğu kuralları uygulamakla yükümlüdür. Bu açıdan bakıldığında, halifenin demokratik bir kimlik olarak değerlendirilmesi, ona bahsedilen sıfat, konum ve sorumluluklar açısından da zorlayıcıdır.

Halife kimliğinin demokratik bir çerçevede değerlendirilmesi çabaları dahi aslında işleyiş açısından son derece zorludur ve birçok farklı eleştiriye maruz kalmaktadır. Halifenin ruhani kimliğinin sorgulanmasından ziyade, siyasi anlamdaki kimliğinin sorgulanmasının önemine dikkat çeken araştırmacılardan olan Shar Makthum, halifenin siyasi olarak gücünün sorgulanmasının mümkün olmadığını, halifenin pratikte demokratik bir bakış açısıyla devleti yönetmesinin söz konusu olamayacağını dile getirmiştir. Bu bakış açısı, halifeliğin sürdürülebilirliği açısından bir sorun yaratmasa da halifenin, seçim yolu ile başa gelse bile bu seçimin herhangi bir şekilde demokrasi ile bağdaştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Makthum için hilafet ve halife, demokrasiyi kabul etmez. Eğer ki halife, Hz. Muhammed (S.A.V.) aracılığıyla görevi üstlenmiş bir kimlik olarak görülüyorsa, bu misyon, halifenin Allah ile güçlü bağları olan bir kişi olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle de Allah'ın kurallarının ve hükmünün karşıtı olarak görülmesi kuvvetle muhtemel olan demokrasi, halifenin içerisine dahil olacağı ya da İslam devlet yönetimi ile arasında köprü görevi göreceği bir siyasi sistem değildir (Gümüšoğlu, 2017, s. 24).

Hilafet, İslam Dünyası içerisinde de halen uygulaması tartışmalı bir konudur. Kimi İslam ülkeleri açısından halifelik kavramı halen kıymetli bir yere sahipken, kimi ülkeler için Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından halifelik kavramı kimliğini büyük

ölçüde yitirmiştir. Daha da önemlisi, kimi araştırmacılara göre halifelik, aslında Emeviler ve Abbasiler dönemi sonrasında kimliğini giderek yitirmeye başlamış ve bu vesile ile de halifeliğin taşıdığı anlam giderek daha etkisiz hale gelmiştir. Bu kesimlere göre Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki halifelik sembolik olarak kalmış ve 18. yüzyıl itibari ile de taşıdığı asıl anlamı yitirmiştir. Bu durum, halifeliğin sadece demokratik bir kimlik ile değerlendirilmesinden ziyade kendi içerisindeki asli kimliği ile değerlendirilmesi konusunu da zorlu hale getirmektedir (Yıldırım, 2016, s. 46).

Halifeliğin, demokratik bir kimliğe bürünmesine karşıt duruş sergileyen kesimlerin temel argümanı, halifeye verilen asli görevin dini unsurları kapsıyor olmasıdır. Buna göre halife, herhangi bir şekilde, kendi beklentileri dahilinde, hareket etme ya da çevresindeki toplumun dünyevi beklentilerine yönelik bir devlet yönetimi sergileme şansına sahip değildir. Aksine, halifenin, öncelikli olarak üstlenmiş olduğu ilahi görev ve kimlik, onu demokrasi gibi kul yapısı ve İslam ile daha doğrusu Allah'ın hükmü ile uyumu son derece tartışmalı olan bir sistemin dışında tutmaktadır. Bu nedenle de halife, kimlik ve pratik olarak, herhangi bir şekilde, çevresindeki tebaa tarafından seçilmiş olsa dahi, siyasi çekişmelerin içerisinde kalacak nitelikte bir “demokratik” yarışın içerisine giremeyecektir.

3.3 İSLAM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

3.3.1 Karşıt Yaklaşımlar

İslam ve demokrasinin etkileşim sürecinde, konu çoğunlukla eleştirel bir şekilde ele alınmış, bu vesile ile de İslam ile demokrasinin birbiri ile bağdaşmayan kavramlar olduğu yönünde bir algının oluştuğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte iki kavramın, pratikte birbiri ile uzlaşabileceği yönündeki yaklaşımların da etkisi ile birlikte İslam ve demokrasinin bir arada varlıklarını sürdürmelerinin ne şekilde süre geleceği konusunda uzun soluklu tartışmalar söz konusu olmuştur.

Literatüre bakıldığında, çoğunlukla İslam ve demokrasinin birbiri ile bağdaşmayacağı konusunda yorumlar ve yaklaşımlar daha fazla yer kaplamaktadır. Aslında, tartışmanın ortaya çıkışında ciddi bir etkisi bulunan isimlerin başında gelen Samuel P. Huntington,

“Medeniyetler Çatışması” tezinde de öne sürdüğü ve çokça tartışmaya sebebiyet veren görüşlerinde, İslam ve demokrasinin uyuşmadığından bahsetmektedir. Huntington’ın genel görüşü, demokrasinin varlığı ve gelişimi açısından mutlak olarak laiklik unsuruna ihtiyaç duyuyor olması ve İslam’ın laikliği herhangi bir şekilde kabul etmemesi temel ayırım noktasıdır. Huntington, İslam’ın ve İslam ülkelerinin, liberal bir demokrasi anlayışından uzak olmalarını eleştirerek İslam-demokrasi etkileşiminin başarısızlığını öne sürmektedir (Huntington, 2006, s. 80).

Ahmad, Huntington başta olmak üzere, İslam ve demokrasi ilişkisini değerlendiren tüm kesimlerin, sürecin içerisinde demokrasiyi kusursuz, İslam’ı ise kusurlu gördüklerini belirtmektedir. Fakat Ahmad açısından Huntington’ın yaklaşımına göre Müslümanların, İslam’ın niteliklerine uygun bir demokrasi inşa etmeleri mümkündür. Bu, İslam’ın tam anlamıyla demokrasi ile uyumlu olduğunu göstermese de İslam’ın süreç içerisinde kusurlu olmadığını, sadece demokrasiyi doğru şekilde değerlendirme konusunda eksikliklerinin bulunduğunu dile getirmektedir (Ahmad, 2012, s. 80).

Konu ile ilgili olarak çok sayıda teorik yaklaşım geliştiren Francis Fukuyama açısından da İslam ve demokrasinin uyuşması son derece zordur. Çünkü İslam, teokratik bir yönetim anlayışını ön plana çıkarmakta ve bu şekilde de sistem, İslami öğelerin ön planda olduğu, demokratik değerlerin geri planda bırakıldığı bir mekanizmanın işleyişini kabul etmektedir. Fukuyama açısından bu durum, İslam’ın demokrasiye geçit ve yaşama hakkı vermeyeceğinin en bariz örneğidir, bu nedenle de İslam ve demokrasinin bir arada olması, İslam’ın, Müslümanlar üzerindeki baskın etkisi sebebi ile mümkün gözükmemektedir (Fukuyama, 2016, s. 9).

Konuyla ilintili olarak Batılı araştırmacılar arasında ön plana çıkan isimlerden bir başkası da Toynbee’dir. O’nun açısından demokrasinin işleyişinde ön plana çıkarılması gereken husus, demokrasinin kime uygun ve kim için ortaya çıkarılmış bir yönetim anlayışı olduğunun tam olarak belirlenmesidir. Buna göre Toynbee, demokrasinin bir Batı medeniyeti icadı olduğunu ve özellikle Protestan-Hristiyan toplum yapısına uygun türden bir yönetim anlayışı olarak tasarlandığını dile getirmektedir. Müslümanlar için katı kurallar dahilinde çerçevesi belirlenmiş olan bir siyasi yönetim anlayışı kabul görebilecekken halka açılan ve onun tabanına inen,

demokrasi türündeki yönetim anlayışları, genel olarak kabul görmeyecektir (Yılmaz, 2006, s. 19-20).

Bu noktaya kadar ortaya konan yaklaşımlara bakıldığında, İslam-demokrasi ilişkisinde, İslam'ın genel niteliklerinin, son derece başarılı ve yararlı bir yönetim biçimi olarak görülen demokrasi için bir engel teşkil ettiği görülmektedir. Bir başka deyişle İslam, demokratik, bu vesile ile de medeni olarak değerlendirilen bir yönetim anlayışının benimsenmesi konusunda sorun teşkil etmektedir. Fakat bu yaklaşımların eksik kalmış olduğu temel nokta, İslam'ın dini anlamda ve bilhassa devlet yönetimi hususlarında ne tür bir öngörüsünün ve pratiğinin tam olarak araştırılmamış olması ve genel olarak dünya kamuoyunda, İslam'a karşı yürütülen politikaların neticesinde ortaya çıkan görüşlerin etkisi altında bir yaklaşım benimsenmiş olmasıdır. Bu durum, sadece İslam-demokrasi ilişkisinin kimliğinin tam olarak anlaşılmasının değil, öncelikli olarak İslam'ın anlaşılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir.

Diğer yanda ise İslam dinine mensup araştırmacıların ortaya koymuş olduğu görüşlerde de İslam-demokrasi uyumsuzluğuna odaklanılmış olmasına karşın, bu noktadaki görüşlerin daha sert ve daha net olduğunu görmek mümkündür. Seyyid Kutub, Mevdudi, Cemaat-i İslami, Hizbut Tahrir ve özellikle 1960 sonrasında ortaya çıkan radikal selefi (cihatçı selefi) hareketler, İslam-demokrasi uyumsuzluğunu geniş perspektiften ele almak sureti ile konuya dair, İslam medeniyetinin erken dönem görüşlerini dile getirenler olmuşlardır (Adanalı, 2010, s. 445). Sıralanan isimlerin ve grupların temel argümanı, yönetim açısından, hakimiyetin kimde olacağı ya da kimde olması gerektiği konusunda dile getirilen tartışmaların, İslam ve demokrasinin etkileşimine de bir yol haritası belirlediği şeklindedir. Fakat bu süreçte asıl önemli olan unsurlar, İslam'ın devlet yönetim anlayışının temelleriyle ilgilidir. Eğer hakimiyetten ve karar mekanizmasından bahsedilecekse, bu noktada ön planda olan tek unsur Allah'ın kendisidir. Devlet yönetiminin sistemini ve işleyişini, Kur'an-ı Kerim aracılığıyla kullarına bildiren Allah, bu sayede devletin nasıl yönetileceği konusunda da yol gösterici olmaktadır (Akkoyuncu, 2015, s. 711).

Özellikle de hakimiyet meselesi, İslam-demokrasi etkileşimine dair tartışmaların temelinde bulunmaktadır. Hakimiyetin, halkın karar verme yetkisine bırakılarak bu tip bir yönetim anlayışının benimsenmesi, bir şirk, bireyin kendisini Allah'a eşit olarak koşması şeklinde yorumlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, Enam Suresi 116. Ayet'te "Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar." dendiğini belirterek benzeri ayetlerle görüşlerini destekleyen El-Makdisi demokrasiyi Allah'ın mutlak hakimiyetine karşı kurulu bir düzen olarak değerlendirmektedir (Çapık, 2014, s. 58).

İslam ile demokrasinin arasında uyumsuzluk olduğunu dile getiren bir başka isim de Pakistanlı düşünür Ebu'l A'la El-Mevdudi'dir. Mevdudi'ye göre siyasi hakimiyet meselesi, İslam'ın temelinde var olan bir konudur ve hakimiyetin tek sahibi Allah'tır. O'nun açısından Allah'ın kendisi ve kuralları kati olarak bir devlet yönetimi anlayışının temelini oluşturmakla birlikte bireylerin birer halife olarak, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasında seçilmesi, hali hazırda demokratik olarak bir seçimin varlığına işaret eder. Fakat bunun dışında, bireyin sürekli ön planda olduğu ve Allah'ın kurduğu düzeni kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmesi adına atılan tüm adımlar, demokrasinin, İslam'ın asli ve kati unsurlarına karşı gelmesine sebebiyet verebilecektir ki bu durum, İslam ile demokrasinin birbirlerinden ayrıldıkları noktanın da temelini oluşturmaktadır (Kışlakçı, 2010, s. 152).

Aynı zamanda Hindistan'da bulunan Cemaat-i İslami cemaatinin kurucusu olan Mevdûdî, aslında kendi görüşlerine uygun bir İslam devleti kurmak ya da bu devletin, İslami esaslara dayalı sistemini doğru şekilde ifade etmek adına çalışmalar yürütmüştür. Demokrasinin dışında, İslam'ın, dünyevi hayatla doğru şekilde entegre edilerek güçlü ve sağlam esaslara dayanan bir devlet yönetimi kurulabileceğini ifade eden Mevdudi özellikle demokrasi karşısındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (Ahmad, 2012: 83):

"Bu asırda geliştirilmiş olan bütün demokratik sistemlerin, bir ülkenin sakinlerinin bizzat siyaset, ekonomi, ahlak ve toplumla ilgili yasaları formüle etme hakkına sahip oldukları varsayımına dayandığı prensibini açıkça anlamanız gerekmektedir. Bu ideoloji İslâm'ın ideolojisine kesinlikle terstir. İslâm tevhid akidesinin ayrılmaz

parçası Allah'ın insanların ve tüm dünyanın Rabbi ve Hükümdarı olmasıdır. Bu nedenle biz çağımızın demokratik ilkelerine dayanan bu tür meclisler ve parlamentolara üye olmanın haram olduğunu ve onlara oy vermenin de haram olduğunu söylüyoruz. Çünkü oy vermek bizim, mevcut Anayasa'ya göre, tevhid akidesine taban tabana zıt duran mevzuatı yapmak olan bireyi seçmemiz anlamına gelmektedir.”

Yukarıdaki söylemleri ile birlikte, dünyevi yaşamdan tamamıyla kopuk bir devlet yönetimi anlayışının söz konusu olamayacağını dile getiren Mevdudi, İslam ve demokrasi tartışmalarının asıl ekseninden ayrıldığını ve bunda da konunun değerlendirilmesi adına aydın bir görüş yapısının oluşmasına izin verilmediğini belirtmiştir. Mevdudi, önceki yıllarda, İslam'ın öğretilerini kapalı bir toplumsal yapı içerisinde yaymaya çalışan ulema kesimini de eleştirmektedir. Mevdudi'nin yaklaşımlarında, bir kısım ulema kesiminin batının gelişim sürecini doğru şekilde değerlendiremeyen ve Batı'nın başarılı ve İslam dinine aykırı olmayan uygulamalarını İslam coğrafyasına getirmeyen, şuursuz bir şekilde demokrasiyi İslam'a entegre etmek ve onun özünü zedelemeye neden olmakla itham etmektedir. O'nun nezdinde, söz konusu ulema kesim mensupları, İslam'ın, dünyevi şartlarla başarılı bir şekilde entegre edilmesinin önüne bir set oluşturmuşlardır. Bu set, İslam'ın, aslında modern dünyanın uygulamalarına nasıl açık olduğunu ve insanlığın her anlamda, siyasi alanda da kurtuluşuna vesile olan unsurları içerdiğini göstermesinin en önemli engeli olmuştur (Ali, 2014: 185).

Aslında Mevdudi, bu noktada, İslam'ın içine kapalı bir sistem ile varlığını sürdürmesini ve sosyokültürel olarak kendisini geri planda tutmasını eleştirmektedir. Söylemlerinde, devlet yönetimi açısından İslam'ın demokrasi ile ya da Batı tarzı demokrasi ile uyumluluğu konusunda herhangi bir netlik, uygulanabilirlik ve sürece dair bir destek söylemi fark edilmemektedir.

Doğu medeniyeti içerisinde, İslam öğretisine bağlı, yukarıdaki görüşler ön plana çıkarıldığında, dikkati çeken en önemli husus, Allah'ın varlığına iman ve kurallarının kabulünün, demokrasinin niteliklerinden önceki süreçte önemszenmesi gereken konular olduğudur. Söz konusu görüşlerin ortaya koymuş olduğu tabloya göre İslam,

demokrasi ile hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Aksine, demokrasi, İslam'ın karşıtı olarak kurgulanmış bir yönetim biçimidir. Bu nedendir ki İslam düşünürlerinin görüşlerinde, Allah'ın hükmüne ve hakimiyetine bağlı bir yönetim anlayışının belirlenmesinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Süreç içerisinde, demokratik bir yönetim anlayışına en yakın uygulamanın, yeryüzünde, devletin yönetimi açısından bir halifenin seçilmesidir. Bunun dışındaki herhangi bir uygulama, İslam medeniyetine mensup isimler tarafından, Allah'ın varlığına bir meydan okuma olarak algılanmaktadır.

Fakat bu noktada dikkati çeken husus, daha önce de değinildiği üzere, Toynbee'nin, demokrasiyi Protestan-Hristiyan topluma uyumlu bir yönetim biçimi olarak tanımlamasıdır. Buna göre demokrasi, tam olarak İslam'ın varlığına ve öğretisine karşıt olarak geliştirilmiş bir yönetim biçimi olarak görülemeyecektir. Yine de konunun içerisinde hakimiyet unsurunun tartışmaya açılmasıyla birlikte İslam'ın demokrasi ile olan etkileşiminin bir uyumsuzluk içerdiğini görmek mümkündür. Hakimiyetin bireyde mi yoksa Allah'ın kutsal varlığında mı olduğu tartışmasını da beraberinde getiren İslam-demokrasi eksenli tartışmalar, İslam medeniyetine mensup bireyler açısından, Allah'ın hakimiyetinin mutlak olarak korunmasından yana olarak sonuçlanmaktadır.

Seyyid Kutub, İslam'ın demokrasi ve genel olarak devlet yönetimi mekanizmaları ile olan ilişkisinde, değerlendirmelerin çıkış noktasının yanlışlığına vurgu yapan bir isimdir. O'nun açısından İslam'ı, sürekli olarak belirli bir yönetim anlayışı ile bağdaştırmaya çalışmak, aslında onun gücünü ve insanlara verebileceği nitelikli görüş ve yol haritasının sınırlamaktır. Kutub açısından Hz. Muhammed'in (S.A.V.) süreç içerisindeki duruşu son derece önemlidir. Buna göre İslam Peygamberi, kendi döneminde, hiçbir zaman devlet yönetimi ve siyaset tartışmalarının içerisinde bulunmamıştır. Peygamber, mutlak olarak bir toplumun yöneticisi konumunda olmuştur, ancak hiçbir zaman bir kral, imparator vb. unvana kendisinin layık görülmesine izin vermemiştir. Bunun temel nedeni, Hz. Muhammed'in (S.A.V.), dünyadaki geçici düzenden ziyade, Allah'ın hükmü ile yönetilmesinin bir zorunluluk olduğu düşüncesini benimsemiş olmasıdır (Güney, 2018: 298).

Kutub'un bu yaklaşımı, kati ve dönüşü olmaz bir şekilde Allah egemenliğine olan bağlılığı ifade etmektedir. Pratikte de Allah egemenliğinin benimsenmesi ön plana çıkmaktadır ve Allah'ın öğretisi ile birlikte belki sıradan bir yönetici seçilebilir, ancak bu yönetici ve onun otoritesi asla ilahi boyutta değerlendirilemeyecektir.

Kutub, İslam'ın demokrasi, laik devlet yönetimi vb. unsurlar ile bir arada değerlendirilmesinin içerisinde barındırdığı tehlikeye odaklanmaktadır. O'nun değerlendirmeleri nazarında, demokrasi ile birlikte komünizm, laiklik, rasyonalizm, milliyetçilik, hümanizm ve ateizm gibi kavram ve düşünceler toplumsal anlamda aşırılıkların ve aşırılık odaklı hareketlerin doğuşuna sebebiyet vermektedir. Bu tip hareketler ve yaklaşımlar, dini hususlardan uzaklaşılması konusunda bir temel teşkil etmektedir. İslam açısından da aynı durum söz konusudur. İslam'ın devlet yönetimi konusundaki yönlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda, demokrasi ya da herhangi bir yönetim anlayışının veya ideolojinin, İslam öğretileri içerisine entegre edilmeye çalışılması, İslam'ın temel inanışlarının karşısında tam anlamıyla bir direniş ve dine karşı saygısızlık anlamı taşımaktadır (Vefeyat, 2014: 193).

Kutub'un buradaki endişesi, İslam'ın hali hazırda, bir ümmet, devlet ya da herhangi bir topluluk yönetmek adına gereken hususları ortaya koymasına karşın, halen ciddi şekilde sorgulanıyor olması ve bunun neticesinde de İslami siyasal düşüncenin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilirliğinin tehdit altında olmasıdır. Demokrasi başta olmak üzere batı menşeli tüm yaklaşımlar, Kutup nezdinde, bu ekseninde ele alınmaktadır.

Seyyid Kutub, ABD'de, Mısır Devleti'nin bir temsilcisi olduğu dönemlerde, Mısır'daki mevcut olan devlet yönetiminin yaklaşımlarına ve devlet yönetimi anlayışına sert eleştiriler yöneltmiştir. Kutup için Mısır ve diğer İslam ülkelerinin, yönetim biçimi olarak süreklilik arz edecek şekilde Batılı yönetim ve demokrasi anlayışlarını örnek almaya çalışmaları, İslam'ın asli kimliğine net bir karşıt duruş niteliğindedir. Kutub'a göre Batı'nın demokrasiye eğiliminin temelinde, sağlıklı bir devlet yönetimi anlayışı bulma konusundaki sıkıntılar sonucundaki arayışların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Oysa ki İslam, herhangi bir şekilde böyle bir arayış içerisinde olmaya sebebiyet vermemektedir. Aksine, İslam'ın, insanoğlunun nitelikli bir şekilde yönetilebilmesi adına yeterli potansiyeli, bilgi birikimi, uygulama geçmişi, ekonomik,

sosyal ve siyasi bir bütünlüğü bulunmaktadır. Bu nedenle Kutub, bir devlet yönetimi modeli arayışının, İslam ülkeleri için son derece büyük bir hata olduğunu şiddetli bir şekilde dile getirmiştir (Turan, 2019: 18).

Kutub'un, İslami yönetim anlayışına mensup ülkelerde anlamlandıramadığı unsurların belki de en önemlisi, ellerinde hali hazırda var olan, sağlıklı ve sürdürülebilir, en önemlisi, doğasında adalet bulunan bir yönetim bilincine ve anlayışına karşın halen Batılı yönetim mekanizmalarına odaklanmaları ve bunları önemsemeleridir.

Döneminin hâkim isimlerinden olan Hasan El-Benna'nın karşısında Kutub, ciddi eleştiriler taşıdığı noktada ne hilafetin ne de demokrasi ile bütünleştirilmiş bir sistemin varlığına destek vermemektedir. Kutub'a göre Allah, Mekke'de buldukları süre zarfında, Hz. Muhammed (S.A.V.) başta olmak üzere tüm ümmete, bir devlet yönetmek ve bir devlet sistemi kurmaktan öte, öncelikli olarak ahlaki değerlerin önemini öğütlemiştir. Bu öğüt, bir ümmet ve bir devlet olmak adına yeterli erdemin Müslümanlara nasıl aktarılacağını da göstermiştir. Bu nedendir ki Benna'nın değindiği siyasi yönetim anlayışı, Kutub için İslam'ın asli formunun değiştirilmesine sebebiyet verebilmektedir. Bu durum, İslam'ın asli niteliğine karşıtlık ifade etmektedir (Güney, 2015: 175-176).

Türkiye'de konuya dair önemli araştırmalar yapmış olan İsmail Kara'da bu tartışmaların içerisinde olmuş, ancak herhangi bir tarafı desteklemek ya da bir taraf olmak yerine, farklı tespitlerde bulunmayı tercih etmiştir. Kara, demokrasinin aslında İslam'dan bağımsız ele alındığında, İslam'ın varlığına fazlasıyla hizmet ettiğini öne sürmektedir. Buna göre demokrasinin hâkim olduğu dünya ülkelerinde devlet yönetimleri, İslam'ın bir sosyopolitik unsur olmasına izin verirken, bu durum antidemokratik ülkelerde yaşanmamaktadır. Bir başka deyişle demokratik yönetim anlayışının bulunmadığı ülkelerde İslam'ın söz hakkı kısıtlanmaktadır (Koyuncu, 2015: 633).

Kara'nın bu yaklaşımına bakılacak olursa İslam ile demokrasi arasında bir uyumluluğun yaşandığı düşünülebilecektir. Fakat durum uyumluluk ile ilgili olmamakta, sadece demokrasinin çok görüşlülüğe tanıdığı tolerans neticesinde İslami

toplumun daha rahat hareket edebilmesi ile ilgili olmaktadır. Bu noktada Kara, İslami öğretilerin bir devlet yönetiminde demokrasi ile uyumlu olabileceği ihtimalini de ön plana çıkarmamaktadır.

Öte yandan Kara, Türkiye’de İslam’ın devlet yönetimleri içerisindeki yerine baktığında, farklı bir durumun ortaya çıktığına işaret etmektedir. Türkiye’de İslam, sürekli olarak irtica ile birlikte değerlendirilmekte ve laik ile anti-laik kesimler arasında başlıca tartışma unsuru olmaktadır. Buna göre laik kesim, İslam’ı, siyasal anlamda bir düzen değiştirme aracı olarak değerlendirmektedir ve buna istinaden de İslam’ın siyasetin içerisinde, demokrasi ile ilintili olacak şekilde aktif bir rolünün bulunmasına izin vermeme çabası içerisindedir (Büyükkara, 2008: 190).

Bu yaklaşımı ile Kara, demokratik ve laik düzene sahip olan devlet yönetimleri dahilinde, İslami yönetim anlayışının denenebileceğini ancak buna herhangi bir fırsat sunulmadığını belirtmektedir. Fakat bu durum, İslami kesime mensup bireylerin oluşturduğu bir siyasi partinin demokratik bir ortamda, uyumluluk içerisinde varlığını sürdürebileceği anlamını taşımamaktadır.

Konuyu eleştirel gözle ve geniş çaplı olarak ele alan taraflardan bir başkası olan Hasan Hanefi, İslam ülkelerinin geçmiş yıllardaki demokrasi tecrübelerini değerlendirmek sureti ile konuyu mülahaza etmiştir. Hanefi, esas olarak bir İslam öğretisi temelli devlet arayışı içerisindedir. O’nun nezdinde bir İslam devleti olmak için Kur’an-ı Kerim’in sunduğu yol haritasından başkasını tercih etmeye gerek yoktur. Değerlendirmelerinde, Mısır ve Yemen’de, geçmiş yıllarda gerçekleştirilen demokrasi denemelerine odaklanan Hanefi, bu ülkelerin, kendi eksikliklerinin de bulunması vesilesi ile denemelerinde başarısız olduklarını dile getirmiştir. O’nun açısından, ülkelerin uygulama konusunda eksiklikleri söz konusu olsa da aslında İslam’ın kendi yönetim anlayışını kendisinin inşa etme şansının bulunduğu aşikardır. Bu nedenle de demokrasiye dair bir denemeye ihtiyaç bulunmamaktadır (Hanefi, 2004: 116-128).

Hanefi, her ne kadar İslam-demokrasi eksenindeki Müslüman Devletler’in, yönetim anlayışlarının, başarısız kurgulanmış olması dolayısı ile Mısır ve Yemen örneklerinde olduğu gibi, söz konusu kavramların birbirleri ile uyumsuzluklarının bulunmadığını

dile getirse de aslında sürecin içerisinde gözle görülür bir uyumsuzluk dikkati çekmektedir. İslam'ın temel öğretilerine uygun hareket etmek isteyen devlet yapılanmalarının, herhangi bir şekilde demokrasiyi uygulamak ve onun niteliklerini kontrol altında tutmak konusunda başarılı olamadıkları, demokrasinin, kendi düzenini kurmaya ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Sudan'daki devrim hareketlerinin 2000'li yıllardaki önemli isimlerinin başında gelen Hasan Türibi, İslam ile demokrasi arasında herhangi bir uyum arayışı içerisinde değildir. O'nun yaklaşımları açısından, aslında, demokrasi, İslam'ın kökeninde, çeşitli şekillerde örnekleri rastlanan bir unsurdur. Buna göre eşitlik, adalet, özgür düşünce, bütün halinde hareket etme hakkı vb. unsurlar, İslam'ın izin verdiği ve teşvik ettiği hususlardır. Bu nedenle Türibi için İslam ile demokrasiyi kelime olarak yan yana kullanmak ya da bir zorunluluk olarak demokrasiyi İslam'ın içerisinde kullanmak gerekmemektedir. Orta Çağ Avrupa'sında demokrasi, Katolik Kilisesi'nin baskılarının sonucunda varlığı desteklenen bir unsur iken İslam, genel hatları ile daha özgürlükçü bir yapıya sahip olması vesilesi ile özde varlığını sürdüren bir husustur (Tamimi, 2000: 220).

Türibi'nin söylemleri, aslında İslam'ın, bir devlet yönetimi kurmak ve onu var etmek adına yeterli potansiyel, bilgi ve kurallara sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Demokrasi, insanlığın hedeflediği temel özellikleri ile Türibi'ye göre zaten İslam'ın içerisinde mevcut ise herhangi bir şekilde demokratik bir yönetim anlayışının varlığı için İslam üzerinde baskı kurulmasına gerek bulunmamaktadır.

3.3.2 Destekleyici Yaklaşımlar

Her ne kadar İslam medeniyetine mensup isimler arasında, İslam-demokrasi uyumsuzluğuna dair yoğun bir görüş söz konusu olsa da bu konuda farklı yaklaşımları bulunan isimler de mevcuttur. İslam dünyasının ilk uluslararası siyasi örgütü olan, ancak daha sonralarında kimliği tartışmalara yol açan Müslüman Kardeşler'in kurucusu olarak kabul gören Hasan El-Benna, İslam toplumu içerisinde, demokratik bir yönetim anlayışına olan olası yakınlığı dile getiren ilk isimlerdendir. El-Benna açısından İslam hem inanç hem ibadet hem vatan hem millet hem hoşgörü hem kuvvet

hem ahlak hem madde hem kültür hem de kanundur (Dağ, 2009, s. 121-122). Bu açıdan El-Benna'nın İslam'ı değerlendirirken, sahip olduğu, vatan, millet, kuvvet, madde ve kanun gibi değerleri bir araya getirerek, demokratik bir yönetim anlayışının temel niteliklerine yakınlaştığını ortaya koymaktadır.

El-Benna, İslam ve Barış adlı mektubunda, demokrasinin, toplumların gelişimi açısından önemli bir desteğinin bulunduğunu ve dönemsel şartlar neticesinde, toplumun siyasi anlamdaki yönetiminin, demokrasi ile harmanlanabileceğini ve böylelikle de adaletin tahsisi neticesinde eşit, insancıl, barışçıl ve akla yatkın bir toplumsal yapının oluşturulabileceğini dile getirmektedir ki bu da İslam'ın yönetim anlayışı ile bağdaşmaktadır. El-Benna açısından konunun değerlendirilmesi açısından son tahlilde İslam medeniyetinin, Batılı bir demokrasi anlayışını benimsemesinden ziyade, İslam'ın temel niteliklerine uygun bir demokrasi anlayışını benimsemesi çok daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü El-Benna'ya göre Batı'nın demokrasi anlayışı karmaşıktır. İngiltere'de ve Fransa'da da bir demokrasi uygulanmaktadır; öte yandan, Nazi Almanya'sında ve Benito Mussolini İtalya'sında da demokrasi uygulanmıştır. Bu nedenle de İslam'ın kendisine uygun bir demokrasi anlayışı geliştirmesi gerekmektedir (Çağlayan, 2011, s. 186).

El-Benna gibi, demokrasiyi İslam için farklı açıdan uyumluluk dahilinde değerlendiren bir başka isim de Hizbut Tahrir Hareketi ve Hareketin lideri Takiyüddin En-Nebhani'dir. Nebhani tarafından Ürdün'de kurulan Hizbut Tahrir'e göre egemenliğin tek sahibi Allah ve O'nun Kur'an-ı Kerim aracılığıyla ortaya koymuş olduğu öğretilerdir. Bunların dışına çıkılması katıyetle yasaktır ve Müslüman kimliğine doğrudan doğruya zarar verecektir. Nebhani, bu noktada, Allah'ın otoritesini mutlak kılmakla birlikte demokrasiyi, halk için ve halk adına halkın yönetimi olarak tanımlamaktadır. Tanıma göre bu yönetim biçiminde irade, egemenlik ve yürütme halka aittir. Halk, egemenliğin mutlak sahibidir ve üzerinde hiçbir güç, efendi mevcut değildir. Burada Nebhani'nin hakimiyet algısı ilahi değildir; dünyevidir ve nasıl halifelik kurumu devam ettirildiyse, İslam'ın kendisine yönelik bir demokrasi anlayışı ile birlikte yine bir yönetim anlayışı benimsenebilecektir (Akkoyuncu, 2015, s. 714).

El-Benna ve Nebhani açısından değerlendirildiğinde, konunun, kendilerinden farklı olarak düşünen ve katı yaklaşımları bulunan kesim ve isimlere göre daha ılımlı olduğunu görmek mümkündür. Buna göre söz konusu iki isim İslam ile demokrasinin etkileşiminin mümkün görmemekle birlikte İslam'ın içerisinde, onun temel öğretilerine paralel olan ve onunla uyumlu hale getirilen bir demokrasi anlayışını benimsemektedir. İki isim için Allah birincil yönetici ve hükmeden unsur olmakla birlikte yeryüzündeki yönetim açısından İslam'ın kendisine uygun bir demokratik anlayışı benimsenmesi mümkündür.

Müslüman Kardeşler Cemiyeti içerisinde yer alan ve bu cemiyet ile birlikte Müslümanlara, İslam öğretisi ile dünya yaşamının nasıl sentez edileceği konusunda fikirler vermeyi öngören Hasan el-Benna, Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan unsurlara dayalı bir demokratik İslam devletinin kurulabileceği konusunda fikrini ortaya koymuştur. Benna, her ne kadar bir İslam devleti kurma konusundaki fikirlerinde demokrasi ve dünyevi düzen karşıtı olmasa da İslam'ın tam anlamıyla bir devlet kurma ve yönetme faaliyetlerine yardımcı olabileceğini belirtmektedir. O'nun açısından İslam, toplumu, her kademesine kadar yönetebilmek adına insanlara yeterli bilgiyi sunmaktadır. Öte yandan Allah'ın ortaya koymuş olduğu yönetim düzeni hem dini anlamda uygulanabilecek hem de devlet yönetimi açısından uygulanabilecektir. Benna için süreçteki kritik unsur hilafet kurumudur; rasyonel bir İslam devleti kurgusu açısından hilafet kurumunun ve bir halifenin varlığına önemle ihtiyaç duyulmaktadır (Pınar, 2015: 140).

Yine de Benna'nın yaklaşımları ele alındığında, aslında karmaşık bir bakış açısı dikkati çekmektedir. İslami görüşlerin hâkim olduğu bir devlet uygulaması, içerisinde dünyevi şartların uygulandığı bir yapıya sahip olduğu takdirde, mümkün mertebe algı yanlışlıklarına ve uygulama zorluklarına sebebiyet verebilecektir. Çünkü dünyevi yaşamda söz konusu olan sorunlar İslam'ın net kuralları karşısında değişim baskısı oluşturdukça bu durum, dini öğretiler nazarında kabul görmeyecektir.

Konunun İslam ve demokrasi uyumluluğu tarafında yaklaşımları bulunan Muhammed Abid El-Cabiri açısından İslam'ın devlet yönetimi anlayışı, birçok araştırmacı ve alim tarafından son derece katı bir şekilde ele alınmaktadır. Oysa konu, Dört Halife

Devri'ndeki uygulamalara bakılmak sureti ile daha nitelikli ve akla uygun olarak sonuca bağlanabilecektir. Buna göre Cabiri, üç önemli hususun üzerinde durmak sureti ile İslam'ın devlet yönetimi anlayışı içerisinde demokrasinin bulunabileceğine kanaat getirmektedir (Yılmaz, 2005: 119-120):

- i. Hür demokratik bir seçimle 'şura'nın uygulanış yolunun belirlenmesi.
- ii. İster cumhuriyetle isterse de krallıkla yönetilen bir ülkede olsun, parlamento önünde sorumlu bir hükümetin yürütme görevine dayanarak devlet başkanının görev süresinin belirlenmesi.
- iii. Parlamentosunun tek yetki kaynağı olmasıyla birlikte devlet başkanının, hükümetin ve parlamentosunun görevlerinin belirlenmesi.

Cabiri'nin, bu noktada aslında, mevcut, dünya şartlarına kurulacak olan bir düzenin, asla İslam dininin temel niteliklerine karşıt bir duruşu ya da İslam'a alternatif bir düzeni ifade etmeyeceğine değindiği düşünülebilir. O'nun hedefinde, mevcut dünya şartlarındaki düzenin devam ettirmeye çalışılması vardır.

Cabiri'nin bakış açısı, aslında İslam ile demokrasi ya da bir devlet yönetimi şekli arasındaki ilişkinin birbirinden kopmasına sebebiyet vermektedir. Böylelikle aslında Cabiri'nin yaklaşımlarında dünyevi yönetim anlayışı ile Allah'ın otoritesinin ve öğretilerinin bir arada değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır.

İslam unsurlarını, batılı unsurlarla birlikte mülahaza etme ve eleştirel bir gözle İslam anlayışını değerlendirme eğilimi bulunan Muhammed Arkoun, İslam'ın Kur'an-ı Kerim aracılığı ile öne sürmüş olduğu unsurları temele almaktadır. Fakat Arkoun, İslam'ın dünya gerçeklerinden uzaklaşan yaklaşımlarını kabul etmemektedir. O'nun yaklaşımlarında insan unsuru son derece kritiktir. Bu noktada İslam, bireye Allah'ı ile özgür bir iletişim kurma hakkını verirken, bu dünyada da özgür bir şekilde düşüncelerini ifade etme hakkını vermektedir. Bunun bir yansımasının devlet yönetimi içerisinde de görülmesi mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Allah'ın ve Hz. Muhammed'in (S.A.V.) varlığını benimsemek sureti ile demokrasi, İslami devlet anlayışı ile belirli ölçülerde bağdaştırılabilecektir (Polat, 2007: 446).

Arkoun'un yaklaşımlarında, İslam ve demokratik yönetim anlayışının birbiri ile uyumluluğu konusunda kısıtlayıcı bir bakış açısı göze çarpmaktadır. Bir başka deyişle İslam, Arkoun için demokrasiye ne yakın ne de uzaktır. Bu noktada, İslami bir devlet yönetimi anlayışına nitelik kazandıracak olan varlık bireyin, bir başka deyişle Allah'ın kullarının kendileridir.

Raşid Gannuşi, sürecin içerisindeki kavram ve terimlerin yanlış kullanılmasının İslam ve demokrasi tartışmalarını son derece farklı yönlere götürdüğüne inanmaktadır. Gannuşi'nin bakışına göre "Hakimiyet Allah'ındır!" sözü genel olarak yanlış değerlendirilmektedir. Buna göre Allah'ın yeryüzüne inip, bir bedende doğrudan hükmettiği anlamına gelmemektedir. "Hâkimiyet Allah'ındır" sözünün anlamı kanunun ve ümmetin hükmetmesidir. Bu vesile ile Allah'ın koyduğu kurallara göre hareket edilmesi konusunda herhangi bir şerh ya da bir uyumsuzluk yeryüzünde zaten yaşanamayacaktır. Mevcut süreçteki toplum üyeleri, Allah'ın koymuş olduğu kurallara uygun olmak kaydı ile bir dünyevi siyasal sistem kurulabilecektir (Yıldırım, 2018: 41).

Gannuşi, bu yaklaşımı ile birlikte bir dünyevi düzen kurmaktadır. Bu dünyevi düzen, İslam ile birlikte dönemsel dünya siyasi şartlarının getirilerini birbirleri ile eşleştirmektedir. Hakimiyetin tamamıyla Allah'ta olduğu bilinci ile hareket edildiği süre zarfında siyasi herhangi bir olumsuzluğun yaşanmayacağı düşüncesine hâkim olduğu anlaşılan Gannuşi, bu noktada muadillerine göre daha bütünleştirici ve ilahi ve dünyevi şartları birbirlerinden ayırmamaya çalışan bir yaklaşımının bulunduğu görülmektedir.

3.4 İSLAM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİNDE DİNİ KURUMLARIN VE DİNİ GRUPLARIN ETKİSİ

İslam ve demokrasi etkileşimi açısından, İslam medeniyeti içerisindeki kurum ve grupların görüşleri önemli birer etki yaratmaktadır. Çeşitli cemaat ve tarikatların kendi öğretileri ile birlikte İslam öğretilerine dayandırdıkları görüşleri, İslam'ın demokrasi ile olan uyumu ya da uyumsuzluğu konusunda farklı görüşlerin ortaya konmasına sebebiyet vermiştir. Çoğunlukla İslam'ın demokrasi ile uyumlu olmadığı, hatta

demokrasinin İslam karşıtı bir duruşu olduğu yönündeki görüşler ön plana çıkmakta ve İslam'ın demokratik bir yönetim anlayışını benimsemediği/benimsemeyeceği yönündeki görüşler değer kazanmaktadır.

İslam dünyasında demokrasiye karşı en sert tavırlardan bir başkası radikal (cihatçı) selefilerdir. Yönetim ve yaşam açısından nass'ı (Kuran ve Sünneti) ön plana çıkaran selefiler, insanın kendi kendisini yönetebilmesi adına yeni bir yönetim düzenine, demokrasi benzeri bir yönetim anlayışına ihtiyaç duymadığını dile getirmektedirler. Selefiler açısından siyasi anlamdaki bir yönetim açısından insan, Allah'ın yönetim açısından ortaya koymuş olduğu tüm değer ve hususlara kabul göstermek zorundadırlar. Onlar açısından dini algılamalar, bir devletin ya da bir toplumun yönetimi için yeterli düzeyde bir güce sahiptir (Apak, 2014, s. 49).

Selefilere göre; demokratik bir yönetim anlayışı, Allah'ın öngördüğü ve emrettiği bir devlet ve millet yönetimi anlayışına taban tabana zıttır. Demokrasi ile birlikte dinde yeri olmayan bidatlerin ortaya çıktığını savunan selefiler, demokratik yönetim anlayışının bir şirk olduğunu dile getirmektedirler. Selefî alimlerinden biri olarak değerlendirilen El-Makdisi'ye göre demokrasi, kendi içerisinde bir din olarak algılanmaktadır. Bu nedenle de demokrasiyi bir yönetim biçimi olarak değerlendirmekten ziyade, kendi içerisinde, kendisine göre bir dini öğretisi olan siyasal mekanizma olarak görmek mümkündür. Bir başka selefî âlim olan Suud'lu Abdulaziz b. Baz'da konuyu El-Makdisi'nin görüşlerine paralel olarak ele almakta ve neticede de İslam'ın içerisinde, kendi inançları, kendi değerleri, kendi yönetim biçimi ve kendi liderleri, önderleri olan bir sistem olarak demokrasinin yer alamayacağını dile getirmiştir (Akkoyuncu, 2015, s. 715).

Önemli iki alimin söylemlerinin de etkisi ile birlikte selefilerin yaklaşımlarının, demokrasinin sadece İslam içerisinde değil, dünya üzerinde sağlıklı bir şekilde uygulanabileceği düşüncesini de reddettikleri görülmektedir. Selefiler, kayıtsız, şartsız bir Allah hâkimiyetini kabul ederken, devlet yönetimi açısından, toplumun varlığından ziyade Allah'ın varlığının ve birliğinin korunmasının, gerçek anlamda bir devlet yönetimi halinde ele alınabileceğini dile getirmektedirler.

Öte yandan, El-Benna dışında, Müslüman Kardeşler örgütü içerisinde görüşleri ön plana çıkan Seyyid Kutub “Yoldaki İşaretler” adlı eserinde, İslam ve demokrasi arasında bir uçurum olduğunu, hatta İslam’ın kendi etkinlik alanı içerisinde demokrasinin tam anlamıyla bir düzen bozan unsur olduğunu dile getirmiştir. Kutub açısından İslam’ın temel öğretisi olan ve Allah’ın otoritesini tam anlamıyla açıklayan Kur’an-ı Kerim’in ortaya koymuş olduğu yol haritası sayesinde, Müslümanların bir devlet ve bir toplum yönetmek adına, herhangi bir başka mevzuat ya da uygulamalar bütününe ihtiyaç duymayacaklardır. Bu vesile ile de demokrasi, Kutub için düzen ya da birliktelik sağlayan bir unsur değil, aksine, düzeni bozan ve Müslümanları, alışıktıkları, asıl Hak yolundan uzaklaştıran bir unsurdur (Gün, 2017, s. 174).

Özellikle Arap Yarımadası, Hindistan ve Malezya gibi bölge ve ülkelerde yoğunlaşan İslam Düşünürleri açısından demokrasi, İslam’a bir karşıtlık projesidir ve emperyalist işgalin gerçekleştirilmesi adına da önemli bir adımdır. Batı’nın bir projesi olan demokrasi, “ılımlılık” başlığı altında, İslam’ın son derece net ve açık olan öğretilerinin belirli kesimlerin çıkarları için çarpıtılmasını ve buna istinaden de İslam’ın temel devlet yönetim anlayışının sarsılmasını öngörmektedir. Genel görüş, demokrasinin baskın olarak uygulanmaya çalışılmasının, herhangi bir şekilde İslam’ı yok etmeye çalışmak olmamasıdır; temel hedef, İslam’ın kontrol altında tutulabilen bir yapı olarak yeniden tasarlanmasına çalışılmasıdır (Büyükkara, 2008, s. 179-180).

İslam ve demokrasi konusunda karşıt görüşü olan gruplardan biri de tasavvuf alimleridir. Dinin ve inanışın birey ile Allah arasında bir etkileşim sistemi olduğunu dile getiren tasavvufi düşünce, mutlak olarak Allah’ın egemenliğinde ve söylemlerine dayalı bir yaşamı öngörmektedir. Özellikle de konu devlet yönetimi dahilinde ele alındığında, tasavvuf düşüncesi, demokrasi vb. yaklaşımların, herhangi bir şekilde beklenen özgürlüğü beraberinde getirmediğini, aksine, dünyevi kurumlar aracılığıyla bireyin özgürlüğünün kısıtlandığını belirtmektedir. Demokrasi, Allah’ın yönetim mekanizmasına bir karşıtlık olarak görülebileceği gibi aynı zamanda bireyin Allah ile arasındaki, vicdana dayalı yaşam anlayışını da olumsuz yönde etkilemektedir ki bu durum, asıl özgür ve demokrasinin temelini teşkil ettiği varsayılan bireyin insani hakkı olan değerlere odaklı bir sisteme de karşıt olmaktadır (Arslan, 2015, s. 144).

Bu noktaya kadar olan dini grupların görüşlerine bakıldığında, demokrasinin, beklendiği ölçüde adil ve İslam'ın öngördüğü kural ve kanunlara dayalı bir yönetim anlayışını sunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte demokrasi, bir dayatma olması vesilesi ile suçlanmakta, bu nedenle de toplumun dini anlamdaki özgürlüklerinin de yönünü, belirli çıkar gruplarının beklentilerine odaklı olarak değiştirmekle suçlanmaktadır. Görüşlerin genelinde hâkim olan yaklaşım, bir Müslüman için demokrasinin, aslında İslam'ın öğretilerinden tamamıyla uzaklaşmak adına bir araç olduğudur. Bu araç, İslam'ın varlığı ve insan zihninde ve ruhunda sürdürülebilirliği açısından da bir engeldir.

Yine de İslam'ın kendi özelliklerini geri planda bırakmadan, özüne bağlı olarak demokrasi ile uyuşabileceğini dile getiren dini gruplar da bulunmaktadır. Bu grupların ortak yaklaşımı şura, icma ve içtihat kavramları ile birlikte İslam'ın demokrasiyi benimseyebileceği yönündedir. Bu üç kavramın İslam dahilindeki fonksiyonlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- i. Şura: Kavram, kelime olarak “danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamlarına gelmektedir. İslami literatürdeki terim anlamı ise yöneticilerin ve devlet başkanlarının görev alanlarına giren işler hakkında ilgili kişilere danışıp görüşlerinin alınması anlamına gelmektedir (Türcan, 2010, s. 230).
- ii. İcma: Sözlükte “birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek” gibi anlamlara gelen icma, demokrasiyi savunan grup için, çoğunlukla modern koşullarda işleyen İslami demokrasinin etkin temeli olarak görülmüş ve çoğunluk yönetimini kabul eden sistemlerini kabulünün temelini sağlamıştır (Akkoyuncu, 2015, s. 716).
- iii. İchtihat: Sözlükte “bütün gücünü kullanmak, çaba sarf etmek, ısrarlı olmak, zahmet çekmek” anlamlarını içerirken, hadislerde “kadı veya yöneticinin doğru hükme ulaşmak için elinden gelen gayreti kullanması” anlamında kullanılmıştır (Apaydın, 2000, s. 432).

Kavramlara bakıldığında, İslami unsurların ekseninde, dünyevi kurallar ile birlikte bireyin kendi terciğine bırakılan bir yönetim anlayışının İslam içerisinde mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Yine de bu kavramlar dahilinde olsa bile İslam ile demokrasinin tam olarak uyumlu olduğu söylenmemektedir.

İslam'ın demokrasi ile uyumlu olduğunu dile getiren kesimlerden Tunuslu Nahda Hareketi lideri Raşid El-Gannuşi, İslam'ın demokrasiden faydalanabileceğini dile getirmektedir. El-Gannuşi nazarında İslam, en üst mertebedeki unsurdur. Devlet yönetimi ise İslam'ın öğretilerinin doğru şekilde uygulanması adına bir araçtır. Bu aracın nitelikli bir şekilde işleyişi açısından demokrasi nitelikli bir şekilde kullanılabilir. Milletinin ihtiyaçlarını gözeten ve bu vesile ile de milletinin çıkarlarına uygun olarak dizayn edilen bir devlet mümkündür. Hem İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) döneminde hem de kendisinden sonraki halifeler döneminde devlet, temel olarak İslami unsurlara dayalı olarak oluşturulmuş, ancak ilerleyen safhalarda toplumun beklentilerine göre kurallar da oluşturulmuştur ve bu kuralların hepsi bir bireyin değerine üstün gelmemesini sağlamak sureti ile eşitlikçi bir yapıyı ortaya çıkarmıştır (Koyuncu, 2018, s. 142-143).

İslam ile demokrasinin uyumuna atıfta bulunan dini grupların temel argümanının, İslam'ın, yeryüzünde, bir devlet yönetimi açısından mutlak olarak insanların ihtiyaçlarına odaklı bir yapının kurulmasına izin verdiği fikri olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle İslam-demokrasi ilişkisinin mümkün olduğunu savunan kesimler açısından dünyevi şartlara uygun bir yönetim anlayışının benimsenmesi adına İslami unsurlar temelinde bir demokratik düzenin uygulanmasının daha makul olacağı görüşü yerleşik hale gelmektedir.

Fakat İslam'ın demokrasi ile olan etkileşimi sürecinde, demokrasinin varlığını sürdürebilmesi adına hakimiyetin hangi tarafta olacağına dair tartışma, aslında İslam'ın kati olduğunu savunan kesimler için son derece kritik bir durum oluşturmakta ve açıklanması da son derece zor bir konu olmaktadır. Buna göre İslam'ın, Allah'ın hakimiyet ve hükmünde olan, Kur'an-ı Kerim ekseninde nitelikli bir şekilde oluşturulmuş olan yönetim anlayışı, demokrasinin varlığına duyulan inancın düzeyini

azaltmaktadır. Bu nedenledir ki İslam öğretisine bağlı olan çoğunluk bir kesim için demokrasi, güçlü bir şekilde reddedilmektedir.

3.5 DEMOKRATİK YÖNETİM TECRÜBELERİNİN İSLAM ÜLKELERİNDEKİ YANSIMALARI

Müslüman nüfusun fazla olduğu ülkelerin İslami anlamdaki yönetim anlayışlarına bakıldığında demokratik olduğu kadar şeriat hükümlerinin yoğun bir şekilde uygulandığı birçok ülke görülmektedir. Her ne kadar demokratik uygulamaların (seçim, anayasal düzen vb.) gözlemlendiği birçok İslam ülkesi söz konusu olsa da bu ülkelerin hemen hepsinin gerçek anlamda demokrasi ile uyumlu olduğunu söylemek son derece zordur. Hatta bazı İslam ülkeleri, demokrasiyi tercih etmeyip, kendi benimsedikleri İslami yönetim anlayışına göre ülkenin sistemini belirlemiş olsalar da söz konusu sistemin de sağlıklı bir şekilde işlediğini söylemek son derece zordur.

Sadece demokrasiye odaklı olarak devlet yönetimini sürdüren Müslüman devlet sayısı son derece azdır. Karma düzenlerin hâkim olduğu Müslüman devletler açısından süreç, siyasal olarak son derece karmaşıktır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde, sıklıkla gözlemlenen siyasi istikrarsızlıklar yaşanmaktadır. Bu istikrarsızlıklar, Müslüman kimliğinin zarar görmesine de dolaylı olarak sebebiyet vermektedir. Suudi Arabistan gibi tamamıyla şeriat sistemine bağlı olarak şekillendirilen yönetim biçimleri açısından ise durum çok daha zorludur. Bu ülkelerin demokratik yönetim anlayışları söz konusu olmasa bile İslam'ın öngördüğü devlet yönetimi anlayışını benimsemeleri konusunda ciddi sorunlarının olduğu görülmektedir ve siyasi yönetim konusundaki baskıcı tutumları, İslam'ın ve Müslüman kimliğinin dünyaya tanıtımı konusunda geri döndürülmesi zor imgeler yaratmaktadır (Esposito ve Voll, 2012, s. 16).

Bu noktada, sürecin içerisinde belki de değerlendirme için en uygun ülkeler, demokratik düzenin hâkim olduğu, ancak Müslüman kimliğinin ağır bastığı üç ülke olan İran, Malezya ve Türkiye'dir. Bu ülkelerde, demokrasi tecrübelerinin ne noktada olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu üç ülke, son yıllarda demokrasi ve İslami yönetim anlayışının bir arada yürütülerek toplumsal dengenin kurgulanmaya çalışıldığı ülkelerin başında gelmektedir. Her ne kadar İslami yönetim anlayışına tam

bağlılık ya da bu konuya paralel bir devlet mekanizmasına sahip olma konusunda üç ülke de başarılı olamasa da İslami değerleri yozlaştıran, baskıcı ve korkuya dayalı bir devlet yönetimi anlayışları bulunmaması vesilesi ile diğerlerinden ayrılmaktadırlar.

3.5.1 İran

Şii İslam kesiminin temsili söz konusu olan İran'da Şii imamet teorisinin ağır bastığı bir devlet yönetimi anlayışı söz konusudur. Devlet yönetiminin, dini liderlerin görüşleri ve uygulamaları üzerinden şekillendiği İran'da, halkın devlet başkanını seçme yetkisi bulunmaktadır. Bu seçim hakkı, demokrasi açısından ülkedeki en önemli husustur. Daha sonrasında ise İran Anayasası'nda devletin şekli ile ilgili hükme bakılacak olursa, bu hükmün demokrasi ve Şiî imamet teorisinin birleştirilmesi olduğu görülmektedir. Uzman birçok farklı kesimden bireyin katılımıyla şekillendirilen İran anayasasında, fikhî ve kelamî niteliklerin varlığı kadar hukuk ve siyaset unsurlarının varlığından da söz etmek mümkündür (İskenderoğlu, 2012, s. 31).

Genel olarak ele alındığında, İran'ın devlet yönetimi anlayışında İslam ve demokrasinin konumuna dair unsurlar aşağıda sıralanmaktadır (Esposito ve Voll, 2012, s. 118-122):

- i. İran bir “cumhuriyet” olarak adlandırılmakla birlikte her şeyden önemlisi bir İslam Devleti olduğunu anayasasında ön plana çıkarılmaktadır.
- ii. Her ne kadar ülkede ifade özgürlüğü konusunda sorunlar söz konusu olsa da çoğulcu bir yönetim anlayışı vardır.
- iii. Devlet, dini unsurları ve öğeleri korumak adına İslami unsurları ön plana çıkaracak bir yaşamsal düzenlemeler bütünü oluşturmaktadır.
- iv. Katı bir devlet kontrolündeki ekonomik yapı içerisinde İslam'ın öngörmediği hiçbir ticari faaliyet ve çaba uygulanamazken, kısmen liberal ekonomik unsurlar da sürece eklemlenmiştir.
- v. Dini ulema kesiminin etkililiğinin azaltılmaması adına İran'da çok partili bir rejim söz konusu olmasa da siyasi faaliyetler yürüten, çok sayıda muhalif örgüt ve grup, devlet yönetiminin işleyişi ve halk kitlelerin yönlendirilmesi konusunda, birer sivil toplum örgütü benzeri etkiye sahiptirler.

Görüntü itibari ile İran, İslami değerlerinden asla taviz vermeyen, ancak İran İslam Devrimi sonrasında, giderek daha fazla, Batı'nın algıladığı demokrasinin benzeri olan unsurları sistemine entegre eden bir ülkedir. Bu noktada İran'ın tam bir demokratik düzeninin bulunduğunu söylemek son derece zordur. Fakat İran'ın mevcut düzeni, İslam'ın ekseninde, onun değerlerinden ve öngörülerinden tam olarak ayrılmadan, özellikle de Şii mantığına bağlı olarak gelişen bir demokrasi algılamasına sahiptir. Bir başka deyişle İran'da İslam, demokrasiyi kendi istediği şekilde yönlendirebilmektedir.

3.5.2 Malezya

Müslüman devletler arasında, hakkında az şey bilinen ülkelerden biri olan Malezya, aslında alternatif bir İslami devlet yönetiminin de uygulayıcısıdır. Buna göre Malezya, 1980'li yılların başlarında Dr. Mahathir'in başbakanlığa atanmasıyla başlayan süreçte, kendisine modern ve alternatif bir İslami yönetim yapısı oluşturulması adına zemin yaratmıştır. Fakat Malezya'nın önem arz eden görünümü dahilinde ön plana çıkarılması gereken husus, bu ülkenin, büyük çoğunluğu Müslüman olan nüfusuna göre bir İslami düzen oluşturmakla birlikte içerisinde önemli bir azınlık oranına sahip olan Hindu ve Çinli toplumlarına da çeşitli avantajlar sağlayacak bir yapı oluşturmuş olmasıdır. Her ne olursa olsun Malezya hem anayasal düzen hem siyasi ve hukuki pratik hem de toplumsal bütünleşme açısından İslami kimliğini çok daha fazla ön planda tutan bir yapıdadır (Özay, 2013, s. 123-124).

Malezya'nın devlet yönetimi anlayışı ele alındığında, ülkenin sisteminin İslami değerler ekseninde benimsemiş olduğu demokratik unsurları aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür (Esposito ve Voll, 2012, s. 225-229):

- i. Malezya, çoğulcu bir toplumsal yapı söz konusu olması vesilesi ile İslami değerlerin ağır bastığı, ancak azınlık gruplarının değerlerinin de demokratik bir şekilde gözetildiği bir ülkedir.
- ii. Azınlık gruplarının, birleştiklerinde, ülkedeki çoğunluğu elde tutmalarına karşın, Malaylar, İslami kimliklerin bağlılıkları neticesinde İslami değerleri güçlendiren ve koruyan, aynı zamanda demokratik olarak diğer kesimlerin de kendilerini ifade edebilmelerini kolaylaştıran bir yapıya sahiptir.

- iii. Ülke, bir Müslüman cemaat algısı ile yönetilmekteyse de İslam'ın hoşgörü unsuru devlet yönetimi içerisinde kendisini fazlasıyla hissettirmektedir.
- iv. Ülkede her seçimle başa gelen lider, öncelikli olarak toplumun hak, hukuk ve özgürlüklerini gözeteceğini belirtmektedir.
- v. Malezya'daki devlet yönetimi anlayışının temelinde İslam'ın katı öğretileri olmakla birlikte halktan bağımsız düşünülemez ve onun beklentilerini göz ardı etmeyecek bir devlet yönetim sistemi uygulanmaktadır.

Malezya'daki genel görünüm, devletin İslami değerlerin ekseninde yönetilmesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu zorunluluk, Malezya için İslam'ı, devlet yönetiminin hareket noktası olarak göstermektedir. Fakat İslam, özellikle hoşgörü kavramı özelinde, Malezya'nın devlet yönetiminin mümkün olduğunca azınlıkların haklarını da gözetecek bir şekilde kurgulanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda ekonomi olarak büyük ölçüde dışa açılan yapısıyla Malezya, demokratik ve İslami değerlerine bağlı bir ülke olmak adına zorlu bir süreçten geçmektedir. Çünkü iki unsurun bir arada uygulanması hususu, ülkede halen ciddi ölçekli bir tartışma konusudur ve bu tartışmalar, ülkedeki azınlıkları da endişelendirmektedir.

3.5.3 Türkiye

Türkiye, özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte İslamiyet'e dayalı yönetim anlayışını terk etmiş olan bir devlet geleneğine sahiptir. Halifeliğin kaldırılmasıyla, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması sonucunda Türkiye, laik bir devlet anlayışını benimsemek sureti ile kendi devlet yapısını yeniden tanımlamıştır. 1950'li yıllar itibari ile muhafazakâr ve İslamcı kesime yakın siyasi partilerin iktidara gelmeye başladığı Türkiye'de, uygulama açısından herhangi bir İslami unsur kullanılmamakta, anayasada da İslami unsurlara rastlanmadığı görülmektedir. Türkiye hem bir cumhuriyet hem de laik bir devlet olarak İslami kimliğini ancak dini kültürel unsurları özelinde yaşatmaktadır (Duman, 2010, s. 300-301).

Genel olarak Türkiye'nin İslami kimliği toplumsal hassasiyetler noktasında ön plana çıkmakla birlikte ülkenin demokrasi konusunda, siyasi kimliğini belli eden hususları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Kanra, 2013, s. 52-53):

- i. Türkiye, temel olarak kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiştir; bu kuvvetlerin herhangi birinde dini unsurlara rastlanmasa da toplumsal refleks, sürekli olarak bu unsurların içerisinde dini unsurların yer alması gerektiğini dile getirmektedir.
- ii. Türkiye’de 1980’li yılların sonu itibari ile siyasi, askeri ve hukuki alanlarla alınan tüm kararlarda, dini kurumların ve din mensuplarının çeşitli yorumları ön plana çıkmaktadır ve bu yorumlar, toplumsal algıyı yönlendirebilmektedir.
- iii. Türkiye’de çok partili hayatın varlığı söz konusu olmakla birlikte bu partilerin içerisinde muhafazakâr ve dini temelli çok sayıda partinin varlığı da dikkat çekmektedir.
- iv. Türkiye’de demokratik seçimler sıklıkla tekrarlanmakta ve seçimlerde dini söylemlerin sıklıkla ön plana çıktığı görülmektedir.
- v. Türkiye’deki kanunların düzenlenmesi ve yönlendirilmesi hususunda, demokratik unsurlar ön plana çıkarıldığı gibi İslami öğelere dair hassasiyetin de gözetildiği görülmektedir; aksi bir durumda toplumsal tepkiler ziyadesi ile ön plana çıkmaktadır.

1970’lerde İslamcı düşünce önemli bir değişim geçirmiştir. Bu dönemdeki İslamcılık, tevhidi ve siyaseti merkeze alan vurgusuyla önceki dönemlerden farklı bir anlayış ortaya koymuştur. 1970’lerdeki İslamcılıkta devlet, dinin mütemmim cüzü, olmazsa olmazı bir konuma sahiptir. Dolayısıyla devletin bu kadar önemli olduğu bir anlayışta, devlet yönetiminin nasıl olacağı/olması gerektiği ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Demokrasi de bu tartışma konularından birisidir. Bu dönemdeki İslamcıların demokrasi algısı, mutlak bir ret çerçevesinde gelişmiş ve önceki dönem İslamcılardan farklı olarak demokrasi, bir şirk rejimi olarak algılanmıştır. Demokrasi, Allah’ın hakkı olan mutlak hâkimiyeti, “bila kayd-u şart hâkimiyet milletindir” diyerek kula vermiş ve böylece Allah’a şirk koşmuştur. Dönemin İslamcılarına göre iki tür devlet vardır: İslam devleti ve müşrik devlet. İslam devleti, İslam hukukuna göre teşkilatlanmış devlettir. Müşrik devlet ise müşrik hukukuna, yani beşerî hukuka göre teşkilatlanmış devlettir. Bu anlamda demokratik devlet tağuti bir devlettir (Koyuncu, 2015: 629-630).

İslamcılığın en güçlü olduğu dönem olan 1985-1994 arasında (Türkmen, 2008: 103) İslamcılar, demokrasiyi, İslam devletine giden yolda bir araç olarak görme eğilimine sahip olmuşlardır. Bu dönemde yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler, İslamcılığın değişiminde önemli etkenler olmuştur. İç etkenlere bakıldığında, 1980 darbesinde sol hareketlerin tasfiye edilmesi, 1983 seçimleri sonrasında ANAP'ın iktidara gelmesiyle birlikte liberal ve özgürlükçü eğilimlerin önünün açılması gibi etkenler, sol hareketlere karşı “ılımlı” bir İslam projesinin hayata geçirilmesi İslamcılığı olumlu yönde etkileyen iç faktörler olmuştur. Dış gelişmeler ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması, İran Devrimi, Afgan Cihadı gibi siyasi etkilerle, postmodernizm ve küreselleşme olgusunun Türkiye'yi de etkilemesidir. Siyasi bağlamda İran Devrimi, yeniden dikkatleri İslamcılığa yöneltmiştir. Düşünsel bağlamda ise özellikle postmodernizmin modernlik eleştirileri, İslamcılar için sistemi sorgulamanın önemli bir aracı haline gelmiştir. Ayrıca postmodernizmin dinlere yaşam alanı açması İslam'ı alternatif bir kimlik olarak sunma imkânını vermiştir. Bu süreçte sistem karşıtı en güçlü hareket konumuna gelen İslamcılık, kendi görüşlerini de sorgulamaya başlamıştır (Elik, 2013: 456-457).

1990'lı yıllar itibari ile demokratikleşme düşüncesinin İslamcı kesim içerisinde de önemli bir güç elde etmeye başladığı Türkiye, İran ve Malezya kadar dini hususların siyasi sistem içerisinde kendisine yer bulabildiği bir ülke değildir. Aksine, Türkiye'de, siyasi hususların dini hususların önüne geçtiği bir siyasi ortamdan ve yönetim anlayışından bahsetmek mümkündür. Fakat Türkiye'de, siyasi süreçleri yönlendiren itici ve gizli faktör, İslami unsurların toplum içerisinde edinmiş olduğu yerdir. Buna göre Türk toplumu, kendisini İslami söylemler ile yönlendiren siyasi oluşumları ve liderleri daha çok takdir etmektedir. Bu durum, pratikte olmasa bile, Türkiye'de siyasi yapılanma açısından dini unsurların önemli birer faktör olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda İslami değerler, Türk toplumu üzerinden, Türk siyasetinin de hassasiyet noktalarından biri olmaktadır (Arslan, 2015, s. 201).

3.5.4. Pakistan

Ortadoğu'daki önemli İslam devletlerinden biri olan Pakistan, yıllar içerisinde askeri vesayet ile İslami yönetim anlayışına mensup kesimlerin mücadelesinin arasında varlığını sürdüren bir devlet olmuştur. Fakat ülkenin geçmişine, ilk kurulduğu yıllara bakılacak olursa, kuruluşu itibari ile İslami değerlere ve öğretilere büyük ölçüde bağlı olarak kurulan bir devletten bahsetmek mümkündür. Hint Yarımadası'nda, İslami anlamdaki dönüşümün ve İslam'ın yayılmasının en önemli destekleyicisi olan Pakistan, kendi içerisinde, güçlü temele dayanan bir İslami mekanizma oluşturmuştur (Zaim, 2014: 156).

Pakistan, 1956 yılındaki kuruluşundaki, anayasasına, ülkenin bir İslam Cumhuriyeti olduğu ibaresini koymak sureti ile ülkenin gelecek yıllardaki politik yol haritasına dair bir bilgi de vermiştir. Bu yaklaşım, Pakistan'ın gelecek yıllarda nasıl bir siyasi anlayışla yönetileceği ya da yönetilmesi gerektiği konusunda net bir fikir de vermiştir. Devlet başkanının seçiminde aranacak olan şartlardan birinin de Müslüman olmak şeklinde ifade edilmesi, Pakistan'ın bu konuya olan kalıplaşmış bakış açısının da bir göstergesi olmaktadır. Bununla birlikte anayasada halkın özgür yaşamına ve kanun önünde bireylerin eşit değerlendirilmesine dair ibareler İslami ve demokratik unsurların bir arada değerlendirildiğine dair bir göstergedir (Karael, 2019: 7-9).

1970 yılında başbakanlık görevine gelen ve yedi yıl boyunca bu görevde kalan Zülfikar Ali Butto'nun dönemi, Pakistan'daki İslami yönetim anlayışı açısından son derece önemlidir. Butto, her ne kadar sosyalist bir bakış açısı temelinde siyasi görüşlerini oluşturmuş olsa da O'nun önderliğinde, 1973 yılında, Pakistan Anayasası'na, devletin dininin İslam olduğuna dair bir ibare konmuştur. Bunun yanı sıra, sadece cumhurbaşkanının değil, aynı zamanda başbakanın da İslam dinine mensup olması gerektiği konusunda bir ibare de yine ülke anayasası içerisinde yer almıştır. 1977'de askerî bir darbe ile iktidarı ele geçiren General Ziyâülhak, İslamileştirme programı başlatmıştır ki bu program ile birlikte ülkenin her alanında, İslam öğretilerinin uygulanması konusunda bir yönlendirme söz konusu olmuştur. Bunun bir baskı unsuru olduğunu ve demokratikleşme karşısında bir engel olduğunu düşünen kesimler ile

İslamcı kesimler arasındaki çatışma süreci de yine o dönemlerde başlamıştır (Küçükcan, 2005: 126).

2007 yılı ise aslında Pakistan'daki İslam öğretileri ile demokratik unsurların ülke siyasetindeki yerlerini anlamak adına son derece önemli olmuştur. Dönemin Pervez Müşerref iktidarı ile yüksek yargı ve askeri kesimler arasında yaşanan sorunlar neticesinde, Müşerref, demokratik seçimler gerçekleştirmeye zorlanmıştır. Her ne kadar ülkenin İslami bir politik bakış açısı olsa da 2007 yılı itibari ile başlayan süreçte, özellikle ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin baskısı ile birlikte seçimler gerçekleştirilmiştir ve belki de Pakistan tarihinde ilk kez, kamuoyunun demokrasi beklentileri ön plana çıkarılmak sureti ile ülkenin siyasi yapısında değişikliğe gidilmiştir. Fakat bu durum, dönemsel bir değişime sebebiyet vermekle birlikte Pakistan'ın İslam ile olan siyasi bütünlüğüne dair bir değişimi beraberinde getirmemiştir (Çevik, 2013: 41-43).

3.5.5. Endonezya

Nüfus bakımından değerlendirildiğinde, dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi olan Endonezya, %88'lik bir oranla nüfusunun büyük bir bölümünde Müslüman bireyleri barındırmaktadır. Bu durum, Endonezya'nın siyasi, hukuki ve sosyal sistemini şekillendirmesi adına da yönlendirici olmaktadır. Aynı zamanda Endonezya'da, güçlü bir şekilde olmamakla birlikte İslami unsurların, devlet yönetiminde ve hukukun içerisinde kendisine yer bulduğu görülmektedir (Bayram ve Akman, 2019: 426).

Mevcut süreçte Endonezya'da ülke yönetimi içerisinde İslami öğelerin varlığı hissedilmekle birlikte, demokrasi konusunda ciddi sorunlar yaşanıyor olsa da meselenin temelinde, ülkedeki İslami siyasi kesimler ile eski Devlet Başkanı Suharto döneminde yaşanan anlaşmazlıkların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Suharto, iktidardaki gücünü elde uzun süre tutmak adına çabaladığı süre zarfında, ülkedeki İslami siyasi kesimlerin desteğini almış ve onlara, ülke siyasetinde İslamiyet'in kendisine daha fazla yer bulacağını belirtmiştir. Fakat sürecin sonunda bu durum gerçekleşmemiş ve Suharto ile İslami siyasi kesimler arasında ciddi tartışmalar

çıkılmıştır. Suharto, otoritesini sabit tutmak ve İslami unsurların, kendi devlet yönetimine bir tehdit oluşturmaması adına İslami faaliyetleri, okulları, yayınları vb. kontrol altında tutmayı hedeflemiştir (İmga, 2004: 122).

Fakat 1991 yılı sonrasında hem milliyetçi hem de İslamcı kesimlerin ülkede güç kazanması neticesinde, Suharto ve O'nunla birlikte hareket eden tüm kesimlerin varlığı ve ellerindeki kontrol gücü tehditler ile karşılaşmıştır. Bu tehdidin neticesinde, Suharto'nun uzun yıllar süren iktidarı, seçim baskısı ile yenilenen parlamento neticesinde sonlanmış ve en önemlisi, sürecin içerisinde, demokratik unsurların ve taleplerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte Endonezya'da, kısa süreli de olsa ortaya çıkan demokratikleşme eğilimi, ülkedeki kurumların yeniden yapılandırılması ve ülkenin uluslararası ilişkiler sistemine entegre olmasını da kolaylaştırmıştır (Yenigün ve Duran, 2010: 484).

Genel olarak bakıldığında ise Endonezya'da demokratikleşme ve ülke siyasetinde demokratik unsurlar oluşturulması konusunda çeşitli farklılıkların bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunların başında, ülkenin hukuki yapısı içerisinde, İslami unsurlardan faydalanılan alanların sayısının halen son derece fazla olmasıdır. Özellikle de medeni hukuk, halen İslami öğretilere bağlıdır ve diğer hukuki konularda da yine İslami öğretilere bağlı olarak hareket edilmektedir. Bu durum, Endonezya'da demokrasiden ziyade, halen İslami sistemin hâkim olduğunun da bir göstergesidir (Bayram ve Akman, 2019: 426). Endonezya, İslami unsurların giderek hâkim olduğu bir ülke olarak da değerlendirilmektedir. The International Country Risk Guide'in (Uluslararası Ülke Risk Rehberi) dünya genelinde yapmış olduğu demokratikleşme ve demokrasi hakimiyeti değerlendirmelerine göre Endonezya, dünya sıralamasında son derece gerilerde kalmakla eleştirilmektedir. Bunda da ülkede giderek daha etkili olan İslami siyasi kesimlerin etkili olduğuna değinilmektedir (Hayaloğlu, 2015: 24).

4. SONUÇ

Yönetim ve siyasi bir yaşam biçimi olarak demokrasi, insan haklarının korunup geliştirilmesine yönelik prensip ve kurallardan oluşmaktadır. Seçim ve halk iradesi demokratik siyasetin dayandığı esas temeli ifade etmektedir. Seçim kültürü, halkın çoğunluğunun seçime dâhil olması, katılımın yüksek olması gibi kriterler, demokrasi sistemini sivil toplum açısından övgüye değer kılmaktadır. Halkı yönetimde temsil edecek olanlar, adaylıklarını koyma ve halk huzuruna çıkma zorunluluğundadır. Demokrasi ile birlikte sistem olarak toplumun önemli bir kesimine, ciddi ölçekli bir seçme ve yönetme hakkı sunulmaktadır. Toplum, demokrasinin kendisine sunmuş olduğu seçme, değerlendirme ve dolaylı olarak yönetme hakkıyla siyasal sisteme hâkim olma şansını elde etmektedir. Demokratik yönetim biçimi, topluma bu hakları ve fırsatları sunmuş olsa da demokrasinin pratikteki uygulanmasında, gereken niteliklerin tam olarak yerine getirilip getirilmediği bir tartışma konusudur. Buna göre demokrasi, teorik anlamda en ideal, ancak pratik anlamda tartışmalı bir yönetim biçimi olarak görülmektedir.

Demokrasinin algılanma ve uygulanma şekli, dünya genelinde, ülkeler arasında belirli farklılıklar yaratmaktadır. Buna göre ülkeler ve toplumlar, demokrasiyi algılama ile başlayan süreçlerinde, tam olarak demokrasinin uygulanması ya da kısmi olarak demokrasinin uygulanması konusunda farklı görüşleri benimsemektedirler. Dünyanın gelişmiş ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere kadar farklılık gösteren bu durum, demokrasinin, sahip olduğu nitelikler ile birlikte dünyanın genelinde hep aynı şekilde değerlendirilmediğini göstermektedir. Bu noktada, devlet yönetimlerinin çıkarlarının, demokrasinin uygulanma şekli açısından belirleyici olduğu düşünülebilir.

İslam ile demokrasi arasındaki etkileşime dair tartışmalar, yüz yıla dayanmasına karşın, 2000'li yıllar itibari ile Batılı düşünürlerin ve araştırmacıların değerlendirmeleri neticesinde, sürecin daha da karmaşık ve daha da tartışmalı bir hale geldiğini söylemek mümkündür.

Süreç içerisinde temel tartışma noktası, demokrasinin İslam medeniyeti içerisinde uygulanabilir olup olmadığıdır. Bir başka deyişle İslam, 1400 yıllık tarihinde kendisine uygun yönetim anlayışını Kur'an hükümlerine, Peygamber'in (S.A.V.) uygulamalarına ve İslam Alimlerinin görüşlerine/içtihatlarına dayanarak geliştirip, Abbasi, Selçuklu, Memluk, Osmanlı ve birçok diğer örnekte görüldüğü üzere başarılı şekilde uygulamışken, demokrasinin bu sürecin içerisine entegre edilip edilemeyeceği konusu sıklıkla ele alınmaktadır. Öte yandan, konunun içerisinde, İslam'ın mı demokrasiden etkilenebileceği ya da demokrasinin mi İslam tarafından şekillendirilebileceği hususunda çeşitli tartışmaların bulunduğunu görmek mümkündür. İslami yönetim anlayışı ile demokratik yönetim anlayışı, birbirlerinin büyük ölçüde zıttı olan sistemleri ifade etmektedir. Her ne kadar aralarında bağ kurulmasına sebebiyet verebilecek türden bazı uyumlu noktalar söz konusu olsa da bu noktaların dışında kalan hususlar, İslamiyet'in daha kesin çizgiler ile çizmiş olduğu devlet yönetimi anlayışının tam anlamıyla kabul görmesinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu vesile ile de demokrasi sürecin içerisinde ancak bir parça olabileceği gibi asla sürecin bir alternatifi olarak algılanamayacaktır.

İslam ve demokrasinin etkileşim sürecinde, konu çoğunlukla eleştirel bir şekilde ele alınmış, bu vesile ile de İslam ile demokrasinin birbiri ile bağdaşmayan kavramlar olduğu yönünde bir algının oluştuğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte iki kavramın, pratikte birbiri ile uzlaşabileceği yönündeki yaklaşımların da etkisi ile birlikte İslam ve demokrasinin bir arada varlıklarını sürdürmelerinin ne şekilde mümkün olacağı konusunda uzun soluklu tartışmalar söz konusu olmuştur. İslam ve demokrasi etkileşimi açısından, İslam medeniyeti içerisindeki El-Ezher, Müslüman Kardeşler, Hizbut Tahrir vb. gibi çeşitli kurum, grup ve cemaatlerin görüşleri önemli birer etki yaratmaktadır. Bu ve benzeri kurum ve grupların kendi öğretileri ile birlikte İslam öğretilerine dayandırdıkları görüşleri, İslam'ın demokrasi ile olan uyumu ya da uyumsuzluğu konusunda farklı görüşlerin ortaya konmasına sebebiyet vermiştir. Çoğunlukla İslam'ın demokrasi ile uyumlu olmadığı, hatta demokrasinin İslam karşıtı bir duruşu olduğu yönündeki görüşler ön plana çıkmakta ve İslam'ın demokratik bir yönetim anlayışını benimsemediği/benimsemeyeceği yönündeki görüşler değer kazanmaktadır.

Çalışma çerçevesinde incelenen birçok araştırmacının söylemleri ve yaklaşımları üzerinden hareket edildiğinde, demokrasiye İslami yönetim sistemleri içinde bir yer verme çabaları dikkati çekmektedir. Genel perspektiften bakıldığında, İslami değerlere dayalı devlet yönetimi anlayışının öne çıktığı ülkelerde demokrasi; demokratik bir yönetim anlayışının benimsendiği ülkeler açısından ise İslami öğelerin siyasi alanın içerisine entegre edilmesi, (Demokrasideki Seçim unsuru ve İslam'daki Şura unsuru) belli başlı benzerlikler baz alınarak temellendirilmeye çalışılsa da bu entegrasyonun sorunsuz gerçekleşeceği öngörülmemektedir. Temel olarak hakimiyetin kimde olacağı yönündeki tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, İslam'daki yönetim anlayışında Kur'an'da konulan kesin kurallar ve şeriatın hâkim olduğu bir sistem arayışı söz konusu olduğunda, hızlı bir hüküm yürütme ile İslamiyet'in demokrasi ile uyummadığı söylenebilir. Her ne kadar demokrasi de İslam gibi eşitlik ve adalet duygularını ön plana çıkarsa da devletin yönetiminde kimin söz sahibi olacağı ve devleti yönetecek kimselerin nasıl seçileceği konusundaki tartışmalar demokratik yönetim anlayışının İslami devlet yönetimi anlayışı içerisinde kendisine yer bulamayacağını düşündürmektedir.

Dört Halife Devri'nde, İslam toplumunun liderini seçim yoluyla belirlediği bir gerçektir. Fakat bu seçimde, Müslümanların içerisindeki nitelikli kimselerin ve devlet yönetme konusunda bilgi ve becerisi olan kimselerin karar merciinde bulunması İslami yönetim anlayışı ile demokratik yönetim anlayışını birbirinden ayırmaktadır. Demokrasi, toplumun tüm fertlerinin sürecin içerisine dahil edilmesini önemsemekte ve söz konusu bireyleri devlet yönetimine dolaylı olarak etki etme konusunda da teşvik etmektedir. İslam, bireyin iyi bir Müslüman olarak İslam öğretilerine uygun hareket etmesini, aralarından devlet yönetimi konusunda nitelikli olan kimselerin de yönetimde yer almasını öngörmektedir. İslam açısından önemli olan husus, olarak dini hükümler çerçevesinde oluşan karar mekanizmasını kabul etmek ve pratiğe aktarmaktır. Çünkü Allah'ın otoritesi hem ilahi hem de dünyevi hayata şamildir. Özellikle de dünya yaşamındaki uygulamaların, Allah'ın yaratmış olduğu kullar tarafından farklılaştırılarak uygulanmaya çalışılması İslam öğretisi açısından kabul edilebilir değildir. Bilhassa İslami değerlere bağlı bir yaşam sürmeyi kendisine ilke edinen birey ve dini grupların bakış açılarında bu İslam'ın esaslarından sapma gibi uygulamalar şirk ile eş değer durumdadır. Bu nedenle İslami bir devlet yönetimi

anlayışının benimsenmesi, demokrasinin beraberinde getireceği bazı unsurlarla çatışmaya sebebiyet verebilir.

Konunun tartışma boyutunu en fazla tırmandıran, ancak belki de en can alıcı noktası, demokrasinin çağdaş İslam düşünürlerinin çoğunluğu tarafından insan eliyle icat edilmiş bir din olarak nitelendirilmesidir. Buna göre İslam'ın temel söylemlerine ve Kur'an-ı Kerim'in yaklaşımlarına bakıldığında, demokrasi insan ürünü bir din olarak algılanabilir. Bazı düşünürler bu yaklaşımı, Kur'an'daki Yusuf suresinde Allah'ın "Yusuf'un, kralın dinine göre kardeşini alıkoyması mümkün değildir" ibaresindeki din ifadesini, kralın kendisinin ya da mensubu olduğu devlet yapısının belirlemiş olduğu kurallar bütünü olarak kabul ederek din kavramını geniş bir çerçevede siyasal sistemi de içine alacak şekilde yorumlamışlardır. Yani Kur'an, bir kavmin veya hükümdarın belirlediği sosyal kuralları, yaşayış tarzını o kavmin veya insanın dini olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, eğer İslam dünyevi yaşama dair tüm konuları içerisinde barındıran bir yapı olarak gereken tüm kuralları belirlemişse ve bu kurallar bütünü "din" olarak adlandırılıyorsa, yeryüzünde Kur'an'ın öğretisine uygun olmayan tüm kural ve uygulamalar Allah'a karşı çıkma veya şirk olarak nitelendirilebilecektir. Kur'an-ı Kerim İslam'ın anayasası olarak düşünülecek olursa, yeryüzünde, devletlerin, İslam'ın öğretisinin dışında, kendi demokratik yönetimleri içerisinde, gündelik ya da dönemsel çıkarlarına uygun olarak belirledikleri kurallardan oluşan anayasa, demokrasinin bir bakıma kendi başına bir din olmasını düşündürürken, İslam ile demokrasinin asla bir arada bulunamayacaklarını da göstermektedir. Demokrasiyi insan eliyle icat edilmiş bir din olarak gören alimlerin ve düşünürlerin temel çıkış noktaları ve açıklamaları bu yöndedir ve bu bakış açısından, İslam nazarında değerlendirildiğinde akla uygun gözükmemektedir.

Yine bu yaklaşıma göre, mevcut süreçte, dünya üzerinde İslami bir yönetim anlayışını benimsemek sureti ile demokrasiden uzak olarak kendisine özgü bir yönetim anlayışı bulunan ve çağın gereklilikleri ile yönetilen bir dünya ülkesi bulunmamaktadır. Arap Yarımadası'nda, Afrika'da ve Asya'da, İslami kurallara odaklı olarak devlet yönetimini benimsemiş ülkelerin çok büyük bir bölümünde tek adam rejimi, baskıcı hükümetler ve dünya kamuoyuna İslam'ı kötü tanıtacak nitelikte negatif imaja sahip devlet yönetimi anlayışlarının bulunduğu görülmektedir. Burada kusurlu olan İslam'ın

ortaya koymuş olduğu yönetim anlayışı kriterleri değildir, zaman zaman dini kendi siyasal öncelikleri açısından faydalı bir öge olarak gören siyasal yönelimlerdir.

Her ne kadar İslam'ın ve demokrasinin bir arada bulunulamayacağı söylenebilecekse de asıl söylenmesi gereken, İslam'ın aşırılıklara karşı olduğu ve devlet yönetiminde asli olanın bireye odaklı iradenin değil, dini kural ve kanunlarına odaklı bir irade anlayışının benimsenmesi gerektiğidir. Çünkü içerisinde İslam'ın öğelerini taşıdığını belirtse bile herhangi bir devlet rejimi ya da tam anlamıyla demokratik bir rejim anlayışı, Allah'ın hükümlerinden ziyade, bireylerin, paylaşımsız yönetim yaklaşımına sahip olanların ve çıkar gruplarının yönlendirmelerine maruz kaldığı takdirde, İslam'a göre kabul edilmeyecektir. Bu durum, daha önce de değinildiği üzere İslam'ın genel ilkeleri açısından ve birçok önemli İslam düşünürü nazarında Allah'ın kanunlarına karşı gelmek olarak görülmektedir.

Hilafet kurumunun da kolaylıkla İslam demokrasi ilişkilerine sorunsuz bir şekilde adapte edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Hilafet, aslında İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) sonrasındaki süreçte, İslam toplumunun ve var olan devlet yapısının muhafazası için oluşturulmuş bir makamdır. Fakat Emeviler ve Abbasiler döneminde kavramın asıl ifade ettiği anlamdan uzaklaşmasıyla birlikte bir saltanat unsuru haline gelmiştir. İki farklı açıdan konunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Birincisi, halife, Dört Halife Dönemi'ndeki gibi bir seçim mekanizması ile seçilse dahi bu herhangi bir şekilde bir bugün genel kabul gören şekliyle demokratik rejim değildir; dönemseller şartlar dahilinde, uygulanmaya devam ettiği sürece İslam cemaatinin bir tercihi olarak değerlendirilebilir. Hilafet konusunda unutulmaması gereken husus, dönemin şartları neticesinde sonradan ihdas edilse dahi halifenin yalnız ve yalnızca Allah'ın kanunlarını İslam Ümmeti üzerinde adaletli ve huzurlu şekilde uygulayacak kişi olmasıdır. Bu kurum İslam yönetim anlayışının olmazsa olmaz bir şartı değil fakat olacaksa yükümlüğünün ve yetkilerinin Kur'an hükümleri ile sınırlı olduğunu unutmamak gerekir.

Halife bir peygamber ya da tartışılmaz bir otorite değildir. Halife, İslam toplumunun ve devlet yönetiminin kontrol ve yönlendirilmesinden sorumlu bir görevli olması vesilesi ile kapasitesi dahilinde, belirli bir süre için bu görevi yerine getirebilecektir.

Saltanat ya da hanedan gibi kavramlar, İslami devlet yönetimi anlayışında teorik olarak mevcut değildir.

Konunun farklı bir boyutu ise mevcut süreçte birer İslam ülkesi olan, ancak demokratik sistemler ile yönetilen devletlerin durumudur. Çalışmanın son bölümünde örnek olarak verilen ülkeler İran, Malezya ve Türkiye, birer İslam Ülkesi ya da başka bir deyişle Müslüman yoğun nüfusa sahip ülkeler olmalarına karşın demokrasinin temel ögesi olan birçok hak ve özgürlük bu ülkelerin yönetim sistemlerinde sunulmaktadır. İran'daki devlet yönetimi anlayışı, Malezya ve Türkiye'ye göre çok daha fazla din odaklıdır. Siyasi ve hukuki anlamda dini otoritelerin önemli birer karar merci olduğu İran'da devlet, sadece bu kurumların etkisi dahilinde işlememektedir. Temel hak ve özgürlüklerin sunumu, seçme ve seçilme hakkı, sivil toplum oluşumu ve siyasi otoriteye karşı olan muhalefet, İran'daki devlet yönetiminin ne sadece demokratik ne de sadece İslami usullere uygun bir devlet yönetimi anlayışının benimsenmediğini göstermektedir.

Aslında bu noktada dikkati çeken asıl ülke Türkiye'dir. Neredeyse on insandan dokuzunun Müslüman olduğu Türkiye'de, fiili olarak hukuki ya da siyasi uygulamada, İslami öğelerin doğrudan etkisi çok az alanda görülebilmektedir. Türkiye'nin Batılı hukuk anlayışını benimsemiş olması ve uzun yıllardır Batılı müttefiklerinin bulunması, zaman içerisinde Türkiye'nin de Batılı bir mantıkla devlet yönetiminin şekillenmesine sebebiyet vermiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'de, devlet yönetimi anlayışı içerisinde demokratik öğeler, İslami öğelere göre çok daha fazla ön plandadır. Türkiye'nin bu konuda çeşitli adımlar atmak isteği söz konusu olsa bile konu gerek ülke kamuoyu gerekse de Batılı müttefiklerin tepkileri neticesinde gerektiği şekilde önem atfedilerek değerlendirilmemektedir.

Bu noktaya kadar yapılan değerlendirmelere bakıldığında, aslında hem İslami devlet yönetimi anlayışının hem de demokrasinin doğru şekilde anlaşılacakları, bu nedenle de kendi uygulamaları içerisinde olduğu kadar birbirleri ile olan etkileşimlerinde de ciddi sorunlar olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmaya mevzu bahis olan, İslam-demokrasi etkileşimine dair tartışmaların geneline bakıldığında, egemenlik tartışması temelinde devam eden tartışmaların merkezi bir yer işgale ettiğini söylemek

mümkündür. Bu egemenlik tartışmalarının varlığı söz konusu olduğu süre zarfında, demokrasinin bireye ve bireyin kendi çıkarları için geliştirmiş olduğu kurallara ve kanunlara dayalı olan sistemin, İslam'ın öğretilerine yeterli bir uyumluluk göstermeyeceğini belirtmek gerekmektedir. Daha da ötesinde, demokrasinin belirttiği sistem ile İslam kaynaklarının ifade ettiği siyasal sistemin birbirinden oldukça farklı olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmaz.

Kendilerini demokratik rejimler olarak tanımlayan ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde ise İslami öğelerin devlet yönetiminde, sınırlı oranlarda bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, aslında demokrasi, İslami kuralların hâkim olduğu iddia edilen ülkelerde uygulanmamış veya birtakım denemeler olduysa da başarısız olunmuştur. Kahir ekseriyeti Müslüman olan, yönetim sisteminin demokrasi olduğu bazı ülkelerde, bütün kural ve kanunlarıyla İslam'a uygun bir düzenin kurulmasından kaçınılmıştır.

Bu nedenle, çağdaş dönemde İslam'ın yönetimle ilgili temel kurallarının yasal ve iktisadi açılardan uygulandığı bir örnek bulunmamasından dolayı, bazı yönetimlerin şeklen İslami olduğunu iddia ettikleri bazı uygulamalarıyla oluşan yönetim biçimlerinin oluşturduğu kötü örneklerin bir model olarak gösterilmesi sağlıklı olmamaktadır.

Çağdaş İslam siyaset düşüncesi temsilcilerinin savunageldiği, İslam esasına dayalı bir siyasal sistem arayışları, bu çerçevede değerlendirildiğinde, bu düşüncenin temsil ettiği değerler manzumesi ve kurallar bütününe çağdaş dönemde pratikte henüz uygulanmamıştır. Bu düşüncenin Batı tarafından üretilen, demokratik-laik ve piyasa ekonomisine dayalı siyasal sisteme alternatif bir siyaset ve iktisat projesi olması potansiyelini taşımaya devam etmektedir. Fakat bunun için çağdaş siyaset düşünürleri, İslam hukukçuları ve İslam ekonomisi uzmanlarının bu değerler ve kurallar manzumesini yeni şartlar ışığında yorumlamasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adanalı, A. H. (2010). *İslam ve Demokrasi. Evrensel Mesajlar: İslam'a Giriş*. M. Paçacı (Ed.), (441-450), İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Ahmad, İ. (2012). *Demokrasi ve İslam*. Journal of Islamic Research, 23(2), 79-88.
- Apak, A. (2014). *İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni, Tarihte ve Günümüzde Selefilik Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*. İ. Kurt, S. A. Tüz (Haz.), (39-50), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Arslan, A. (2015). *İslam, Demokrasi ve Türkiye* (3. Baskı). Ankara: BigBang Yayınları.
- Becker, P. ve Raveloson, J. A. A. (2008). *What is Democracy?*. Antananarivo: Friedrich-Ebert-Stiftung Pub.
- Boix, C. (2006). *Title TK. Policy Review*, (February & March 2006), 1-19.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Çağlayan, S. (2011), *Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, (İkinci Baskı), İstanbul: İmge Yayınları.
- d'Iribarne, P. (2017). *Demokrasi Karşısında İslam* (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi Üzerine* (Çev. Betül Kadioğlu). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Dahrendorf, R. (2015). *Demokrasinin Bunalımları* (Çev. Emre Zeybekoğlu). İstanbul: İthaki Yayınları.
- El Kâtip, A. (2016). *Demokratik Hilafet'e Doğru*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Esposito, J. L. ve Voll, J. O. (2012). *İslamiyet ve Demokrasi* (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Köprü Yayınları.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (Çev. Zülfü Dicleli) (6. Baskı). İstanbul: Profil Kitap.
- Gözler, K. (2006). *Anayasa Hukukuna Giriş* (7. Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Güler, E. Z. (2007). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler* (Muhafazakarlık) (ed. H. Birsen Örs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Gümüšođlu, H. (2017). *İslam'da İmamet ve Hilafet*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006), *Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyanın Paradigması, Medeniyetler Çatışması*, (76-88), M. Yılmaz (Der.), M. Çalık (Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- İnat, K. ve Ataman, M. (2008). *Ortadoğu Yıllığı 2006*. Ankara: Nobel Yayınları.
- İşçi, M. (2012). *Demokrasi ve Kurumları*. Ankara: DER Yayınları.
- Kanra, B. (2013). *Türkiye'de İslam, Demokrasi ve Diyalog Bölünmüş Toplumlarda Müzakere* (Çev. Cem Tüzün). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kardaş, Ü. (2010). *Ulus-Devlet ve Küreselleşme Kıskaçında: Demokrasi ve Hukuk Krizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, H. (1997). *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Khatab, S. (2010). *İslam ve Demokrasi* (Çev. Salim Korkmaz). İstanbul: Sitare Yayınları.
- Kışlakçı, T. (2010). *Mevdudi*, (3. Baskı). İstanbul: İlke Yayınları.
- Koyuncu, A. A. (2018). *İslamcılık ve Demokrasi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Lindbom, T. (2017). *Demokrasi Miti* (Çev. Ömer Baldık). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mete, N. (2012). *Müslüman'ın İnsanlık [Halifelik] Yaşamı Sınavı El Kitabı*. İzmir: Colormat Matbaa.
- Özbudun, E. (2017). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ranciere, J. (2017). *Demokrasi Nefreti* (Çev. Utku Özmakas). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıgül, H. (2016). *Demokrasi - İslam ve Ötesi*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Bursa: Sentez Yayım Ve Dağıtım Tic. San. A. Ş.
- Tilly, C. (2011). *Demokrasi* (Çev. Ebru Arıcan). İstanbul: Phoenix.
- Toman, M. ve Akman, H. (2014). *Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu*. Tarih Okulu Dergisi (TOD). 7(20), 285-331.
- Touraine, A. (2019). *Demokrasi Nedir?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, R. (2016). *20. Yüzyıl İslam Dünyasında Hilafet Tartışmaları*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Turan, N. S. (2017). *Hilafet: Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, M. (2006), *Medeniyetler Çatışmasına Giriş, Medeniyetler Çatışması*, (10. Baskı), M. Yılmaz (Der.), Ankara: Vadi Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- Akboğa, S. ve Şahin, O. (2018). Türkiye’de Demokrasi Algıları: Cinsiyet, Etnik ve Dini Dinamikler, *Journal of Economy Culture and Society*, (57), 1-28.
- Akkoç, A. (2014). “Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü Ve Toplumsal Arka Planı”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-42.
- Akkoyuncu, A. A. (2015). Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 705-727.
- Ateş, H. (2017). İslam ve Demokrasi Üzerine. *TESAM Akademi*, 4(1), 215-224.
- Beriş, H. E. (2015). Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Düşüncenin Temel Unsurları. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(6), 341-356.
- Büyükkara, M. A. (2008). İlimli İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, (9), 173-200.
- Çepel, Z. Ü. (2017), Demokrasinin Güçlenmesi - Sivil Toplum Tartışmalarında Bir Dış Aktör Olarak Avrupa Birliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(1), 33-60.
- Demir, H. S. (2013). Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 269-288.
- Duman, M. Z. (2010). Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 284-303.
- Fikret, F. ve Çelik, F. (2016). Modern Demokratik Toplum Tasavvurunun Oluşmasında, “Siyasal Kültür” ve “Demokrasi Kültürü” Olgularının Yeri. *International Journal of Academic Value Studies*, 2(4), 46-58.
- Güçyetmez, M. (2017). Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi. *Hacettepe HFD*, 7(1), 479-496.
- Gün, T. (2017). İslam’da ve Müslüman Doğu Toplumlarında Sivil Toplum Ve Demokrasi Kavramına İlişkin Tartışmalar. *TESAM Akademi Dergisi- Turkish Journal of TESAM Academy*, 4(1), 155-190.
- Koyuncu, A. A. (2015). 1970 Sonrası Türkiye’deki İslamcılar ve Demokrasi: Şirkten Sahiplenmeye Paradigma Değişiminin İz Sürümü. *Turkish Studies International*

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 10(6), 619-636.

Kundakçı, D. (2018). Atina Demokrasisi'nin Zayıf Karnı: Leitourgia, Sykophantēs Ve Ostrakismos Uygulamaları. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (26), 241-266.

Ökten, Ş. (2007). Gelişme ve Demokrasi: Kalkınmayla Demokratikleşme Ya Da Kalkınmanın Demokratikleştirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 91-106.

Özay, M. (2013). Malezya'da Din-Devlet İlişkisine Kısa Bir Bakış: Dr. Mahathir Mohamad Dönemi İslamlaştırma Politikaları ve Yansımaları. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 106-128.

Nacak, O. (2015). Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim: Siyasal Temsilin Doğuşu ve Gelişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 147-169.

Öztürk, H. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu'da Demokrasinin Yayılması. *Bilge Strateji*, 4(7), 93-106.

Sarı, M. ve Sadık, F. (2011). Öğretmen Adaylarının Demokrasi Alguları (Çukurova Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 67-82.

Sarıaltın, E., Ataizi, M. ve Server, N. S. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Demokrasi Algısı: Geleneksel Medya ve Yeni Medya İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 25(1), 1-16.

Toman, M. ve Akman, H. (2014). Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. 7(20), 285-331.

Yetişgin, M. ve Özdamar, T. (2016). Türk Devlet Yönetme Geleneği: Osmanlı Devleti ve Azınlıklar. *OTAM*, (40), 167-194.

Tezler

Özkan, T. (2012). Demokratikleşme Sürecinde Türkiye'nin Referandumla Sınavı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

